182

К. Рахматуллин

Манасчылар

(библиографиялык материалдар)

Фрунзе 1941

182
119 стр

Рахматулин К.

Манастырлар.

/ Биографический материал /.

Кыргызстан #

Тил, Адабият жана тарих

Илим изуулдоо институту

НИИКЯП
Рукопись № ~~169~~ 182
20 XI 1941 г.

Манасчылар

(Биографиялык материалдар)

Тузуучу Рахматулин
Калим

Фрунзе = 1941. жыл

I.

Manascылardьn ~~творческий~~ сьgarmacьlьq emgegi

~~MANASCЫLAR KIM?~~

Manascь dep biz qьrqьz elinin uluu eposu "Manastь,, çana anьn ulandьsь bolqon "Semetej,, menen "Sejtekti,, ajtьp beryycy çomoqcularдь ajtamьz. Biroq, Manascьlardьn ~~emyr çelun, творческий~~ emgegin ~~alьp qaraqanьbьzda alardьn emgegi~~ "Manastь,, ajtuu menen qana cektelbejt. ~~ekendigin koremyz~~. Bular "Manas,, menen qatar başqa baatьrlar epostorun da, novellalьq epostordu da, al qana emes, çalpь qьrqьz el adabijatьna kirgen çөө çomoqtordu da ajtьp, el ьrlarьn da ьrdap ~~periшet~~. Oşonu menen qatar bulardьn repertuarьnda өzdөry cьqarqan өzymdyk ьrlar da bar. ~~Oşontip bular çomoucu da, çalpь qьrqьzdьn el aqьndarь өndөnyp, bul manascьlar da çomoq ajtьp, өz ьrlarьn da, eldin ьrlarьn da ьrdap berip, uqunculardь tejleşet.~~ Başqaca ajtsaq ~~bular~~ manascьlar bizdin el aqьndarьbьzdьn bir tyrkymy.

~~Başqaca ajtsaq~~ Bular ~~өz qьrqь~~ el aqьndarь өndөnyp, ~~cьqarma berip qana tim bolушpajt.~~ Bular өz cьqarmalarьn, birinci kezekte "Manastь,, ajtьp ~~beriшet~~. ~~Alь~~ ovonqo salьp, kyy menen ajtьşat. Anь ajtqanda mazmununa çaraşa qьjmьl-araket kөrsөtyşөt. "Manastь,, çana başqa ~~repertuarlarьn~~ bir çerden ekinci çerge ~~barьp,~~ kөpcylyk coqulqan çerlerde, aş, toj, tamaşalarda ajtьp beriшet. ~~Alardь aş, toj, tamaşalarqa çe tim ele ajtьm kiшiler өz yjlөrynө caqьrьp Manastь çana başqa oьqarmalarьn ajttьrьşat.~~ Qьsqasь bular aqьn da, çomoqcu da, ~~aktөr da, muzikantta da,~~ aktjer da bolup qьzmat qalьp keliшken. ~~Azьrqь kyndө da bul funktsijalarь byt çojula elek.~~

el aqьndarь өzdөrup, Manascьlardьn, daqь bir ajarmaqь - alar

өzdөrynө cejin ajtьlьp kele çatqan dajar cьqarmanь ajana alьp tim bolbostoп, ~~ekinci çaqьnan~~ өzdөrynyn aqьndьq talanttarьna çaraşa anь өzgөrtyp iştep cьqьşat. Oşontip bulardьn ~~tvorcestvosu~~ cьqarmacьlьqь temanьn sjuzetin yjrөnyydөn çana өzdөrynyn cьqarmacьlьqьna tyzylөt. ~~Biroq~~ manascьlar çalan yjrөngөnyn өzgөrtyp iştep cьquucu qana aqьndar dep qajraqta taq bolbos ele. Alar Manas өndyy eskiden beri ajtьlьp kele çatqan temalardь iştep cьquu menen qatar, өz zamanalarьna çana өz talanttarьna çaraşa өz başьnca cьqarmalarda berişet.

Emi Manascьlardьn өmyr çana ~~tvorcestvo~~ cьqarmacьlьq çolunan ajrьm faktьlar alьp, uşul ajtьlqandardь dalildep kөrөly.

Manascьlardьn aqьn ekendigin, çe başqaca ajtqaq cьnьqь manascь boluu ycyn aqьndьq talantь boluu kerek ekendigin, bolqondo da, bir top zor talanttuu boluu kerek ekendigin manascьlardьn qajsьnьsьnьn biografijasьn alsaq da dalildөөgө bolot. Maselen, en eski manascьlardan eseptelgen Balьqtь alalь.

Balьqtьn өzynyn ajtuuna qaraqanda, al "Manastь" ajta baştaqanqa cejin aqьn bolqon emes eken. Biroq, "Manastь" ajta baştoo menen birge aqьndьq da pajda

bolot. Demek, anьn өzynyn ajtuuna qaraqanda da, al manascь qana emes, aqьn da bolqon eken. Albette, manascьlьq menen qatar aqьndьq da pajda boldu, çe al manascь qana emes, aqьn da bolucu, dep manascьlьq menen aqьndьqtь bөlyy tuura emes. Biroq biz omo bolyynyn zaңьlьş ekendigin dalildoo yçyn azaçanca bolyp ajtabьz. Balьq qana emes, daqь bir top manascьlardьn biografijasьn alsaq, alarda da manascьlьq menen qatar aqьndьq da bolup. Azьrqь kyndө kөzdөry bar Aqmat, Çaңьbaj semetejciler da uşundaj deşat. Al emi çalpь manascьlardьn ajьrmasьn alsaq da, aş-tojlordo çarcь bolup, ьrdaşqandьqьn, başqaca ajtqanda manascь qana emes, ьrcь da bolqonduqun kөrөbyz. Maselen eң coң manascьlardan eseptelgen Saqьmbaj da aş-tojlordo ьrdap, al qana emes, ьrcьlardьn başcьsь Bolup kelgenin bilebiz. Bular el ьrlarьn da, өz ьrlarьn da ьrdaşqan.

Bizge belgilyy eң ataqtuu manascьlardan Tьnьbek menen Saqьmbajdь alьp qarasaq, bul ekөө teң "Manastь" ajtuudan murda ele aqьn boluşqan. Saqьmbaj balalьq çaqında ele, et berbej qojqon bajdь şьldьңdap ьrdap, egini çaqşь tyşym berbese, aqa arnap ьrdap çyrgөnyn kөrөbyz. Tьnьbek da "Manastь" ajtuudan murda eleTujunaar degen qьzdьn ьrьn ajtьp çyrgөnyn çana çalpь ьrcь bolqonduqun ajtьşat. Bular "Manastь" ajta baştaqandan kijin da çalpь aqьndьqtarь toqtop qalqan emes. Maselen, Saqьmbajdь alsaq, al "Manastь"

eŋ toluq qьlьp, al qana emes, ezynen qoşup, keŋitip, ezgertyp ajtuu menen qatar, tolup çatqan epostuq çana lirikalьq ьrlar da ьrdaqan. Qala berse Qalьqul, Arstanbek eŋdyy aqьndardan ylgy alьp, ezynyn zamanasьn sьnqa aluucu "Zamana" degen poema da tyzgen. Oşontip qajsь qana manascьnь alsaq da, çe "Manastь" ajtuudan ~~murun~~ ~~el~~ aqьndьqь bolot, çe "Manastь" ajta baştoo menen qatar, aqa aqьndьq pajda bolot. Qьsqasь al aqьn bolot. Anьn Manastan belek da ezy cьqarqan ьrlarь bolot. Demek, manasçьlar-aqьn. Alarda aqьndьq talantь bar.

Bul çerde aqьndьq "Manastь" ajta baştoo menen qatar pajda boldu, degen ~~çoromoldooqo~~ pikirge toqtoo etely. Bul mymkyn iş, biroq munun Manastьn ~~daqaşь~~ qasijeti menen ec bajlanьşь çoq. Al adamdьn aqьndьq talantь "Manastь" ajta baştaqanqa cejin ele bolqon. Biroqal "Manasqa" ete qьzьqqandьqtan başqa ьrqa keŋyl burbaj, çe çalpь ьrdooqo batьnbaj çyrgen bolot. Al emi "Manastь" ezdeştyryp ajta baştaqandan kijin anьn bogolyp ~~başqa ьrlardь da tyzyygo ubaqtь da, batьmcьlьqь da çete turqandьqь şeksiz.~~ ~~tyşynyktyy.~~ Şafqan aqьndьq talantь cьqa baştajt.

~~Al emi Manastь ajtuunun ezyn alalьq, bul da eŋ sonun, eŋ coŋ aqьndьq ekendigin kerebyz. Biroq, Manastь ajtuudaqь aqьndьqtь, anь yjrenyy protsesin tekşerbej turup tyşynyy qьjьn. Oşonduqtan manascьlar kimden çana qantip yjrengenyn keryp etely.~~

Manascьlardьn qajsьnьsьn qana alsaq da, al başqa bir ezynen murun etken manascьnь uqqan bolot. Munu alardьn ezdery da tanbajt, biroq ezymden murunqu

5 бет

Manascьlar~~dьn figurasьn~~ menen anьqьraq taanьşuu ycyn, bulardь başqa elderdin folklor өkyldөry menen salьştьrьp kөrөly. Mьnda ~~ьraaqtaqьnь izdep çyrвөstөn~~, өzyвyzgө eң çaqьn turqan orus folklorunaa ~~ele~~ ~~alьp~~ salьştьrьp kөrөly ~~çetişer~~. Orustarda epostuq ьrlardь, orusca ajtqanda вьlinalardь ajtuucular вar. Azьr вular SSSRdьn tyndyk krajьnda çaşoocu orustar arasьnda qana saqtalьp qalqan. Biroq, вir kezderde вьlina ajtuucular da, вizdin manascьlar өңdөnyp, orus elinin вytkyl çerinde вolqonduqun tarixtan kөrөвyz. Вьlina ajtuuculardьn mьndaj azajьp çana вelgilyy вir çerlerde qana qalqandьqь, alвette, çalpь orus elinin ~~madanij~~ ЭКОНОМИКАЛЫК өnygyşynө вajlanьctuu. Вьlina ajtuucular ~~da~~ madanij вorвorlor menen вajlanьşь nacar, taвijatь ~~da~~ вөtөncө

~~bolqon~~ çana carвasь eң çenekej вolqon tyndyk krajda qana qalqanьn kerевyz. Oşonu menen qatar, вularda murunqu ~~tvorcestvoluq~~ cьqarmacьlьq вajlьqtьn da azajqandьqьn, anь ajtuudaqь aqьndьq tyrlerdyn nacardanqanьn kerевyz. Eң ajaqьnda, al вьlina ajtuucular вizdin manascьlar eңdenyp, çomoqculuq menen ooqat qьlьşpajt çana ezderynyn cьqarmalarь da çoqqo ese. ~~Bularqa salьştьrqanda, вizdin manascьlar, alвette, вir top murunqu sotsialdьq maanilerdin azьqь. Qьrqьz elinin madanijatь, sotsialdьq turmuşu orus elininkinen kep artta вolup, orto qьlьmdьq elementter ec sozsyz kep вolqonduqtan, вizdin вьlina ajtuucularвьz da eskireek doordoqu tyryn saqtaqan.~~

Manascьlardь orustun I . M.Sokolov ajtqan orto qьlьm kezindegi el aqьndarь çana muzikanttarь menen salьştьrsaq, oqşoştuq çaqьnьraq вolor. Bular çenynde Sokolov mьna mьndaj dejt: "вьlinalar, ezderynyn tarixь mazmundarь çaqьnan eң kep tyrde вolqon вul ьrlar, tyndykke orto qьlьmdьq aqьndarь çana muzikanttarь arqьluu kirgen. Bul aqьn çana muzikanttar ~~çana~~ skomoroх çana вaxar dep atalьp, вular frantsuzdardьn zongljarine, nemetsterdin şpilmandarьna, kavkazdьqtardьn aşuqdarьna, orto azijalьqtardьn вaxşь çana aqьndarьna oqşoş" dejt. /Вaxşь degeni qьrqьzdьn вaqşьsь emes. Tyrkmender aqьndь вaxşь deşet/. "Skomoroxtor... orus orto qьlьmьnьn qьdьrьp çyryycy artstteri вolup, şaar ajanttarьnda

çana qьştaq kecelerynde ьrdap, ojun kersetyp, çyryş-
ken. Bular el iskustvosun çajьp çyryycyler bolup,
keede ezderynyn tvorcestvoloruna abьdan bilingidej
sotsialdьq satira elementin çana ystemdyk qьluucu
taptarqa qarşь protsesti kirgizişyycy"/Sokolov/.
Bizdin el aqьndarьbьz, oşolor qatarьnda manascьlar da,
skomoroxtor endenyp, elge ezderynyn cьqarmalarьn bezip,
~~tejlep~~ el qьdьrьp çyr[illegible]. Ьras, bizdin aqьndarьbьz
skomoroxtor endenyp top-top bolup çyryşpejt. Ojun da
kersetyşpejt. Biroq aş-tojlordo, caqьrqan çerlerde
kersetken qьzmattarь maani çaqьnan skomoroxtordun
ele işin atqarat. Bizdin aqьndardьn ajьrmasь-bizde
teatr iskustvosu enygyp çetişe elek bolucu. Anьn
ajrьm elementteri qana bar ele. Maselen, ar bir aqьn
aktjerlik funktsijasьn atqarqan çana aqьndardь
ajtьştьruu degen bolqon. Bizde aqьndar-ьrcьlar
truppa tyzyp, qьdьrьp çyrbegeny menen, con aş-tojlordo
Bardьq ьrcьlar icterindegi bir qadьrman ьrcьqa
eercip, oşonun başqaruusu bojunca ьrdaqanьn kerebyz.
Maselen, Şapaq manascьnьn ajtuuna qaraqanda, aş-
tojlordo ьrcьlar Saqьmbajdьn başcьlьqь menen ьrdap,
olçolordu da Saqьmbaj bolyp bercy eken.

8 bet

8/5

Biroq, Manascьlardьn çalpь el aqьndarьnan ajьrmasь bar. Manascьlardьn başqь cьqarmasь" Manas" bolup, başqь funktsijasь da oşo "Manastь" ajtuu, ~~bolup~~. Başqa çomoqtordu, ~~çoo çomoqtordu~~ ajtuu, el ьrlarьn çana ez ьrlarьn ьrdap beryy qoşumca ~~tvorcestvo~~ cьqarma, qoşumca funktsija. ~~bolot~~. Çalpь el aqьndarьnьn bolso, başqь cьqarmasь ezderynyn ьrь bolot, ~~başqalarь~~ da, el adabijatь aqa qoşumca bolup sanalat.

~~Manascьlar da çalpь el aqьndarь endenyp, taqь-raq ajtsaq çalpь folklor ekyldery endenyp bir top funktsijalardь atqarьşat. Bular çalan aqьn qana emes,~~

Бирок орус былыначылларында эски тема, эски сюжет азайгандыгы менен эл чыгармасынын бул туру псоголгону псо псана псоголбоит да. Алар азыркы доорубузга псарагла псаңы темада псаңы былиналар тузуп псатыглат. Маселен: Ленин псонундо, Сталин псонундо, тундук уйулду ачуу псана псонундо псана доорубуздагы ошо сыяк туу зор окуялар псонундо былиналар тузулуп псатат.

Ал эми биздин "Манасты" псана манасчыларды алсак, "Манасты" толук ~~айтпаган~~ айткан манасчылар псана толук айтпай, айрым узундулорун гана, кобунго Семетейди гана айткан манасчылар бар экендигин коробуз. ~~Бирок~~ псана бул толук айтуу псана толук айтпа баштан ~~сюжети, кооздук псагы оркундобосо, томондо~~ бери эле келе псатат. ~~Элек. Буга карата Демек~~

Манасчылардын текшерип отууго ото зарыл болгон дагы бир ботончолугу бар. ~~Булар~~ Жалпы эл акындары оңдонуп, булар да "Манасты" тузгондо, жалгыз оз акындыктары менен ~~ойлоп чыгарбастан~~ чыгарбастан озунон мурунку сюжеттен пайдаланып тузуглот. Демек, мында жалан акындык гана эмес, ~~уйрони~~ башкалардан уйронуу ~~жаны~~ иши да бар. Biz мына ~~ш~~ ушуга токтолуп, манасчылар "Манасты" тузгондо, эмнени уйронот жана эмнени озунон коглот акендигин байкап корому.

Жалпы алганда манасчылардын бардыгы дээрлик "Манасты" уйрондук жес озубуз ~~ойлоп~~ чыгардык деп айтышпайт. ~~Тушубузго~~ Манас жес Семетей жес башкалары тушубузго кирип даарып кетти, ~~А~~нан алардын буйругу боюнча ajta багитадык дешет. Бирок кайсы манасчыны алсак да, ал

өзінен мұрынғы бір неше бір неге манасшыны үйрен
~~Palandaj manasʂьdan yjrəndym dep ajtqandarь az~~
балап. беде, анар
Palanca manascьnь uqtum ele, degende kөbynce өzy
ajtqan "Manastьn„ artьqcьlьqьn dalildөө ycyn ajtьʂat.
Bizdin materialdarqa qaraqanda ec ~~kimdi uqpadьm, өө~~ кіз маншөсінө
~~kimden yjrənbedym~~ uqpadьm, izdenbedym degen Çanьbaj ʂemetejcinin da atasь
"Semetej„ ajtqan eken. Atasь qana emes, coң atasь
da, andan arqьlarь da bolup olturup, çeti atasьna сейін
bardьqь manascь, semetejci bolqon eken. ~~Albette~~
~~Çanьbaj da өz atasьnan yjrəngony çeksiz.~~

Emi baʂqa manascьlardь uqtuq qana debesten,
cьnь menen yjrəndyk degen manascьlar da bar çana
~~bul konynda kiz top dalilder da bar.~~
~~çana bul konynde baʂqalar ajtqan materialder da~~
~~bar. Dөerubuzdaqь uluu~~ Өz ninemen beg. 77
manascьlardьn biri bolqon
Tьnьbekti alalь„ Tьnьbek "Manastь„ ~~cala calpь~~ çanь çana ajtьp
çyrgənyn atasь bilgenden kijin, atajь eldi coqultup,
uulunan "Manastь„ ajttьrьp kөrөt da, taalim alьp,
cьnьqь manascь bolsun dep, Conbaʂ degen manascьnьn
çanьna çiberet. Tьnьbek anda bir nece aj çyryp
"Manastь„ yjrənөt. Bir top yjrəngən soң yjynө kelip,
yjrəngənyn ajtьp berip, baʂqaca ajtsaq praktikalap
alьp, anan daqь qajra barьp yjrənөt. Tьnьbektin
өzynөn; siz "Manastь„ kimderden çana qantip yjrəndyңyz,"
dep suraqanda, Keldibek, Conbaʂ, Nazar degen manas-
cьlardan yjrəndym degen. Çana da өzynөn yjrənyp
çyrgən aqьndardan da attarьn atalan. Bulardьn icinde
Saqьmbaj da bar. Al emi Saqьmbajdь Keldibek ajttьrьp
kөryp, ovonuң çetiʂsiz eken, araket-qьjmьlqa da

yjrənyy kerek, dep çol kərsətkəny da maalьm. Şapaq manascьnьn əzynyn ajtьşьna qaraqanda, al ~~uqu~~ coq manascь Balьqtьn çanьnda yc çьl çyryp, a degende oşondon yjrənət. Anan anьn balasь Najmanbaj manascь menen dajьm birge bolot. Başqa coq manascьlardь da uqat. Saqьmbaj menen da eq çaqьn bolup, Balьqtьn "Manastь" qaj tyrdə ajtqandьqьn Saqьmbajqa ьrdap kərsətət. Eq ajaqь Aqmat semetejcini alsaq, al Saqьmbaj menen IO çьldaj çyryp aralaşьp "Semetejdi" yjrənət. Mьndaj misaldardь eq kəp keltiryygə mymkyn. ~~Al emi~~ Başqa elderdin folklorun alqanda da uşundaj ele yjrənyy protsessi bar ekendigin kərəbyz. Cьnьndad da eger manascьlar, çe çalpь çomoqcular murunqu çomoqculardan yjrənbəstən ele, əzdəry ajtьştь desek, bulardь tabijattan tьşqarь bir kyc daarьp ketkenine işenyygə tuura keler ele. Antkeni bul çomoqculardьn qajsьnьsьn alsaq da, ətkəndyn tarixьn, ətkəndəgy turmuştu, urp-adattardь atajlap yjrənyşkən emes. ~~yn kərə albajbьz~~. Al emi bulardьn ajtqan çomoqtoru, bergen cьqarmalarь dal ətkən turmuştu syjləjt. Andaj bolso, qandajdьr bir tabijattan tьşqarь kyc ~~bolup, oşo~~ "çardam qьlbasa", bular ətkəndyn tarixьn ~~əzdəryncə~~ qantip əzdəryncə ajtьp beret, degen suroo tuubajbь. Bul tyşynyktyy.

~~SAQЬMBAJDЬN BEEÇINDI AJTQAN~~

Qantip yjrənyşkən? Buqa da ~~ancə-mьnəə~~ çoop ber~~gen~~ erdin dalilder bar. Tьnьbek da, Şapaq da bir çaqьnan,

"Manastьn" tarixьn, ekinci çaqьnan ьrьn yjrəndyk, deşet. Mьnda "Manastьn" tarixь degeni, sjuzetine çaqьn kelet. Tarixь, demek, qacan tuuldu, qantip əsty, qandaj qazattar çasadь, çalpь Manastьn, çe Semetejdin вaşьnan qandaj oqujalar ətty-uşunu yjrənyşət. Epostun sjuzeti uşulardan tyzylə turqanь вaarьвьzqa maalьm. Al emi ьrьn yjrəndyk degendi, "Manastьn" вytkyl teksttin ~~yjrənyp~~ sattap cьqьşqan eken, dep ~~=~~ tyşynyy ec çaraвajt. Antkeni eŋ kəp ajtьlьp çyrgən coŋ qazat əŋdyy epizottordun ajrьm çerleri qana oqşoвoso, вir manascьnьn ajtqan "Manasьnьn" səzdəry- ьrlarь ec qacan ekinci manascьnьqьna səzmə-səz tuura kelвejt. Mьnda yjrəncyk manascь coŋ manascьnьn ьrlarьn çattap alвajt. Anьn вaşqь grojlordu, çer-suunu ç.в. qantip syrəttəgənyn, qandaj oвrazdar вergenin, qandaj epitetter, qandaj salьştьrmalar qoldonqonun вajqajt. Negizgi epizottordu qantip вajlanьştьrьp, qantip ~~çajьltip~~ arbetьp, qantip ceckenin yjrənət. ~~Antkeni ajrьm manascьlarda qoldonqon lekstka, stil вaşqa вoluşuna qaraвastan, вaşqь oвrazdar вaarьnda вir deerlik. Manastьn, Almambettin, Baqajdьn oвrazdarь вardьq manascьlarda sьrtqь kərynyş çaqьnan da eŋ çaqьn вolup, psikologija, mynəz, xarakter çaqьnan вirdej deerlik, çer-suu, şaarlardьn syrətyndə da oşondoj oqşoştuq вar.~~

Munu menen qatar yjrəncyk manascь, alвette, "Manastь" ajtuu texnikasьn da, araket-qьjmьldьxь da yjrənət. Buqa Keldibektin Jaqьmвajdь yjrətyşy dalil bolo alat.

~~[illegible]~~

Çalpь alqanda, вytkyl manascьlarda sjuzet negizinen вir вaqьtta tyzylgendygy da, çana ~~çoqorunda~~ Keede ~~ajtqandaj~~, ajrьm ьrlardьn вir-вirine sezme-sez oqşoqonduqu da yjrenyy вar ekendigin kersetet. ~~qьzmatь qandaj zor ekendigin kersetet.~~

Çomoqculardьn yjrenyşy oşolor qatarьnda manascьlardьn da "Manastь" yjrenyşy çana aqa ez ~~tvorcastvosun~~ сьдачтасьлыць тепен çanьlыq çenynde вir top ilimdyylerdyn ajtqanь вar. Bul çenynde akademik Radlov da "Manasqa" вajlanьştьrьp ajtьp ketken. Anьn ajtuunca, вul protsessi temenky tyrde вoluuqa tijiş.

" Ьrcь passivdyy tyrde, uqup qana yjrenet. Al ezyne taanьş ьrlardь ьrdaвajt, antkeni cьnьqь epostun doorunda dajar ьr degen taqьr вolвojt, sjuzetter qana вolot, alardь ьrcь ezynyn muzasь,

icki kycy qandaj вerse oşondoj ьrdajt. Al вaşqa adamdar tyzgөn ьrdь ec qacan ьrdaвajt, өzy qana tyzөt, tyzgөndө da men çoqoruda ajtqan tyrdө tyzөt"ьrcьlardьn/ вul çerde sөz manascьlar çөnyndө вarat/ ьr tyzyy protsessin akademik Radlov mьna mьndaj syrөttөjt:" Ar вir taçriвaluu ьrcь өzynyn şьqtanьşь arqasьnda ьrdajt, oşonduqtan вir ele nersenin formasьn өzgөrtpөstөn eki çolu ьrdaj alвajt. Biroq вul imprevizatsьja degen dajьm çaŋь ьrlar tyzyp turuu вolot eken dep ojloo çaraвajt... Kөp ьrdoo arqasьnda ьrcьda ьrdьn ajrьm вөlyktөry dajьm dajar turat. Mьna uşulardь ьrcь aŋgemenin çyryşynө çaraşa вir-вiri menen вajlanьştьra qojot. Ьrlardьn mьndaj вөlyktөrynyn ar вiri, ajrьm вaatьrdьn tuuluşu, quraldь maqtoo, kyrөşkө djardanuu, kyrөştyn dyвyrty, вaatьrlardьn kyrөş aldьnda syjlөşkөndөry өŋdyy nerselerdi adamdardь çana attardь ~~syrөttөp~~... ~~вөlgilyy вaatьrlardьn mynөzdyy вөlgilerin çana uşul өŋdyy вөlgilyy uourlardь çana өqujalardь~~ syrөttөp kөrsөtөt". Manascьlar "Manastьn" ьrьn yjrөndyk degende, mьna uşul akademik Radlov ajtqandaj, ьrlardьn вөlyktөry qantip tyzylgөnyn çana вir вiri menen qandaj вajlanьştьrьla turqandьqьn, вiz çoqoruda ajtqandaj, epitetterdi, salьştьruulardь, oвrazdardь yjrөnyşkөn desek вolot. ~~Maselen~~, "Manas", "Semetej", "Sejtekterdin", qana emes, "Qurmanвek", "Çanьş-Bajьştardьn" вalalьq caqь qandaj syrөttөlgөnyn alsaq da вir-вirinen kөp oqşoşqonduqun koroвyz. Bul da oşo yjrөnyynyn natijşaşь ekendigi şeksiz.

Бирок, пеогоруда айтылгандай манасчы "Манасты" бут, созмо=соз уйронуй албастан, (аны тузуугo) озунун ~~сырач~~ талантын да пеумшайт. ~~экен~~ Башкача айтсак "Манасты" ~~айтууда~~ тузуудо ар бир манасчынын чыгармачылык эмгеги сицет. Ар бир Манасчы "Манаска" аздыр=коптур озгортуу киргизет. Аздыр=коптур кошот пее кыскартат. Окуяларды, образдарды озунун чыгармачылык талантына пеараша озгортуй, ~~ботонча~~ тузот. Мына ушул озгорууу канчалык зор ~~пеан~~ экендигин пеана кайсы багытта бара, пеаткандыгын байкай корому.

~~Баарынан мурда айтарыбыз: бизде~~ Аздыр бизге маалым болгон вариант-тарды алый караганыбызда, биз бир, биримдик "Манасты" коробуз. →

Идея жана сюжет жагынан бир бирине такыр карама-каршы болгон эки вариантты коро элекпиз. Бирок кийинки жуз жыл ичинде кирген кээ бир озгорушторду байкоого болот.

Идея жагын алсак, азыркы варианттар да, мурунку варианттар жонундогу малыматтар да нешзги бир идеяны корсотот. Ал идея — кыргыз элинин боштондугу учун курошуу. ~~Бирок~~ Ошону менен катар ~~ошону менен катар~~ мында да айрым варианттар арасында кээ бир айырмалар-ды коробуз. Масслен кээ бир манасчыларда дин мотиви кучтуурок (Балык Тыныбек, Сагымбай). ~~Анын кээ бир манасчылар да Алаччыл, пантюркистчил тенденциялар да бар~~

~~(Балык, Сагынбай) Бирок бул мо-~~
~~тивдер али негизги идеяга устом-~~
~~дук да кылбайт, жана~~ ~~ага~~ ~~карама-карш~~
~~балким, боштондук учун курошко дин чыгарботу кийгизилет.~~
~~да турбайт. Биздин~~ ~~доо~~ ["Манастын"
жазый алынбай калган вариантбарын
уккан кариялардын айтуунча дин
мотиви мурун азыркыдай ~~боги~~
болгон эмес. Кала берсе, кыргыз элин ~~Өзбек~~
Кокон хандыхы~~на~~ ~~моюн су~~ багынт-
кандан кийин, ~~мусулман улема~~
~~улемаасы~~ эшен-молдолор "Манасты"
"~~динсиздиги~~" у динсиз чыгарма дей
сынга алгандыгы жонундо да
айтышат. ~~Мында~~ Мында бул
айтылгандарга мисал боло алуучу
~~даги~~ бир окуя~~ны~~ жонундо айта
кетели. ~~Ысык-Кол ороонундо На~~
[Тыныбек манасчы болуп жетилген
кезде, Ысык-Кол ороонундо Назар

деген дагы бир атактуу манасчы болот. Элдин бир болугу Назарды ~~аликан манасчы дей~~ Мактаса, экинчи болугу Тыныбекти ~~пеетери~~ мактайт. ~~пеок дей пеурушот.~~ ~~Ошондуктан~~ Бир кезде ал пеердеги манаптар буларды айтыштырып коруп, ар бирине баа бермек болушат. Буларга Манастын олгонунон тартып, кумбоз салганга чейинки пеерди айтууга ~~та~~ тапшырылат. Адегенде Назар айтып, бир пеарым кундо бутот. Ал кумбозду Надыр деген устага салдырат. Анан Тыныбек да бир пеарым кун айтат. Бирок Тыныбек кумбозду Анпеиян-Наманган пеактагы Арстан деген бир эшенге салдырат. ~~Муну~~ Буга баа беруучулор, мындайга айтканда

басылсын

пеюри, Манастын кумбозун пее
олуя, пее Тыныбек айткандай
эшен салбаса, мынча кылымдар
боюна ал кумбоз турат беле?
деп, Тыныбектин айтканын
туура табышат.

Пул фактыдан бир нече корутунду
чыгарууга болот. Биринчиден,
Назар Тыныбектен ~~ж~~ мурунку-
эски манасчы. Демек, Тыныбектен
мурунку ~~Назардын~~ «Монастын» атактуу бир вариантында ~~Манаста~~
дин мотиви бошурак болгон.
Экинчиден, Тыныбектин озунун
пеана ошо кезде устомдук
кылган катмардын ~~динчи~~ коз
карашында динге ишенуу кучтуурок
болгондуктан, булар «Манастын» бир
~~пееринде~~ пеерине дин мотивин
киргизгендиктерин коробуз.

Басылсын

Жалпы айтканда, ~~кий~~ кийинки ~~ар бир~~ эпохадагы манасчылардын жана "Манасты" угуучулардын дуйного коз карашына жараша, маселен, динчилдигине жараша, "Манастын" идеялык ~~ядялык~~ мотиви да озгорот. ~~Бирок~~ ~~"Манастын"~~ ~~бул озгорту~~ ~~азырынча "Манастын" негизги идеясын озгортпостон, аны дин менен учук курон деген ураан менен~~ толуктайт. Ошентип, ~~манасчылар~~ "Манастын" идеясын берүү жагынан да манасчылар белгилүү роляду ойнот, ага оз коз караштарына жараша озгортуу киргизишет.

басылсын

Сюжет жагынан алганда, бир бирине толук карама=каршы турган сюжеттер болбогону менен да, ~~озгоруу~~ ~~Кийнки~~ ~~Кирген~~ ~~озгоруулор~~ ~~жана~~ ~~айрым~~ ~~вариантар~~ ~~арасындагы~~ ~~айырмалагы~~ ~~кобурок~~. Демек, бул жагынан манасчылардын ролду дагы зорурак.

Бирок, кайталап айтабыз, бул озгоруулор, бул айырмалар азырынча "Манастын" биримдигин жойбойт. ~~Бирдигин бузбайт~~. "Манастын" негизги окуялары, башкы геройлору, окуялардын байланышы жана чечилиши толук сактамат. Кээ бир эпизоддор гана кошулат, же башкачарак тузулот, же тушуп калат.

байланышы жана чечилиши ~~нетизинен~~ толук дээрлик сакталат. Мында жее кээ бир айрым ~~бир~~ эпизоддун ~~кош~~ тушуп калгандыгын, жее кошулгандыгын жее башкачарак турдо тузулгондугун коробуз. Буга томонку мисалдарды келтирели.

~~Откон~~ Откон кылымда – 1850 жылдарда ~~ак~~ "Манасты" жаздырган академик Радловдун макаласына карасак, ал кезде "Эр Тоштук" "Манастын" бир эпизоду – болугу катарында, ~~айтылы~~ "Манастын" ичинде айтылып жургонун коробуз. Радловго "Манасты" жаздырган манасчы "Эр Тоштук" жомогун да бут айтып берген. Азыр "Эр Тоштуктун" балалык, жигиттик чагы, жеер астындагы курошу ж. б. озунчо айтылат да, "Манаста" ~~ал~~ Эр Тоштук ~~кан~~ атактуу ~~х~~андардын бири болуп ~~катарында~~ корсотулот. Бул кийинки 80-90 жыл ичинде "Манастын" сюжетине кирген бир озгорушту корсотот.

23/14

~~ezgeryş kirgeni kerynyp turat.~~

Akademik Radlovdun oşo ele maqalasьnda Manastьn вalalьq caqь çeнyndə mьndaj degen: "Manastьn tuuluşun" men Toqmoq şaarьnan ьraaq emes çerdegi Sarь-Baqьş uruunan çazьp, Bul ьrdьn mazmunu eŋ nacar вolup, ьrcь munu "Manastьn" tuuluşu çeнyndə men suroo вergenim arqasьnda qana ьrdap вergendej kəryndy. Menin вergen вir suroom ele ьrcьnьn çaŋь ьr tyzyşynə seвep вolo aldь". Biroq azьrqь toluq varianttarda "Manastьn" tuuluşun da, çalpь вalalьq caqьn da nacar mazmundaqь ьr dep ajta alвajвьz. Ajrьqca Saqьmвaj вul вəlymdy ətə qooz qьlьp вeret.

Buqa qaraqanda, çaqьn ele aralarda, mьndan 70-80 çьl ele murun, "Manastьn" вirinci вəlymy, taqьraq ajtsaq "Manastьn" tuuluşu çe taqьr ьrdalвaqan, çe ьrdalsa da azьrqьdaj toluq ьrdalвaqan. Demek, вizdin вygynky kyny uqup olturqan ьrьвьz kijinki çьldardaqь aqьn manascьlardьn ~~tvorcastvosu~~ сьqarmasь вolot. Buqa Saqьmвajdьn əzy ajtqanьn qoşolu, ~~çoqorqu gepoteza daqь cьndьqqa çaqьndьraaq вolor.~~ Saqьmвajdan, "Manasqa" qandaj qoşumcalar qьldьŋьz, dep suraqanda, вalalьq caqь menen Mekege вarqan çerin вir az toluqtadьm, degendej çoop вergen eken.

24

Sjuzet çaqьnan daqь bir misal qьlьp, bizdin dorubuzdaqь eŋ kijinki coŋ manascьlardьn-Saqьmbaj menen Sajaqbajdьn-varjanttarьndaqь ajьrmanь korsotuygo bolot. Bular oqujalardьn tartibin bir qanca başqacaraq ajtqanьn kerebyz. Maselen, Manastьn balalьq caqьn alsaq, Sajaqbaj Manastь atasьna tarьnьp ketip qalqan, anan qьzьr menen çoldoş bolup buudaj ajdap, Aqqulanь buudajqa satьp alqan, dep kersetet. Saqьmbaj-da Manas atasьn taştap ec çaqqa ketpejt. Buudaj da

ajdabajt. Aqqulanь bolso enesi Manas tuulqan kezde qulundajt. Manastьn mьltьqь çenynde da uşundaj ajьrma bar. Al emi bulardьn qazattardь syrettoşyn alsaq, sjuzetinin daqь başqaraq tyzylgenyn kerebyz. Saqьmbaj bir top majda qazattardь ajtьp kelip, anan coŋ qazatqa etse, Sajaqbaj qazattardьn barьn biriktirip ajtat ç.b., o.s.

Etken qьlьmda 1850-çьldarda Manastь çazdьrqan Akademik Radlovdun maqalasьna qarasaq, al kezde" Er Teştyk" Manastьn bir belymy qatarьnda Manastьn icinde çyrgenyn kerebyz. Manascь Radlovqo Manastь çazdьrqanda" Er Teştyk" çomoqunda byt ajtьptьr. Azьr bolso, "Er Teştyktyn" çer astьna barqanь ç.b. ezynce çomoq bolup çyret. Buqa qaraqanda kijinki 70-80 çьl icinde Manastьn sjuzetine

Жалпы "Манасты" кантып озгортулгондугун алсак, ~~Стил жагынан озгоркондо кобунчо идея жана стил сюжет~~ жогорку озгоруштор менен катар манасчылардын ~~ж~~ жашаган дооруна жараша жаңы создор, жаңы тушунктор, ~~жан~~ географиялык ~~жан~~ аттар жана тарихый фактылар да киргизилгендигин коробуз.

Маселен, тоголок Молдо, Семетейдин Франция менен Индияны да алгандыгын айтат. Молдобасандын айтышынча ~~Италия, Грек, Инд~~ Италияктар, Гректер, Индиялыктар, Еврейлер да Семетей менен чабуулга барышат. ~~Багыш~~ жана ~~жаңыбай~~ ~~болсо, керебет, кант деген создорду киргизет~~ Бир той манасчылар керебет, кант, винт дегендей жаңы создорду, Омски, Томски дегендей географиялык жаңы аттарды киргизишкеть.

Эми манасчылардын арасындагы стил айырмасына токтолому.

Бул учун бир эле узундуну бир нече манасчынын кандай айтканын королу.

Ағын суудан қорқосуң,
Адамдан **тұмөн** жоо чыкса,
Андан кантип коркпойсуң.
Кирген суудан коркосуң,
Найзаның учу кылкылдап,
Адамдың башы былкылдап,
Адамдан алтымыш миң жоо чыкса,
Андан кандай коркпойсуң.
Кирген суудан коркосуң,
Сени кудай урабы,
Жебиреил бериште,
Булар суудан кечет деп,
Беш колун салып барбайып,
Пичагын камдап дардайып,
Өйүздөн карап турабы,
Сен аккан суудан коркосуң,
Калжырабай пачагар,
Кайра тартып кете бер.
Отуз келин, отуз кыз,
Ортосунда жеңекең,
Ак чомчу келди дебейби,
Аябай бизди жебейби.
Кербенчи келди дебейби,
Кейитип бизди жебейби.
Акыйнагын айтпайбы,
Эр азамат ер жигит,
Уятган кордук тартпайбы.
Кыздарды кудай урбайбы,
Көп эликтеп турбайбы.
Көөдөктүкту билбейби,

Көтү менен күлбөйбү.
Туйгун экен Күлчоро,
Туура сууга кирди деп,
Тургусу келбей тигилер,
Кечүү издеп жүрдү деп,
Баатыр экен Күлчоро,
Бастырып сууга кирди деп.
Баш сору тийген кербенчи,
Кечүү издеп жүрдү деп.
Арыздар келди дебейби,
Айректеп биздиижебейби.
Каарданып муну айтып,
Камап кирди аттарды.
Карсылдатып токтотпой,
Сабап кирди аттарды.
Каарды канкор баштады,
Таластан чыккан он төрт ат,
Такыр сабап падышаң,
Кырып ийе таштады.
Ногойдон чыккан он төрт ат,
Он төрт аттын ичинде !
Орошон күлүк Буурул ат.
Каныкейдин Каракашка аргымак,
Сары кандын Туучунак,
Көбөштөкандын Көкборчук,
Абыкенин Актелки.
Арча тору Тобурчак,
Чийирдынын Боозорго,
Калдуу кызыл, жалдуу көк,
Бакай кандын Көкчолок.

Асыл Манас өлгөндө,
Асага келген Тайтору.
Агыш кандын Суркийик,
Музбурчактын Телкызыл,
Шайымбеттин Аккөкүл,
Кыялдын Жоргосу
Чачыкейдин Тиктору.
Он төрт атты камалап,
Оңурайдап кабылан,
Обу жок уруп сабалап.
Каарданып бакырып,
Бакай кандын Көкчолок,
Баштагын деп чакырып.
Ошондо Бакай кандын Көкчолок,
Аттардан узуп жол баштап,
Чуу укканда белүнүп,
Айтып берер тили жок,
Тулпарлык ыны көрүнүп,
Жетик аккан Ургенчке,
Жетип кирди жол баштап.
Көкчолок сууга киргенде,
Көмкөрүлүп он төрт ат,
Такыр сууга кирди эми.
Кирген жерде чоң Ургенч,
Он төрт аттын баарысын,
Жоо куугандай сүрдү эми.
Куркурап аккан Ургенчти,
Катуу акканы көрүнүп,
Он төрт аттын баарысы
Улакча агып дыркирап.

Бир - биринен бөлүнүп,
Кокуй төрөң кабылан,
Аттар сууга киргенде
Кошо сууга кирди эми.
Колу сууга малынып,
Кабылан төрө ошондо,
Бир кудайга жалынып,
Аркасынан Канчоро,
Адамдан колын айрылып,
Кайсы көргө барам деп,
Мойнуна куруң салынып.
Этектен алып абалап,
Кошо кирди жалынып.
Этектен алып абалап,
Кошо кирди жалынып.
Он төрт аттын баарысы
Өөдө жүзүп тырышып,
Семетей барат ошондо,
Он төрт ат менен урушуп.
Атасы Манас кек жалдан,
Белекке калган зулпукор,
Кылычты кынан сууруп имерип,
Туура келген үйөрдү
Туурай чаап жиберип.
Сууга туруш кылышып,
Аккан суу менен урушуп.
Кукук болуп күүлөнүп,
Суудан чыкты кабылан,
Кулчорого сүйлөнүп.

Күчкө салып кабылан,
Арац чыкты көрдүцбү,
Ногойдон келген он төрт ат,
Аман чыкты көрдүцбү:
Алды менен коржоюп,
Баатыр чыкты Үргөнчтөн.

Эми ушул эле окуяны Акмат кантип суроттогонун алып королу. Мында да ~~Үргөнчтүн дал пее~~ Семетей Үргөнчтүн дал жээгине келип сууга кирген учурунан баштап, аныне суудан чыкканына чейин алынган.

Ошондо төрө муну айтат,
Ой Канчоро деп айтат.
Пайгамбар кирчүү кең жолго,
Барбай калчу ким экен.
Чалыяр кирген кең жолго,
Салбай калган ким экен.
Өске төгүн өлүм ак,
Өлбөй калчу ким экен.
Ажал жетип, күн бүтсө,
Тартпай койбойт кара жер,
Кигизбей койбос казган көр.
Келбей калган итти көр,
Атымды бербеи кечигип,
Душман көрсө эмне дээр.
Алдап минип буурулду,
Келбей калып кечигип,
Ошол ит эле бокту жээр.
Кайрылып келбей турушу,
Усу сууну көргөн соң,
Агып өлсүн дегенсип,
Аны кандай кылышы.
Бул кезекте Күлчоро,
Биз менен анын иши жок,
Бүтүп жатат жумушу.
Не болду деп насабай,
Эки жагын карабай.
Камырабай, камсыкпай,
Калың кыздын ичинде,
Кыз менен ойноп турушу.
Өлсө өлөр дегенсип,

Өлбөсө келер дегенсип,
Көңүлүнө көп албайт,
Кокустан келип калат деп,
Эки жакты карабайт.
Кыядан башка бир жумуш,
Бул кезекте ойго албайт.
Ажал жетип күн бүтсө,
Кутулбайт бенде өлүмдөн.
Искендер менен Сулкардай,
Аларда өткен дүйнөдөн.
Көп болсо өлдөндөрдүн бирибиз,
Ажал жетсе өлөбүз,
Ак жаганын көремүн.
Өлбөй аман мен барсам,
Ошол күлдү көремүн.
Бул сөздү айтып күүлөнүп,
Күлчоро түгүл шол жерде,
Канчорого сүйлөнүп,
Ачуусу келип камынып,
Аябаган эр неме,
Арстандай чамынып.
Кечмек болдуу кечүүнү,
Эр Семетей камынып.
Ак телкинин куйругун,
Жанындагы канчоро,
Үч ача кылып шүйдү эле,
Кырмысы кытай көк жолук.
Көк желкеге шүйдүрүп.
Куйругун кайра чалдырып,

Жаратканды жат кылып,
Арбакты алып оюна,
Такаты турбай боюна,
Ар нерсе алып оюна,
Бенде беттеп тургусуз,
Заарын алып бетине,
Каарын алып жүзүне,
Айбаттанып аксайып,
Актелкини бир салып,
Жардын башын уратып,
Жаа алда деп Семетей,
Сууга кирди чуратып.
Кыйшык эмес түз кирип,
Айланпа жерден бир тийип,
Кылкылдап жаткан айланпа ,
Соруп кетчүү немедей,
Кирген жерден жоголуп,
Жоголо түшүп оңолуп,
Кай бир жерден көрүнүп,
Соорудан суусу төгүлүп,
Кээ бир жерден көрүнбөй ,
Кандуу көбүк киргин суу,
Чийк жалдан төгүлүп,
Кай бир жерден түз жүрүп,
Кай бир жерден калкылдап,
Кээ бир жерден караса,
Кетмендей көрүк соору көрүнүп.
Кулагынан башкасын,
Кулундай кылып жашырып.

Байкап турсаң Семетей,
Ошо суунун ичинде,
Алдындагы Актелки,
Кайыптай болуп көрүнүп.
Туягы тийбей суу сүзүп,
Тулпар сындуу түгөнгүр,
Сууну сүзүп балыктай,
Суу үстүнде кайыктай.
Баатырдын мындай жумушу,
Өөнүң төрөң Семетей,
Оюна алды чоросун.
Канчоро туруп муну ойлоп,
Абасы сууга киргенде,
Абам кантет деп ойлоп.
Өөдө- ылдый салайын,
Өөдөдөн кечүү чаламбы,
Төмөн карай салсамбы.
Төмөндөн кечүү чалсамбы,
Ана кечип барсамбы.
Арың кечип мен барсам,
Ажал жоктон тим калсам,
Жабыраган жалпы кыз,
Жабыла курчап келбесин,
Жаман шылдың кылбасын.
Асандын минген актелки,
Өзүм минген Сүртелки
Келин - кыз келип кеп айтып,
Ой Канчоро деп айтып,
Актелки менен Сүртелки,
Бир-биринен кемби деп,

Теңең сенден эрби деп,
Келин -кыз мага келбесин.
Бетин чөөп кыңшылап,
Ар качандан, бир качан,
Тамаша кыла бербесин.
Келин - кыз шылдың кылбасын,
Ар качан сөзгө сындырып,
Шылдың кылы турбасын.
Ар качан келип келин - кыз,
Уруулуу ушак кеп айтып,
Уят кылып салбасын.
Ушуну ойлоп Канчоро,
Уят сөзгө калбасын.
Ырас чын деп ушу сөз,
Кызга шылдың болгончо,
Ак жазган болсо көрөйүн,
Ажал жетсе өлөйүн.
Бир алдыроай бул сууга,
Абамдай болуп кирейин.
Кыздарга шылдың болгончо,
Кыдыроай сууга кирейин.
Кечүү тандап турганча,
Кезикken жерден кирейин.
Бул сөздү ойлоп Канчоро,
Кечмекчи болду ошондо.
Ар түрлүү ойлор өтүрүп,
Акылын каркап толтуруп,
Аттардын баарын камады,
Сай кулуктун баарысын,
Сууну көздөй ат айдап,
Сабап сууга киргизип,

Бет- бетинен аттыкирип,
Аттарды айдап бул сүрүп,
Кечүүсү жол жеринен,
Кез келген жерден ат кирип.
Аттардын баары күпүлдөп,
Аттар түшүп дүпүлдөп,
Сууга кирди шаркылдап,
Жал, куйругу жалпылдап,
Сууга кирди топ буудан,
Суу үстүнде калкылдап,
Сууну туура түз кечип,
Такыр калбай ат кирип,
Кайратын алып бетине,
Эр Канчоро да кирип.
Канчоро да кирди чуратып,
Жардын башын уратып.
Алачыктай чалманы,
Арт жагынан уратып.
Кирген жерден бир тийип,
Чулдук сууга түшкөндөй,
Чулп деп барып бир тийип.
Эт бышымдай жоголуп,
Эми чыкты оңолуп.
Кырга тартып суу кечип,
Кыйла тулпар баарысы,
Улактай агып нечени,
Эр Канчорс артынан,
Ээрчип кечип астында,
Аттар анын артында,
Канчоросун карасаң,
Карап барат ал дагы.

Келе берсин бул экөө,
Муну таштап салайын,
Кыздардагы Күлчоро,

×

Мындагы эки вариант тең, суунун катуу аккандыгын, кангоронун сууга кируудон, корккондугун, Семетейдин аны жемелегендигин жана Кулгорого таарынгандыгын, суудан кечкендеги кыйынчылыктарды айтышат, башкача айтсак сюжет тузулушу бир. Бирок булардын стили башка экендигин ачык коруп турабыз. Ар кимиси окуяны озунчо, оз созу менен суроттойт. Анан куда, пайгамбар деген создор, динге, кудайга, оолуяларга сыйынуу Акматтын вариантында кой жолугат, Саякбайда болсо, жокко эсе-аз.

2

Молдо да эпостун ушул озгочолугу ~~экинчи орунга о~~ жоголуу даражасына жетип, анын "Семетеинин" рифмасы жана ритмысы жазма ырлардыкындай, слогго жана созго багынат. Анткени ал эпосту айтуудан кобурок озу ~~жазган~~ жазып жургон. ~~Ана~~ Саякбай менен жакшылыктын стили Сагымбай багытындагы ~~ла~~ манасчылардыкынан башкачарак. Мында баштоочу ролду Саякбай ойнот, жакшылык ага ээрчит.

Ал эми ~~Т~~ туштуктун манасчысы деп аталып жургон жацылыктын ~~Б~~ жогорку эки багыттан да башкарак.

Бул жерде биз бул маселеге атайы токтолбойбуз, анткени ~~айры~~ тоомондо айрым манасчылардын биографиясын бергенде, ~~стилине да~~ алардын ~~стилиндеги~~ стилиндеги негизги озгочо-

луктор айтылат.

Манасчылардын стилиндеги мына ушул озгочолукторгo карат, азыр бизде аларды Всык=Кол мектеби, Тян-Шан мектеби жана Тушук мектеп деп болуп журуштот. Бирок биздин ою бузча мунчуй болуугo азырынча негиз жок. Анткени азыркы Тян-Шан "мектебинин" баштоочу манасчысы Сагынбай "Манасты" негизинен ~~кобунчо~~ колдук Келдибек, Тыныбек, Назарлардан уйрончон. Башынан эле "Манасты" колдуктор бир башка, Тян-Шандыктар бир башка айтып келгендиги ~~да~~ жонундо да маалымат жок.

~~Азыр бизге стили аныкк белгилуу болгон эки манасч баштоочу манасчы бар Бара-Сагынбай. Бара Саякбай~~

~~Бирок мунун~~

Азыр бизде стиль жагынан башкаларга

~~Ошентин~~ мында идея, сюжет жагынан анчалык айырма болбогону менен, ар бир манасчынын оз талантына жараша оз стили бар. Жендигин коробуз. Бирок ошентсе да ~~айрым манасчылар~~ стиль жагынан бир бирине ~~жагын~~ жакын турган манасчылар жана стиль жагынан дашка манасчыларга таасир кылган манасчылар бар.

Маселен, Тоголок Молдонун, Шапактын, Акматтын, Молдобасандын стили бир бирине да жакын жана ~~булардын бардыгы~~ Сагымбайдын стилине да жакын. Мындайча айтканда булар Сагымбай багытындагы манасчылар. →

← Ошону менен катар булардын ичинен Тоголок молдо дагы ботончороок турат. ~~Анткени~~ Анын рифма жана ритм жагынан айырмасы бар. Жалпы эл эпостору өндөнүп, "Манастын да рифмасы жана ритмысы овон менен жонго салынат. Бирок Тоголок

таасир кылып жана бир биринен болок болуп турган эки баштоогу манасчы бар. Бири Саякбай, бири Сагынбай. ~~Бирок~~ Булардын таасирлуусу Сагынбай. ~~Д~~ Бирок булардын ~~мектеби~~ айырмасы да озунго бир мектеп деп атарлык чоң эмес.

Туштуктон чыккан манасчы деген жаңылыктын ~~да~~ вариантынын айырмасы да ~~ме~~ озунго мектеп тузгудой чоң эмес. Ошону менен катар туштуктун башка манасчылары кандай айтканын биз билдейбиз. Ошондуктан тундук жана туштук мектептер деп болууго да азыр негиз ~~жет~~ жок.

Жалпы мындан арка изилдоолор бул маселени чечпесе, азыр биз де жогоркудай уч же эки мектепке болууго негиз жетишерлик эмес.

Бирок манасчыларды башка принцип

менен — алардын чыгармачылык
рожу жагынан эч шексиз эки ~~топ~~ багырка
болууго болот.

Бири "Манас" трилогиясын бут
айткан манасчылар. ~~Булар ошону~~
~~менен катар оз заманынын баш~~
~~тоочу манасчылары болуп келишкен~~
~~жана келишет~~. Бул катарга Келдибек,
Балык, Тыныбек, Чоюке, ~~Саякб~~
Сагынбай, Саякбай кирет.

Экинчиси "Манастын" чоң казат,
Кокотойдун агы онъдуу айрым
изундулорун жана кобунго "Семе
тейди" айтуучулар. Булар
трилогияны бут айтышпайт.

Манасчылардын бул эки туркуму
алардын ~~ш~~ чыгармачылык рожунун
озгорушун корсотот. Ал озгоруш
болсо турмуштун, социалдык=
экономикалык шарттардын озго-
рушуно байланыштуу.

~~Боюнча дин мотивинин кучотул-~~
~~гондугу~~ Бир ~~далил боло алат.~~
Айкынырак айтсак,
(Манасчылардын ~~функциясы~~ трилогияны
бут айтуудан, айрым узундулорду
айтууга отушу ~~да~~ турмуштун,
ошого жараша дуйного коз караш-
тын, художестволук ~~ко~~ суроонун
озгорушу аркасында келип чыккан.
Азыркы да, манасчылардын да
угуучулардын маданый дец-
гээли да, идеологиясы ~~ы~~ да, художес-
тволук талабы да башка.
~~Азыр "Манас" тарихый коз чыгарма~~
~~Азыр ал мурункудай тика кужурмон~~
~~марги Азыр биз учун баарынан мурда~~
Кийинки доордогу элди
(биринчи претте "Манастын" негизги
идеясы - боштондук учун курошуу
идеясы, анан кооздук сапаты
менен тарихый фактылары кызык-
тырсы. ~~Ошого жара~~ Ошого жараша
манасчылардын ~~да~~ функциясы да
озгоруп, алар "Манасты" ~~е~~ кошум-
чалап, озгортуп, бут айтуудан,
анын идеология жана коркомдук

(жачынан)
Эң кучтуу узундулорун айтууга ~~отуг~~ ~~жатышат~~. ~~ото~~ ~~баштаган~~ ~~баштаткан~~.
Ото баштаган.

Туш коруунун мааниси.

Биз жогоруда манасчылардын кандай акын экендиги жана алар "Манасты" кантип тузгондуктору жана айткандыктарына токтолдук. Бирок манасчылардын озу бул процессти биз айткандай тушунтурбойт. ~~Ал~~

~~çumuşajt; alar Manastьn sjuzetin, başqь obrazdarьn, epitetterin, salьştьrmalarьn, oqujalardь, ьrlardь bajlanьştьruu tyryn ç.b. yjrenyşet da, andan qalqanь alardьn ez cьqarmasь bolot, dedik. Biroq, manascьlardьn ezy munu taqьr başqaca tyşyntyryşet.~~ Alardьn ajtuunca, alar "Manastь" ec kimden yjrenyşken emes çana ezdery da ojlop cьqarьşqan emes. Alar ezderyn Manastьn qasijeti daarьp ketkendikten çana Manastьn bujruqu bojunca "Manastь" ajtьşat emiş. Alardьn ajtqanьnьn bardьqьn Manastьn ezy alardьn kenylyne salьp ketet emiş. Qantip? degende, alar biz tyşybyzde, ~~çe ynybyzde ele~~ Manastь kerdyk, al uşuntip ьrda, dep ketti deşet. Ьras, başqa manascьlardan taalim aldьq degenderi da bar. Biroq, bular da/maselen, Şapaq/barь bir tyş kerot. Bulardь da Manas daarьp ketet da, oşondon kijin qana "Manastь" ajta baştaşat.

Manascьlardьn kergen tyştery ~~mazmunx çana Manastь eqynde kerylery~~ mazmun çaqьnan bir. Bulardьn bardьqьna ~~çe~~ tyşynde, ~~çe ynynde~~ Manas çe anьn coroloru kerynyp, ~~bizdi~~ alarqa ajt, dep bujruq beret. Semetejcilerge bolso, Semetej, Kylcoro, Qancorolor kerynet. Maselen, Saqьmbaj "Manastь" bytkyl coroloru menen keret. Alardьn "Manastь", taqьraq ajtsaq "Manastьn" ajrьm epizoddorun ajtьp çatqanьn uqat. Anan alar, sen "Manastь" ajtqьn, dep Saqьmbajqa bujruq berişet. Al qana emes, icinen bireе, çe ajtasьn, çe eltyrem,

dep qorqutat. ~~Anan kijin Manastь da anynda da koryp çyret.~~ Tьnьвek da ~~oşondoj ele.~~ "Manastь" şana anьn corolorun tyşyndə kərət. Alar, aqan da, вizdi ajtqьn, dep вujruq вerişet. Anan el coqulqan çerde вaşqa ьrdь ajtajьn dese, artьnan вirəə tyrtyp, "Manastь" ajt, dep daqь вujruq вerip turup alat. Çaqьвaj вolso Semetejdi ajtpaj çyrəm dep majьp вoluuqa ~~qalqanqa~~ az qalat emiş. Qьsqasь manascьlardьn вardьqь "Manastьn" вujruqu menen ajtьşat. Manas çe anьn coroloru a degende çaqşьlьq menen ajtьşat da, aqa вolвoso, qorqutup, zьjan keltirip, aqьrь "Manastь" ajtuuqa arqasьz qьlьşat. Mьna uşuntip tyş kərgəndən kijin, ~~çe Manastardь əynde kərgəndən kijin~~ manascь aqьn əzynən əzy ele "Manastь" вilip qalьp, ajta вaştajt. Bul legenda kee вir manascьlarda ətə apьrtьlьp ajtьlat. Maselen, Balьq Manastardь kəryp, syjləşkəny вir вolso, al qana az kelgensip, Manas aqa вir at вeret. ~~Anan~~ Balьq al attь minip çyrət. Tyş kəryy degen вoluu mymkyn. Bul işenyygə, əzyn əzy işendiryygə вajlanьşqan nerse. Biroq, mьnda, alвette, Manastьn, çalpь əlgən adamdardьn cьnь menen kelişi çənyndə səz da вoluu mymkyn emes. → ~~əkendigi tyşynyktyy. Andaj вolqondo Balьqtьn minip çyrgən вьştьsь toru вьştьsь da arqь dyjnədən Manas çetelep kelgen mal вolвoston, вul dyjnənyn ele çьlqьsь qo dejвiz.~~

Manascьlardьn tyş kərgyp ~~gəndən kijin, Manastь~~

~~[illegible]~~ Manas tьn qasijeti daarьp ketkenden kijin ajta baştadьq, andan murun bilycy emes elek, deşkeni, albette, tuura emes. Alar cьnь menen tyş kөryşkөn bolso da, alardьn aqьndьqь andan murun ele bolqon çana kөbyncө alar "Manastь" da tyş kөryydөn murun ele bilişken. Andaj bolso emne sebepten manascьlar өzdөrynyn ~~tvorcestvoluq~~ cьojarmacьlьq işinin baştalьşьn tyş kөryy menen bajlanьştьrьşat.

Buqa ar tyrdyy çoop berişet. Manascьlardьn tyşyndө "Manastьn" kelgeni, ~~çaynyndө kelip kөryngөny~~ cьn degen fanatikter da bar. Biz alar çөnyndө syjlөp olturabajbьz

Kee bir çoldoştor manascьlarqa Manastьn kelip kөrynyşy mьndaj tursun, alardьn çalpь tyş kөrgөndygy qalp; alar tyş kөrbөsө da, kөrdyk dep eldi aldajt, deşet. Bizdin ojubuzca bul çoldoştor da өtө soqup çiberişet. Antkeni Manastьn cьnьqь kelişi bir başqa, al emi Manas kelgendej bolup, tyşkө kirişi bir başqa. Bul kijinki ucurdun boluşu mymkyn. ~~Bul çөnyndө tөmөndө toqtolmoqbuz. Azьr Manas [illegible] eposun atajlap tekşerip, izildep çyrgөn çoldoştordun kөz qaraşьna toqtolup өtөbyz.~~

~~Manas çana manascьlar çөnyndө ilimdik emgek çazьp, anda tyş kөryy maselesine tije ketken çoldoştor Avezev Muxtar çana Çakişev Өmyrqul.~~

~~[illegible]~~

Bizdin ojuвuzca bul protsess mьna вul tyrdə вoluuqa tijiş. Baarьnan murda ajtarьвьz: tyş kəryy вar iş. Biroq mьnda вir top eskertmeler вeryy kerek. ~~Birinciden, a dep tyş kordym degen manascь, çe birinci tyş korgon manascь cьnь menen tyş korgon, dep ajta alвajsьz. Al Manascь çe çoldoş Çakişev çe çoldoş Avezev korsetkondoj вir sebep arqaluu, tyş kordym, dep ajtьşь da mymkyn. Cьnь menen tyş koryp, biroq anь çoqoruda ajtьlqandaj maqsattarqa pajdalanьşь da mymkyn. Al emi birinci tyş korgon çe tyş kordym degen manascьdan kijinirek çьqqanda, cьnь menen tyş koro вaştaşь mymkyn. Antkeni mьnda ozyn ozy işendiryy zakonu ozyn korsotə вaştajt.~~ Mьnda "Manastьn" qьrqьz eli icindegi taasirin eske alsaq, anan "Manastь" tyş kəryp ajtat eken dep elge taralqan çana kəpcylyk aqa işengen traditsijanь eske alsaq, anan "Manas" əndyy zor cьqarmanь əzdəştyryp çyrgənxx aqьndьn nervalarь, sezimderi, duxtuq avalь qandaj tepkicterdi ətyşy mymkyn ekendigin eske alsaq, al manascьlardьn cьnь menen tyş kəryşynə işenyygə вolot. Mьnda işenyygə, əzyn əzy işendiryygə negiz kəp. Demek, tyş kərdyk degenderdin вardьqьn qalpqa cьqarьp qojsoq, əzyвyz qalp

bolup qalьşьвьz mymkyn. Emi tyş kөryygө negiz bolo turqan faktorlorqo keŋirek toqtolup өtөay.

Birinciden, "Manas" eposunun qьrqьz eline bolqon taasirin alalь. "Manas" qьrqьz eli ycyn çalaŋ qooz adaвijat сьqarmasь qana emes. Al anьn өtkөndөgy madanij çana sajasь ~~daqьnьn~~ qurulusunun, saltьnьn ~~tьnьn~~ kyzgysy qatarьndaqь bolqon sajasь çana tarixьj сьqarmasь. Oşonduqtan al anь qadьrlajt, andaqь kyckө işenet. Al qana emes, "Manastьn" kycyn qudajdьn kycy menen вir qojup kelişken. Dinciler, moldo-eşender ooruqan adamdь quran oqup "ajьqtьrsa", qьrqьzdar "Manas" ajttьrьp "ajьqtьrat". Demek, "Manas" quran menen qatar çyrөt. Biz munu Keldiвek menen Saqьmвajdьn вiografijasьnan kөrөвyz. Alar mal ьlaŋdaqanda, çe adam oorup qalqanda вarьp "Manastь" ajtьp вerişyycy eken. Al emi "Manas" uşundaj вөtөncө ~~x сьqarmaxвolsa~~ сьqarma вolso, anь ajtuu işi da çөnөkөj сьqarmalardь ajtuudaj вolвosqo tijiş dep ojlooloru өzynөn өzy maalьm. Oşonduqtan anь ajtqandar çөnөkөj aqьndardaj өzdөrynөn сьqarьp, çe yjrөnyp alьp ajtpastan, Manastьn daarьşь вojunca ajtuuqa tijiş вolot. Tyş kөryynyn, daarьqandьn çaşap kelişine, aqa eldin işenişine вaşqь sевep uşul. ~~Balkim, anьn tyş kөryynyn, daarьqandьn сьqьşьna da uşul sевep вolqondur. Biroq, munu dalildep kөrsөtyygө mymkyncylyk çoq. Emi~~ Ekinciden, "Manastь" ajtuucu adamdardь alalь. Bular, ~~barьnan murda, dinge çana~~

Manasalarga

Өз учурундагы эл катары турчу керметтерге ишенчен кишилер. Алар тушунук жагынан элдеп жогору турган эмес.

ajrыqca ar tyrdyy ~~çoroldoo~~ predzayndıkarga tolup işengen adamdar. Bardьq deerlik çaş baldar, ~~çaş~~ çigitter, antkeni bizdin manascьlar "Manastь" adette 15 menen 20 ortosunda, andan qalsa 25 çaşqa çejin ajta baştaqan. Bularda ilim maalьmatь bolqon emes. Bulardьn köz qaraşь özdöry kyn sajьn uqup çyrgon ~~çoroldorgo~~ predzayndıkalarga negizdelgen. Oşonduqtan bular, ereçe qatarьnda, Manastьn bөtөnçө, tabijattan tьşqarь figura ekendigine da, "Manastь" ajtuu ücyn tyş köryy, Manastьn daarьşь kerek ekendigine da, işenişet. Antkeni "Manas" çana manascьlar çөnyndөgy legendalardь alar kyndө deerlik uqat çana özynyn dor ~~çalpь~~ ~~çoroldogo~~ predzayndıkaga işenişi arqasьnda "Manas" menen bajlanьştuu legendalardь da cьnqa alat. Anьn ystynө bul çaş bala, çe ~~çaş~~ çigit oşo kezde ajrьqca bir ~~tvorčestvolьq~~ tagzarmaçılık köterylyş, şьqtanuu mezgilin başьnan ötkөrөt. Antkeni al "Manastь" ajtuuqa qamьnьp, anьn mazmunun da, poetikasьn da, texnikasьn da özdөştyryp çyrgөn kezi bolot. ~~Al emi çaş tili cьqьp kele çatqan.~~ Murun taqьr ьrdabaqan, çeçanca mьnca majda ьrlar ьrdap çyrgөn çaş aqьnqa "Manas" өndyy ~~1000 basma tabьq~~ 1000 бетинен турат cьqarmanь özdөştyryy onojbu? Mьna oşontip çaş manaşcь özynyn ~~çoroldogo~~ predzayndıkaga işenişi arqasьnda, anan "Manastь" ajtuucular tyş köröt degen pikir ~~kөpçүlүk~~ эл арасына кеңири çajьlqan bolup, çaş manascь aqa işenişi arqasьnda çana oşo kezde özynөn ~~tvorčestvolьq~~ tagzarmaçılık, жандан өсүп, арбын келе жаткан үчүн köterylyş mezgili bolup çyrgөndyktөn tyş köryşy da mümkyn.

Biroq, bizdin bul bolqolubuz, manasčılardьn bardьq ec sezsyz tyş körөt degenden ьraq. Tyş köryygө negiz bolqonu menen da, ajrьqca mifka işenyy boşondoj tyşkөn kijinkirek doordo tyşkө işenbөөcy, ~~boşondugtan tyş körbөөcyler~~, albette, bolqon. Biroq, çoldoş Avezev ajtqandaj, tyş köryy professionaldьq sьr bolup ketkendikten, tyş körbөdym desem taanьlbaj qalam dep, körbөsө da kördym dep ajtьşqan.

Oşonu menen qatar tyş körgөndөr da, körbөgөndөrda bul korynyştyn өtө apьrtьp syjlөgөndyktөry da şeksiz. Balьqtьn Manastan at alьşь өndyy, çe Tьnьbek, ~~Baqьmbaj, Tanbaj~~, Keldibek, ~~tөrgө~~ kyrgyzkyndyz Manas çana anьn ~~askerleri~~ qolu kelip çoluquşu өndyy oqujalar ~~tyş köryyden da өtyp ketken~~, apьrtьma ekendigi şeksiz. Tyş köryy çөnyndөgy bizdin bajqaqandarьbьz uşul boldu. Al emi tyşköryynyn tuudurqan adegendegi sebep çana maqsattь cetke qojup, biz bilgen manasčılar tyş köryyny emne maqsatqa çumuşaqan eken? Oşonu körөly.

Mьnda biz qajsь manasčьnьn biografijasьn alsaq da, anьn kert başь quuquntuqqa ucurap, al quuquntuqtan qutuluu ycyn tyş köryyny çumşaqanьn bilbejbiz. Manasčь, egerde al talanttuu aqьn bolup, "Manastь" qoozdop ajtsa con daraçaqa çetkenin körөbyz. Balьq, Tьnьbek өndөnyp, manaptar qatarьna өtyp ketkenin da körөbyz. Demek, "Manastь" ajtqan ycyn manasčьnьn kert başь ec qacan quuquntuqqa ucuraqan emes. Başkim, Manas dastanyn aqan bolgondugtan, demek, tyş körgөn aqan bolgondugtan bular qumarjuntuq şebөzdүүdүz? Başqaca ajtsaq tyş körgүzүp

dep jүjүm - manas dastanyn aqan bolgondugtan, bular qumarjuntuq şebөzdүүdүz?

Buqa aвijektivdyy seвepter da вolqon emes. Manascь qacan quuquntuqqa ucurajt? Eger anьn cьqarmasь ystemdyk qьluucu taptarqa qarşь çenetylgen вolso, avtor-manascь qququntuqqa ucuaraz ele. Biroq, Manastьn mazmunu-başqь idejasь qьrqьz elinin вir tavьn ekinci ~~qarşь~~ tavьna qarşь qojвoston, çalpь вyt qьrqьz elin cetki ezyycylerge qarşь qojot. ~~[illegible]~~ Qьrqьz elinin cetterge kez qarandь вolвoj, erkin çaşaşь ycyn kyreşyy idejasьn вeret. Oşonduqtan qьrqьz вaj-manaptarь "Manastь" ezderynyn qadьrьn keteryy ycyn pajdalanuuqa araket qьlьşqan. Ага оздорунун оюнча озгертуулор киргизууну талап кылышкан. ~~Ozderyn Manastьn işin ulintuucular dep kersetyyge araket qьlьşqan. Demek, вul çaqьnan manascьlar quuquntuq çeşken emes. Biroq, Manas daarьqan çana Manastь ajtuucu~~ aqьn вoluu alardь başqa ьrcь~~lardan çaqoru qojqonduqu şeksiz. Oşon~~ ~~[illegible]~~ ~~derynyn manascьlьqьnan, qajra вir top pejda keryp turuşqan.~~ Мына иши çerde manaşcьlar кайра ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ tyş keryyny qural qьlьp, ezderynyn iskustvosun çaqtaşqan. ~~tuura kelgenin kereвyz.~~ Al iskusstvosun, çoldoş Avezev ajtqandaj, fanatik moldolordon da çaqtooqo tuura kelgen. Alar, "Manas" dinsiz cьqarma, dep, aqa dindi, qudajdь ç.в. qoşu unu talap qьlьşqan. Al Iskustvonun, вaj-manaptardan da, qala вerse вizdin doordoqu ulutcu-lardan da çaqtooqo tuura kelgenin da kereвyz. Buqa Saqьmвajdьn Napoleondu "Manasqa" Kirgizвejm dep talaşqanь dalil вolo alat. ~~En ajaqьnda, manascьlar arasьndaqь [illegible] az rol ojnoвojt.~~ ~~[illegible]~~

~~Tyş kərbəgənxa aqьn əzynyn sjuzetinin bətəncylykləryn əmne menen daldadaj alat. Al əmi aqьndar-manascьlar arasьnda konkretsija bolqonduqun çana alardь ajtьştьrьp kəryy da bolqonduqun biz Tьnьbək menen Nazardь ajtьştьrqan faktьdan bilebiz.~~

Bizdin ojubuzca tyş kəryy maselesi mьna uşundaj, ~~turat.~~ Albette, izildəə kycətylyp, çanь faktьlar tabьlьşьna çaraşa bul maseleni daqь acьqьraq tyşyntyryy mymkynx bolor dep işenebiz.

MANASTЬ ÇAZ~~ALUUNUN~~ TARIXЬ

"Manas" pooz adabijat cьqarmasь bolup, çazьlqan da basmaqa basьlqan da emes ekendigin baarьbьzqa belgilyy. Anь basьp cьqaruu işine oktjabr revoljutsijasьnan kijin qana, sovetter əkməty qana kirişti. Manastьn toluq çazьlьp alьnьşь da sovetter ubaqьnda boldu. Biroq, oşondoj bolso da "Manastь" ajrьm yzyndyləryn revoljutsijadan murun da ~~cala-calpь~~ çazьp alqan adamdar bolqon ekendigin kərəbyz.

"Manastь" eŋ birinci çazqan adam dep qazaqtьn kyn cьqьştь izildəəcy bilimdyyy Cьqan Valixanovdu eseptejbiz. Al ətkən qьlьmdьn birinci çarьmьnda "Manastьn" ajrьm yzyndyləryn çazьp alqan. Biroq, bul çazьlqan materialdar çe qazaq, çe qьrqьz tilinde basьlьp cьqqan emes. Valixanov əlgənden kijin 1905 şelb qana "oruscaqa qotorulqan tyrdə" redaksijasь menen degen zurnalda basьlьp cьqqan. Valixanov "Manastь" toluq

çazьp alьp, çe toluq uqup, ~~izildeelegen~~ tekşergen emes. Oşonduqtan al "Manastьn" ezynce bir epos ekendigin da kerset-pesten, qьrqьz elindegi bytkyl tyşynyk, eles çana fantazijalardьn çьjnaqь dep eseptegen. Qantkende da, mьndajca ajtqanda, "Manastь" ilim eşyndo birinci acqan kişi Valixanov bolup olturat.

"Manastь" Coqan Valixanov menen bir ele ubaqьtta deerlik çazqan kişi, Akademik Radlov bolot. Bul çenynde Radlovdun ezy mьna mьndaj dejt:" Mьnda basьlqan tekstter 1862 çana 1869-çьldarь Qara-Qьrqьzdardan, çe çapajь taştьq qьrqьzdardan coqultuldu. Bul el tyrk elderi icindegi "Qьrqьz" degen naamdь uşu kynge cejin saqtap qalqan birden bir el... Qara-Qьrqьzdar betence tyr til menen syjleşet, anь men" Qara-Qьrqьz" tili dep atap qojdum. Bul til qazaq-qьrqьz tiline çaqьn bolso da, biroq fonetikalьq betencelyktery çaqьnan qazaq-qьrqьz tilinen ete başqaca ajьrmasь bar. Qara-qьrqьzdarda dialektikalьq ajьrmanь qьjastь bajqaqanьm çoq, oşonduqtan ajrьm til betencelyktery / /belgilee ycyn, tyrdyy çerlerden material izdeeny kereksiz taptьm çana mymkyn bolqon çerlerde çazьp alqan conuraq teksterge qana attanьp qala aldьm. Teksterdi men temenky punkttarda coqulttum:

1/ 1862 çьlь Tekes suu bojunda Buqu degen uruudan;

2/ 1869-çьlь Ьsьq-Keldyn kyn batьş çaqьnda Sarь-Baqьş degen uruudan çana Toqmoq şaarьnьn tyştyk

çana сьqьş çaqьnda solto degen uruudan çazьp aldьm".
Al emi akademikRadlovdun epostu çazuu texnikasьna
qaraqanda сьqarmanьn mazmunu ~~ezyne~~ sozmo= sez çazьlвasa
da,вir top taq çazьlqanьn kerвyz.Al manascь adettegi
tyrde ьrdap çatqanda uqup turup,çalpь mazmunun
çazьp alqan,anan ьrcьnьn ьrdaqanьn daqь вir жолу акырындан ajttьrьp,
daqь çazьp alqan.Өzy вul tuuralu mьna mьndaj dejt:
"Ьrlardь ~~x~~ aqьrьn ajttьrьp turup çazuu kep qьjьn
ele.Aqьrьn ajtьp yjrenвegen ьrcь kevynce aŋgemenin
çiвin-вajlanьşьn çoqotup,qarama-qarşьlьqtarqa ço-
luqup,adaşьp qaluucu,al emi menin вergen suroolorum
anь adettegi ьrьnan daqь kevyrek cettetyycy.Oşon-
duqtan aŋgemenin çalpь çyryşyn qьsqa sezder menen
çazьp aluu ycyn,ьrcьdan a degende вytkyl epizoddu
ьrdatuuqa tuura keldi.~~Al emi~~ Oşentip epizoddun mazmunu menen
taanьşqandan kijin,men ьrcьqa ьrdaqanьndь diklomat-
sijalap вer-ajtьp вer decymyn.Oşontip mazmunu menen
taanьşьp alqanьmdan kijin men вytkyl kemcilikterin,
taq emes çana tyşyp qalqan çerlerin вajqaj aluucumun.
Biroq,вul saqtьqqa çana вul araketterge qaraвastan,
çazьlqan teksterde uşu kynde da tyşyp qalqanx
çerlerin çoluqturaвьz,,.

Radlovdun coqultqan teksteri вasьlьp da сьqqan.
Biroq,alar qьrqьz ~~tilin~~ bilgen adam da,orus ~~tilin~~ ~~da~~ вilgen ~~kişi~~ adam da
oquj ala turqandaj qьlьp вasьlqan emes.Qьrqьz tilin-
degi tekster orusca tamqa menen вasьlqandьqtan,
anь сьnьnda kepcylyk qьrqьz eli oquj alвaqan.Orustar
aquqanь menen da qьrqьz tilin вilвegendikten

tyşyne alьaqan.Oşonu menen qatar Radlov al teksterdi nemitcege qotorup вasьp cьqarqan.Mьnda da nemitce til вilьegen kişi,demek qьrqьz çana orus elinin kepcylygy oquj alqan emes.

Biroq,aqtьnkan qantken menen da Radlovdun çьjnaqan teksteri Valixanovduqunan toluq.Alar negizinen "Manastьn"mazmunun вeret.Çanada Radlov"Manastьn" epos ekendgin ajtьp,al epos çonynde,anь ajtuucular çonynde вir qatar eң qьmbattuu pikirlerdi вeret.

Valixanov menen Radlovdan kijin,dal oktjaвr revoljutsijasьna cejin" Manas" atajlap,ilim maqsatьn kezdep,çazьp alqan kişini вilвejвiz.Biroq,manascь Tьnьвektin ajtьşьna qaraqanda,Narьndьn ucastkalьq pristaвь andan "Manastь" çazьp вerişin talap qьlqanx eken.Tьnьвek emne ycyn kerek ekendigin вilвegendikten, toluq çazьp вergen emes."Semetejdin" qanaмь ajrьm yzyndyleryn çazdьrьp вergen.Bul çazьlqan tekst Qazanda arap tamqasь menen вasьlьp cьqqan ele,degen miş-miş da вar.Biroq,anьx dalildeecy materialdar вizdin qolubuzda çoq.

"Manastь" çazuuqa oktjaвr revoljutsijasьnan kijin qana cьnь menen kirişildi çana anьn toluq tekstti, вir nece voriantta çazьp alьndь.Azьrqь kynde da çazьlьp çatat.Вras,"Manastь" a dep çaza вaştaqanda вul işke ulutcul elementter kijligişkendigi arqasьnda вir top kemcilikter вolqonduqun çana munun natijçasьnda Saqьmвaj endyy talanttuu con aqьndьn вilgeni

toluq çaъылbaj qalqandьqan kөrөbyz.

A degende "Manastь" Saqьmbaj manascьdan çazьşat. Anь çazuucu çoldoş Abdьraxmanov.Bul çoldoş azьr Qьrqьzstan til çana adabijat izildөө institutunda ilim qьzmatkeri bolup,"Manas" sektorunda işteјt. "Manastь" Tyrkstan respublikasьnьn El Aqartuu komissarijatьnьn tapşьruu bojunca I922-çьlь çaza baştaşat. Biroq,bul ma iş baştalqandan ele oşo ubaqtaqь çaat-çьl-ulutcul elementter ~~kelekelep mamile~~ torgoldug qьlqanьn kөrөbyz."Manastь" ajtqan Saqьmbaj menen çazqan Abdьraxnovqo өc qandaj ~~çө~~ materialdьq, ~~ө~~moraldьq çardam, sana çalpь çetekcilik bolbojt.Oşo kezde con manaptar ajdalьp çatqan eken.Oşolordun bireөn, Atbaşьlьq Abdьlda ~~.....uulu~~ degen manaptь ajdoodon alьp qalьşat da,sen mьna uşul Saqьmbaj menen Abdьraxmanovdun ooqatьn berip turasьn,bular senin yjynde çatьp"Manastь" çazьşat,deşet.Oşonu sebep qьlьp,al manaptь ajdoodon alьp qalьşat.Biroq,bara-bara al manap da ~~ө~~tkөz qьlat. Al qana emes,"Manastь" çazqanda meni da qoşo çazqьla dep talap qьla baştajt.Oşonduqtan kijinki çьldarь "Manastь" kөbynce Saqьmbajdьn өz yjynde,өz rasxotu menen çazьşat."Manastь" I922-çьldan I926-çьlqa cejin ө çazьşsa da,oşo mezgildin icinde çe qьrqьz ~~elin~~ qьzmatkerlerinen,çe Tyrkrespublikadan birөө da kelip, avalьnar qandaj,qantip çazьp çatasьnar,dep surap, tekst menen taanьşьp kөrbөjt.Arabajev,Tьnbstanov өndyyler bolso,"Manastь" bat çazqьla dep şaştьrьp, ~~"ittin boqu darь bolso,darijasь ketet"~~dep uluu м

~~ee tyrdyy kolloqen sөzdөr~~ ajtьp, başьna cьqat"

manascьnьn ~~tvorcestvosun~~ сьqачтазьн keleke qьlьşqan. Tьnьstanov, ~~bolbo:~~ " Sake! sizdin tiliniz ezвekce, anan "Manasьnьz" 5-7 muun вolup вaratat. Tert muun emes" dep Saqьmвajdьn ~~tvorcestvosun~~ чыгармасын til çana texnika çaqьnan da ezynce oŋdotuuqa araket qьlqan. Bul qana az kelgensip, Keldyktyn "Manasь"sonun ajtьlat. Saqьmвajdь qojup, Keldykten manascь taap ~~çazdьruu kerek~~, dep Saqьmвajdьn ~~kenylyne daqь tijişken.~~

Mьna uşundaj şartqa qaraвastan, uluu manascьnьn çana aqa tirek вolup çyrgen çoldoş Aвdьraxmanovdun qajratь, araketi arqasьnda Saqьmвajdьn "Manasь" degen qooz cьqarma çazьlьp qalьnat. Bul variant вizge вelgilyy varianttardьn icindegi eŋ toluqu, eŋ qoozu desek çaŋьlьş вolвos.

Biroq, çazuu şarttarьnьn nacar вoluşu çana Saqьmвajdьn oorup qalьşь arqasьnda Saqьmвajdan "Manas" qana çazьlьp qalat. "Semetej" çana "Sejtekti" çazuuqa ylgyzo alьşpajt. Ajtuularьnca Saqьmвajdьn "Semeteji" "Manasьnan" da qooz вoluuqa tijiş. Antkemi al ezyne çana ezderynyn uqum-tuqumuna çalpь qoldop, daarьp turqan Semetej dep eseptecyy eken. Semetejdi ajrьqca şьq menen ajtcu eken.

Saqьmвajdьn "Manasь"" " вasma taвaq. ~~вolup,~~ Munun ajrьm epizoddoru kicine-kicine kitep вolup cьqa вaştadь. Oruscaqa qotorulup çana qьrqьzca da redaksijalanьp вasmaqa вerilgen вelymy da-coŋ qazattьn yzyndysy da Saqьmвaj menen Sajaqвajdьn

vorіantьnan alьp tyzylgen.

Saqьmвajdan kijin 1931-çьldan вaştap, Sajaqвajdьn "Manasь" çazьla вaştadь. Bul iş azьr da ajaqtaj elek. Sajaqвaj вul çьldar icinde "Manas", ~~menen~~ "Semetej~~di~~" çana, "Sejtekji" toluq çazdьrьp вolup, emi ~~Sejtekti~~ "Sejtekten kijinkilerdi" вuqa cejin uqula elek çaŋь vorіant menen çazdьruuqa kirişip çatat. ~~Oşonu menen qatar, Sajaqвajdan "Er Teştyk" eposu da çazьlьp, al kitep вolup вasьlьp da cьqtь.~~

Azьr вulardan вaşqa manascьlardьn vorіanttarь da çazьlьp çatat. Maselen, Çaŋьвajdьn "Semeteji" çana "Manastan" вilgen yzyndylery çazьlьp alьndь. Bul iş 1935-çьlь вaştalьp, 1938-çьlь ajaqtaldь. Toqoloq moldonun "Semeteji" da вyt çazьlqan çana çalpь "Manastьn" qara sez menen, taqьraq ajtsaq çorqo sez menen ajtьlqan vorіantь da Toqoloq moldo~~don çazьldь~~ berdi.

Mьndan arь azdьr, keptyr kerynyktyy manascьlardьn vorіantь toluq çazьlьp alьnmaq.

MANASCЬLARDЬN BIOGRAFIJALЬQ MATERIALDARЬ

Ajrьm ~~xxxx~~ manascьlardьn вiografijasь çenyndegy вizde вolqon materialdardь temende ajrьm-ajrьm qьlьp вerdik. Bul çerde вardьq manascьlarqa tijeşelyy çalpь maselelerge toqtolup etely.

Baarьnan murda, вizdegi manascьlar çenyndegy вiografijalьq materialdar eŋ arь ketse 19 qьlьmdь

kərsətət.Başqaca ajtsaq bizde I9 çana 20-qьlьmdarda çaşaqan manascьlardьn qana biografijalьq materialdarь bar.Bulardьn da bardьqьnьqьn coqulta elekbiz. Kəpcylygynyn atь,turqan çeri qana maalьm bolup, alardьn çalpь əmyr çolu çana ~~tvorcestvosu~~ cьgarmasь bizge belgisiz.Emi qolubuzda materialь bar degen~~der~~ da ec qanaattandьra albajt.

Bizge biografijasь anca-mьnca maalьm bolqon eŋ eski manascь Keldibek I9-qьlьmdьn başьnda tuulup, ajaqьnda I875-çьldard~~an ortosunda~~ əlgən. Biroq,Keldibek çənyndəgy maalьmattar cьnьqь material boluudan kəbyrək legendaqa çatat.

Keldibekten murunqu manascьlar çənyndə azьrьnca miş-miş degen qana səz bar.Maselen,mьndan 500 çьl murun Çanьbek qan degen bolup,anьn kezinde Çejren~~ce~~ cecen,Asanqajqь,Tolubaj sьncь,Toqtoqul ьrcь degender bolqon eken.Bulardan Toqtoqul ьrcь "Manastь" ajtqan eken,deşet.Çanьbek qan çana anьn kezinde bolqon bul adamdar çənyndə el icinde çomoqtor,legendalar kəp.Biroq,Toqtoqul ьrcь cьnь menen bolqonbu çana ~~anь~~ cьnь menen Manastь ajtqanbь? azьr dalilsiz.

Anan XVIII qьlьmda Nooruz degen coŋ manascь bolqon eken deşet.Biroq,bul çənyndə da dajьnduu ec nerse çoq.

Emi XIX qьlьmqa kelsek,bul kezde bir top ataqtuu manascьlar bolqonduqun kərəbyz.Bulardan

Keldibek,Balbq,Conbaş degender ajrbqca danqtuu bolup, bizde Conbaştbn materialb çoq. Bulardan kijin Nazar,Dbjqanbaj,Aqblbek,Cojke degen manascblardbn atb atalat.Bulardan Aqblbek menen Cojke çonynde en qbsqa malbmattar bar.Biroq,bular 20 qblbmdbn başbna cejin deerlik çaşap kelgendikten biografijalbq materialdarbn coqultup aluuqa mymkyndyk bar.

Bulardan kijin Tbnbbek,Saqbmbaj,Sajaqbaj çana başqalarb kelet.Bular çonynde malbmattar çetiştyy,biroq toluq iştelip cbqa elek.

Al emi birinci manascb kim bolqon? Manastb başlap kim ajtqan? Bul tuuralu bizde ~~bizde~~ ec bir faktb çoq. ~~deerlik~~.Çalqbz Saqbmbaj qana,ezynyn "Manasbnbn" bir çerinde,Manas kezindegi Çajsan brcb çonynde ajtbp ketet.Anbn ajtuuna qaraqanda al "Manastbn" el bijlegenin,çoo capqanbn ç.b. brdap çyrgen brcb bolup cbqat.Al "Manastbn" yjynyn çasalqasbn qana bir kyn ajtqan ekenx,dejt Saqbmbaj.

Bizge maalbm manascblardb sotsialdbq tek çaqbnan alqanda,kepcylygy ec şeksiz elden, buqaradan cbqbşat.

Anan, Orustardabl bilima ajtuucularda bolgondoj, bizdin manascblarda da ~~tvorcestvo~~ cbyarmaeldq atadan balaqa etyp,çe aqadan inige etyp kelgenin kerebyz.Balbqtbn uulu Najmanbaj da manascb bolso,Çanbbajdbn atasb, anbn atasb bolup, bular çeti ataqan cejin "Manas" ajtqanbn kerebyz.

Kolegat.

Biz sogogunda manasčbldb oziptim kolipa ajtuucularbnan basqalarb kyndo kelip. Anipen 2 kyndy gana ozuptum kalganbn kijinirek jazbp alarbn mizamdarbn kogorulop, Madanij degendi da aytip kolduk. Biroq manascblardbn kijinda jyrgerip kelgende, bizge basqalarga bolboso cogulbuptbn cala tebelen, alar aytqan sogdu kogoldoj kijinki jyrgende jazganbn kerebyz.

~~Kөrөвyz.~~ Saqьmвajdьn ~~da~~ aqasь Alьşer da manascь вolqon. Azьr ~~anьn~~ Jaqьmвajdьn вalasь da "Manastь" ajta вaştaqanьn kөrөвyz.

Manascьlar, ereçe qatarьnda, "Manastь" çaş kezinen, вalalьq kezinen ajta вaştaşat. "Manastь" eŋ kec ajta вaştaqandar da, Şapaq menen Sajaqвaj da 25 menen 30 çaşьn ortosunda ajta вaştaşqan. Qalqandarь kөвyncө I5 menen 20 ortosunda, andan qalsa 25ke cejin ajta вaştaşqan.

Bizdin Manascьlar negizinen professional aqьndar. Başqaca ajtsaq aqьndьq kesiвi menen, "Manastь" ajtuudan tyşkөn kireşe menen ooqat qьlьşqan. Bizaq Kijinkeck kezderde ~~qana.~~ Aqmat, Şapaq, qala вerse Çaŋьвaj өŋdөnyp, aqьndьq ~~qьluucu~~ менен emes, өz carвasь, ~~өz kyoy~~ menen ooqat qьlqan manascьlar da pajda вolo вaştaqanьn kөrөвyz. ~~Bul вizdin manascьlardьn da orustardaqь вьlina ajtuucularдьn tyryno tyşө вaştaqanьn kөrsөtөt.~~

51 1 R.

KELDIBEK BARЬBOZ UULU

? (1800-1879)

Keldiвek вizge maalьm manascьlardьn eŋ murunqusu, eŋ eskisi desek da вolot.Ьras,Keldiвekten murunqu manascьlar çenynde da ajtьşat.Biroq, alardь uqqan, çe kergen kişi çoq.Al emi Keldiвekti kergen adamdar вar.Oşondoj вolso da,Keldiвektin вiografijasь çana tvorcestvosu çenyndegy materialdar cьndьqtan keвyreek legendaqa çatat.

Keldiвek Cyj ezeny Çel-Arьq degen çerde tuulup, 80 çaştardan aşqan kezderde,1879-çьldar tuşunda, Atвaşьdaqь Batqaq degen çerde elgen.

Keldiвek "Manastь" 17-18 çaşanan tartьp ajta вaştajt.Alвette,"Manastь" ajtuu aldьnan Keldiвek da tyş keret.Anьn tyşy mьndaj: Keldiвek 17 çaşьnda kezde qoj qajtarьp çyryp kyndyz ele Manastardь keret. Alar" Keldiвek saqa tynep ettyk.Senden kijin Saqmьвaj degen вolot,aqa tyştenyp eteвyz.Tьnьвek degen вolot, aqa çoluqa keteвiz.Daqь Ceriktegi Qoçomkeldi degenge da tyşteneвyz,вiroq anьn emyry qьsqa вolot.Sen вizdi çaqşь kytyp alqьn" deşet.Keldiвek вul oqujanь atasьna ajtsa,al:" ec kimge ajtpa"dep tьjьp qojot.

Bul oqujadan kijin вir kyny Keldiвekterdikine qonoqtor kelip qonup.Oşo tyny Keldiвek "Manastь" ajta вaştajt.Mьndan kijin Keldiвekke "Manastar" вir tyny daqь çoluquşat.Mьnda Keldiвek Manas,Almamвet,Baqaj

menen вetme-вet taanьşat.Anьn ajtuunca,Aqqula atь вar,saz өңdyy,tegerek saqalduu,kөzy alaqandaj, qaвaqь salьnqь,eң syrdyy вirөө"Men Manas вolom" dejt.Sarala atь вar,kөzy вaçьrajqan,çeerde coqco saqalduu kişiden Keldiвek:" Kim вolosuz?"dep surasa, "Men Almamвet вolom"dep çoop вeret.Baqaj menen da oşontip taanьşat.Bul çoluqqanda Manastar:" Yc çьlqa cejin вizdin arвaqьвьzqa atap,çьl sajьn mal sojup çyr.Eger eşiңden cьqьp qalsa,andan kijin qanca araket qьlsaңda pajda вerвes,oşontip tuqumsuz ketersiң' deşet.

Mьndan kijin Keldiвek "Manastь" elge ajta вaştap, ataqtu u manascьlar qatarьna qoşulat.Biroq,4 çьlqa cejin Manastьn kymвөzyn kөryygө вarвajt.4 çьldan kijin Talasqa вarьp, kymвөzgө mal sojup tynөjt. Mьnda daqь tyş kөrөt.Tyşyndө aqa:"sen вizdin tapşьrqan amanatьвьzdь өtөgөnyң çoq,oşonduqtan erkek tujaq kөrвөj өtөsyң, deşet.Keldiвektin uulu вolвoqonduqunun seвeвi uşu emiş.

Keldiвek Talasta turqanda Manastь вir nece çolu tyşyndө kөrөt.Bir çolqu tyşyndө aqa:"Başta senin tyşyңdө ele çoluqup çyrcy elek.Emi өңyңdө çoluqaвьz.Cyjdyn kyңgөj çaqьndaqь Bala-Çan degen tooqo çalqьz өzyң kel" deşet.

Keldiвek yjynө qajtqandan kijin ajtьlqan tooqo вarat.Al çege çetkende aldьnan kөp qol cьqat.

Çaqьndap kelgende qarasa,вajaqь tyşyndə kərgən adamdarь eken.Salam ajtьşьp,alik alьşqandan kijin, Manas ajtat:"Senin nusqaŋ tuqumuŋa qala turqan вolso,kyndyz kərynвəjt elek.Bul iş əz вaşьŋ menen ətət" dejt.Anan Manastar Keldiвektin aldьnan cuвap ətyşət.Bardьqь qьrq eki adam вolot.Keldiвek alardьn artьnan вarmaq вolso,Manas:" sen qajra ket,вiz menen çyrə alвajsьŋ" dejt da,вardьqь kəzdən qajьp вoluşat.

Oşontip Keldiвek da Manastь tyşyndə da, əŋyndə da" kəryp çyrgən".Bizge Keldiвek çənyndə вelgilyy вolqonu ele anьn tyş kəryşy,çe anьn Manastь ajtqandaqь,kərsətkən keremetteri əŋdyy legendalar. ~~çərəlgələr~~.Maselen, Keldiвek "Manastь" ajtqanda, ~~acьq turqan~~ ava olajь buzulup,вoroon cьqat emiş.Anьn ynynə çer titirep,çan-çanьvarlar curuldaj вaştajt emiş.Al "Manastь" ajtqanda,talaadaqь maldь qajtarвaj ele qojqula,dejt eken.Antkeni Keldiвek "Manastь" qьzuu ajtьp kirgende, maldьn əzy ele ajьlqa qajtьp kelcy ~~xkxm~~ emiş.

Al qana emes, Keldiвek qara вasqan ajaldarqa, вajlatma çindige вarьp "Manastь" ajtqanda alar sop-soo вolup,salamattanьp ketişcy emiş.Esenqul elinin coŋ manaвь Osmondun вalasь вolqon emes eken.Al ьrьm qьlьp,Keldiвekti caqьrtьp "Manastь" ajttьrqan eken,oşondon kijin tez ele ajalь erkek tərəp,atьn

Supa qojuptur emiş.

Toqtorbaj degen birөө çoldoştoru menen uuruluq qьluuqa dep bir ajьlqa barsa, Keldibek "Manastь" ajtьp çatqan eken. Bular çaqьn kelgende ajьldь qurcap turqan ьqsьz coң adamdardь köryp, qajra tartьşqan emiş. Qьsqasь Keldibek çөnynde mьndaj emişter köp. Anьn ~~fiмg~~ figurasь miftik-legendalьq tyrgө kire baştaqanьn kөrөbyz. Anьn oorularqa, tөrөbөgөn ajaldarqa "Manas" oquşu da mүmkүn. ~~Biroq, albette, el ajtqandaj natijça berbegeni da cьn.~~

Çalpь Keldibek coң, ataqtuu manascьlardan bolup, andan kijinki bardьq manascьlarqa anьn taasiri coң bolqon. Al "Manastь" ajtqanda qьjmьl-araketti keltirip ajtuuqa da kөңyl bөlgөn kişi bolqon. Өzү "Manastь" ajtqanda tөrdө oturqan bolso, eşikke barьp qalucu eken. Keldibek "Manastь" ajtqanda, çer titirep ketcүү degen da uşundan alьnqan.

Al "Manas" bүtkүl epizoddoru menen eң toluq qьlьp ajtqan, ~~manascь bolqon.~~ Anь, çalaң kөzqamandardьn өzүn qana eң munduu qьlьp, bir çuma ~~ajtuu~~ deşet.

ajtuucu,

BALЬQ/BEKMURAT/QUMAR UULU

? ( )

Balьqtьn qajsь çьlь tuulup,qajsь çьlь elgenyn azьr anьqtaj elekвiz.Al Talasta tuulup, 80 çaşqa cьqqan kezde Cyjde elgen.Anь soltonun coŋ manaвь Bajtikti kemgen çerge-Bosвeltekke kemyşken.

Ata-tegi çaqьnan alqanda,Balьq вuqaralardan cьqat.Balьqtьn uruusu Coŋcarьq atalьp,Sarвaqьştьn вir вutaqь вolot,Biroq,Esenqul degen manaptan ete zorduq kergendykten Coŋcarьqtan Qoço,Kekyl,Toluвaj degen yc atanьn вaldarь Talasqa keçyp ketişet. Bulardan Kekyldyn uulu Qurmanвek,anьn uulu Qumar, andan Bekmurat-Balьq.Bekmurattьn oozu coŋ вolup, вalьq sьpatь вolqonduqtan,Balьq dep atalьp ketet.

Balьqtьn вalalьq caqь,al emes,çigittik caqь da keryngendyn qьzmatьn da ~~qьlьp~~ çyryp etet.Atadan çaş çetim qalьp,ooqat ycyn malaj вolup işteege arqasьz вolot.Balьq soqu çancuuqa ete usta вolup, вir вuum taruunu kez çumquca aqtap qojuucu eken. ~~Oşonu menen qatar,~~Balьq emgekti çaqşь kergen adam вolqon.Anьn tuuqandarь,"soqucu вolвoj ele, вaşqa iş qьlsaŋcь"deşse,Balьq" Terdep,caŋ вolup, adal qьzmat qьlqandь artьq kerem"dep çoop вercy eken.

Balьq oşentip malajlьqta çyrgen kezde, qьrqьz ele Qoqon ~~xxxx~~ xanьna qaracu eken.Ooluja-atada/azьrqь Çamвьl/ oşo Qoqon xanьnьn uluqu вolup,

qazaq, qьrqьzdan salьq (zeket) çьjdьrьp turqan. Talastaqь qьrqьzdьn coŋdoru al uluqqa tartuu qatarьnda, Balьqtь qьzmatcь qьlьp вerişet. Balьq ezynyn qьzmatь menen uluqqa çaqqandьqtan, uluq anь qojcularьna вaşcь qьlьp qojot. Anan Balьqtьn qoluna yc qojcu/ceker/ вerip, zeketke çьjьlqan qojlordu Namangenge ajdatat. Balьq qojlordu aman-esen çetkirip çana ezynyn aqьndьqьn kersetyp, "Manastь" ajtьp вerip, Namangendegi coŋ uluqqa da çaqьp qalat. Al uluqtun Quşвeginin zakazь вojunca anь da maqtap ьrdajt. Quşвegi Balьqqa at mingizip, ton kijgizip çetup, Talastaqь qьrqьzdardьn Açьвek, Byrge degen coŋdoruna, Balьqtь çaqşь kytkyle, dep вujruq çiberet.

Mьna uşu çerden tartьp, Balьqtьn ezynce turmuşu вaştalat. Balьq ezynyn aqьndьqь çana aqьlmandьqь arqasьnda вat ele вytkyl Talasqa qadьrman вolot. Tez ele вajьp da ketet. Açьвek menen Byrge Balьqtan keŋeşsiz iş qьlвaj turqan вolup, cьnьnda eldi Balьq вijlep qalat.

Barqan sajьn Balьqtьn aqьndьqь kycep, daŋqь вytkyl qьrqьz eline çajьlat. Oşo kezdegi qьrqьzdьn eŋ ataqtuu manaptarьnьn вiri вolqon Bajtik da Balьqtь ez çanьna caqьrtat. Bizoq Balьq ezy Өnyp-oskon Talas, elin taştap kete alвaj,

вir eki çьl, ana ketem, mьna ketem, dep çyrөt. Anan Bajtikten ekinci çolu kişi kelgende, Talastьqtardьn ьraazьlьqьn alьp, Cyjgө kөcөt. Mьnda al Bajtiktin çanьnda turup, Talasta Açьвek, Byrgөlөrgө qandaj taasirlyy вolso, Bajtikke da, çalpь Solto eline da oşondoj taasirlyy вolot.

Balьq Talastan kөckөndө Açьвek menen qoştoşup, tөmөndөgy ьrdь ьrdaqan eken:

" Qoj surasam tөө вergen,
Açьвek ata aman вol!
Suu surasam вal вergen,
Suusar ene esen вol!
Qadьrlaş Byrgө вaatьrьm,
Qoş aman вol kөrgyncө!
Çalpь-çajьq qalьn el
Esen turqun өlgycө!"

Cьnьnda da Balьq Talastan elin ec qacan unutpastan, çьl sajьn deerlik вarьp turqan. Al kezde qьrqьz manaptarь uruuculuqtu aвьdan kycөtyp, qьrqьzdь oŋ, sol, solto, sarвaqьş degendej qьlьp вөlyp turqan kez вolot. Bajtik Balьqtь caqьrtqanda da, Soldo çyrвөj, solto вolsoq da, өzyвyzdyn oŋqo kelgin dep caqьrtat. Biroq Balьqta uruuqa вөlyy degen вolвoqon. Qajra al өz uruunun manaptarь menen kөвyrөk tartьşqan.

Bajtik өlgөngө cejin Balьq anьn çanьnda turup, ~~anьn вytkyl sajasь işterine keŋeşci bolqon.~~ Qoqon xanьnьn Pişpektegi/azьrqь Frunze/ uluqunun zorduq-zombuluquna qarşь eldi yndөp, al uluqtu өltyrtyy işinde da Balьqtьn rolu coŋ.

Bajtik өlgөndөn kijin Balьq Qocqorqo kөcyp вarat. Anda 3 çьl turqandan kijin, Şamen manap menen qarşьlaşьp, ~~taarьnьp~~, qajra Cyjgө kөcyp keletx da, qalqan өmyry Cyjdө өtөt.

Balьqtьn вilimi, sajasь kөz qaraşь, qala вerse aqьndьqь çөnyndө maalьmat eŋ az. Anь kөryp вilgen вir nece qarьjanьn, ajrьqca manascь Şapaqtьn ajtqanьna tajanьp, вul вiografijanь tyzdyk. Bulardьn ajtuunca Balьq da eŋ dincil adam вolup, namazьn yzвөj oquqan çana qolunan tespesi tyşkөn emes.

Balьqtьn sajasь вaqьtьn çoqoruda çazьlqan вiografijasь negizinen kөrsөtyp turat. Al өz kezindegi coŋ manaptardьn eŋ çaqьn kişisi вolup, alar menen вirge el вijlegen. Oşonu menen qatar, Balьqtьn zamananь sьnqa alьp, çeturmuştun ajrьm вir kөrynşynөn naarazь вolup ьrdaqan ьrьn uqa elekвiz. Balьq da orus çaŋь kelip çatqan kezde, qьrqьzdar Qoqon xanьna вaş ijip turqan kezde, вaşqaca ajtsaq, Qalьqul, Arstanвekter "Aqьr zaman",

"Tar zaman" dep ьjlap, eldin mun-zarьn ajtьp ьrdaqan kezde çaşaqan. Biroq, Balьq al kezdegi turmuştun ezgeryşteryn çe çaqtьrьp, çe çaqtьrвaj ьrdaqanьn вiz вilвejвiz. Pişpektegi ~~ezвek~~ Qoqon uluqunun zorduq-zomвuluquna qarşь cьqqanь qana вelgilyy. ~~Qarьjalardьn ajtuuna qaraqanda, al çalpь ezвekterdi çaqtьrвaqan. "Ozвek"/sart/ soodager вolot. Elge pajdasь çoq" dep ajtou eken. Biroq, orustardь çaqtьrьp, "Onormon çurt. Elge oner yjretet" degenin ajtьşat. Buqa qaraqanda al orus elinin qьrqьzqa alьp kelgen madanij вajlьqьna ьraazь вolqonduqu, çalpь madanijatqa qьzьqqandьqь kerynet.~~

Balьq "Manastь" çigit вolup qalqan kezde ajta вaştajt. Anan, "Manastь" ajtuu menen qatar, вaşqa lirikalьq ьrlar da tyzet. ~~Anьn "Manastь" ajtьşь da~~ Manastь çana anьn corolorun ~~keryy menen вajlanьş-tuu~~ (daqь) tyşymdo kordym dejty. Biroq, Balьqtьn ajtqanь adam işengidej emes. Al Manastь çana anьn corolorun ~~keretx da~~ korgondo, Manastьn ezy menen syjleşyp, Manas aqa вir at вeret. Balьq al attь minip, Namangege qoj ajdap вarat. ~~Çalpь al attь minip çyret.~~ Başqaca ajtsaq, вul tyş keryy, ezyn ezy işendiryy ramkasьna da вatpaj turqan uqmuş. Munu Balьqtьn ezy mьna mьndaj syrettegen.

Balьq çoqoruda ajtqandaj, Ooluja-Atadaqь uluqtun вujruqu вojunca, çanьna eki qojcu alьp, 1500 qojdu ajdap, Namangendi kezdej çenejt. Qojlordu Talas ereny menen ajdap kele çatqan kezde, вir

kyny kecinde Manastьn kymвezynyn çanьna kelip qonuşat.Tyn kireri menen qatuu çaan çaajt.Çaqьn arada ajьl вolвoqonduqtan,Balьqtar çaandan qorqolop, kezek menen kymвezge kirip turuşat.Ekee qoj qajtarьp oturqanda,вiree kymвezdy paanalajt.

Bir ooqumnda Balьq kymвezdyn icine çatqan çerinen uqtap ketken eken.Qulaqьna dyвyrt uqulat. Al cocup ketip,tьşqa cьqsa,qojcular da uqtap qalьptьr.Dyвyrt qajdan cьqtь eken,dep kymвezdy ajlana вassa,40-50 camaluu atcan kişilerdi kerвet.Balьq salam вeret,alar alik alьşat.Bulardь Balьq Quşвegini askerinen qo dep ojlojt.Biroq,anьqtaвьraq qarasa, tyrlery вaşqa kerynвt.Baarьnьn вaşьnda вijik tввelyy qalpaqь вar,çaraq= çaвdьqtarь en sonun, ezdery en ajвattuu adamdar вolot.

Bulardьn icinen вiree turup,"~~Sart degen~~ eken "Uşunca kop mal ajdatьp da,eşek mingizet ee" degendej вir top sezderdy ajtьp,~~ezвekterdi~~ ulugtu sьnqa alat. Antkeni Balьqqa qoçojun eşek mingizgen вolot. Anan"вizdi taanьjsьnьв?" dep Balьqtan suraşat. Balьq" kergenym çoq ele,вolçop turam"dejt.Tigiler "Emese,oşo вolçoqon kişin вiz вolвuz,вizdin turuq qьlqan yjyвyzge kirip qalьptьrsьn,emi sen вizdi ajt.Toqtoqul вreв da вizdi ajtqan.Sen вizdi anьqtap ajtqьn" deşet.Anan:"oozun,kezyn вalьqqa oqşoş eken"

Mьndan kijin atьŋ Balьq вolsun, ~~sen Manastь kerdym, anьqtap syjleştym"dep ajt.~~ Emi вiz keteвiz. Sen ~~Sen~~ qaвaqqa вarsaŋ, вir ~~toqoloq~~ ~~xaştьxaxx~~ toru вьştь, eer-toqumu menen, вutuna cider salьnuu turat. Anь вiz saqa вerdik, Minip çyr", deşip kete вerişet. Muntip syjleşyp turqan kezde, Baqaj Balьqqa Manastь Çana 40 coronu вir-вirden kersetyp taanьştьrat.

Balьq Manastar menen muntip syjleşyp çatqanьn arqь qojcular da uqup qalьşat. Alar: " Erteden вeri kim menen syjleşyp çattьŋ? Bireege qoj вeridiŋqo"dep şek qьlьşat. Anda Balьq ezynyn Manastar menen syjleşkenyn ajtьp, "Manas maqa at вerdi. Işenвeseŋer qaвaqqa çyrgyle. Oşo attь вarьp alalь" deşt. Anan вaarь вirge qaвaqqa вarsa, вajaqь ajtqan toru вьştь, eer toqumu menen, cider salьluu turqan eken. Anь Balьq çetelep alat. Anda arqь qojcular: "Qoj вul attь alвa. Bir вalaaqa qalasьŋ" deşet. Balьq вolвoj attь minip alat da, uşul attь minip, qojlordu ajdaqan вojdon Namangenge вarat. Çoldo çajloodon etken kezde Balьqtьn ici вuq вolup, "Manastь" ajta вaştajt. Mьna uşul kezden tartьp вul manascь вolot. Namangenge вarьp çetkende, andaqь uluq-Quşвegi "Senin mingeniŋ eşek вoluuqa tijiş ele, attь qajdan aldьŋ" dep surajt. Anda Balьq вolqon oqujanьn вaarьn ajtьp вeret. Munu uqqanda Quşвegi Balьqtan "Manas" ajttьrьp keret. Anan çoqoruda ajtьlqandaj, sьjlap çenetet.

Balьqtьn dax tyş kөryşy, ~~tyşyndө çe өңyndө aqa Manastardьn kөrynyşy~~ mymkyn. Biroq, ~~mьndaj~~ cьnь menen Manas çana anьn coroloru tizilip kelвejt. Alar Balьqtь çe вaşqa вir manascьnьn, oşolordu kөrsөm dep ojloşu arqasьnda, çalpь oşolor çөnyndө kөp ojloşu arqasьnda, ~~alardьn kelip~~ kөrynyşy mymkyn dep işenyy arqasьnda Manastar ~~anьn kөzynө kөrynyşy~~ tyşynө kizişi mymkyn. Al emi Balьq вolso, kөryp qana tim вolвoston, Manastan at alьp, anь cьnь menen ele minip çyrgөn вolot. Bul alвette, ~~çatqan~~ qalp.

Ajtuularьna qaraqanda, Balьqtьn manascьlьqьaqьndьqь eң kyctyy вolqon. Al Manastь ajtqanda, uqup turqan el eң taasirlenip, tьrp etpesten olturucu eken. Al "Manastь" uqqan kişidej вolup ajtpastan, Manas menen вirge çyrgөn adamdaj вolup, "Manasta" syrөttөlgөn oqujalarqa өzy qatьşqan adamdaj вolup ajtcu eken. Өzyn "Manastьn" вir corosundaj qьlьp kөrsөtcy eken. ~~Balьq da,~~

" Qara qalpaq Tyrkmөndy,
Qazaq, qьrqьz вytkөndy;"

dep qьrqьzdьn tarixьn alac, tyrk menen вajlanьştьrьp ajtqan. Qudajqa, dinge yndөө da kyctyy вolqon. Al Manastь Muxamвet pajqamвardan kijin cьqqan dep ajtcu eken.

Balьqtьn Manastь qandaj ьrdaqanьnь anьq elestetyycy materialdar bizde çoq. Anь өz kөzy menen kөrgөn çana uqqan Şapaq manascь qana Balьqtьn "Manasьnan" kee bir yzyndylөrdy ajtat. Alardьn birin bul çerde keltireli: Maselen, Almambettin Kөkcө menen taarьnьşьp, çenөgөnyn ajtqanьnda, Balьq tөmөnky tyrdө syrөttөөcy eken:

" Qara toonun bagьnda,
Qarala barcьn men elem,
Qarmaqan eem sen elең!
Bozoj toodaq qojboqon,
Boz ala tujqun men elem,
Bolqon eem sen elең!
Boosu qaldь qoluna,
Kettim mьna çoluma!
Ocoqor qara zambirek,
Ojlobodun badirek!
Oqu tiçer өpkөnө,
Ontoor kezin bolo elek!"

Balьqtan kijin anьn uulu Najmanbaj da coң manascь bolup, atasьnьn ordun basьp qalat...

ТЪНЪВЕК ÇАРЪЈ UULU
(1846-1902)

Тънъвек 1846-çъlъ Ъsъq-Kөldyn teskej çaqъndaqъ Qajnar degen çerde tuulup, 1902 çъlъ Narъnda Tujuq degen çerde өlgөn. Тънъвектin atasъ Çаръj авъdan kedej вolup, ~~kijincerek kylyk at caap çyrgөn.~~

Тънъвек өzynyn çaşcъlъq kezin kөвyncө mergencilik menen өtkөrөt. Al mengencilikke 14 çaşъnan tartъp ~~xjrөnөt~~ ileeze baştajt. 20 çaşqa cъqъp, "Manas" ajtъp, aqъndar qatarъna qoşulqanqa cejin al atasъnъn qolunda çyryp, mergencilikten вaşqa işke urunвajt.

25 çaşqa cъqqan kezinde Тънъвек qъrqъzdъn ataqtuu manascъlarъ qatarъna qoşulup, danqъ вytkyl ~~qъrqъzqa~~ elge tarajt. Oşo kezde kөl вaşъnda Nazar degen da manascъ вolot. Bul kezde eldin вir вөlygy, Nazar qъjъn manascъ, dep, ekincileri, çoq, Тънъвекke çeteri çoq, dep talaşъp qaluucu eken. Oşonduqtan Kөldөgy ataqtuu manap Cъnъвaj Nazar menen Тънъвекti ajtъştъrъp kөrөt. Bularqa, Manastъn өlgөnynөn tartъp, kymвөz salqanъna cejin ajtqъla, dep ~~tapşъrma вerişet~~ tapşırılat. A degende Nazar ajtъp, вir çarъm kyndө вytөt. Al kymвөzdy Nadъr degen ustaqa saldъrat. Anan Тънъвек da вir çarъm kyn ajtat. Biroq, Тънъвек kymвөzdy Ançъjan-Namangen çaqtaqъ Arstan degen eşenge saldъrat. Bulardъ uqup oturqan ~~el~~ mъqъlar, Manastъn kymвөzyn çe ooluja, çe Тънъвек ajtqandaj, eşen salвasa, mъnca qъlъmdar вojuna al kymвөz ~~turat~~ bajt вele? dep, Тънъвектin ajtqanъn tuura

taşat. Oşontip Tьnьвek çeŋip cьqьp, çyz som çana вir at mөrөj alat.

Uşul kezden tartьp, Tьnьвektin daŋqь daqь kөtөrylyp, anь qьrqьzdьn Şaвdan, Bajtik, Sooronвaj, Өzвek өŋdyy ataqtuu manaptarь da caqьrtьp ьrdatьşat. Bul manaptar вir çolu Toqmoqqo Sooronвajdьn вaqь degen çerge coqulup, Tьnьвekti caqьrtьp, 30 kyn udaa ьrdatьşqan.

Tьnьвek 30 çaşqa cьqqan kezde вytkyl qьrqьzqa maalьm ~~qadьrman~~ kişilerdin вiri вolot. Manaptar eki duvan toвunda вijdin predsedateldik ordun Tьnьвekke вerişken. Oşontip Tьnьвek iri manaptar qatarьna qoşulup, өlgөngө cejin el вijlep kelgen.

Tьnьвektin "Manastь" ajtuudan вaşqa cьqarmacьlьqь вizge maaьlm emes. Ьras, al "Manastь" ajta elek kezde ele ar tyrdyy ьrlar ajtьp çyrgөn вolot. Sajasь kөz qaraşь çөnynөn da taq вir nerse ajtuu qьjьn. ~~Eŋ coŋ manaptarqa qoşulup, el вijlegendigi çana oşo kezdegi tartipke ьr menen da, çalpь sөz menen da qarşь cьqpaqandьqь anьn өz uвaqьndaqь sajasь sotsialdьq quruluştan ьrazь вolqonduqun kөrsөtөt. Ьras~~, Tьnьвek ~~tin өzy~~ emgekcil вylөdөn cьqqan çana emgek qьlьp өskөn, ~~Өzy~~ kici pejil~~dyy~~, adildikti izdegen adam вolqon. ~~Bijlik qьzmatьn adildik menen atqarьp turqan, deşet.~~ Al keede çataqcьlardьn ajьlьna өzy вarьp tyşyp, alarqa "Manastь" ajtьp вeryycy eken. Çataqcьlar qoldorunan ~~kelgen~~

kelgen sьjlarьn kərsətyp, biroq "Manastь" ajtьp beriŋiz dep ajtuuqa batьnbaj turqanьn kərgəndə, "Ee baldar! maqa batьna albaj turasьŋarbь?" dep, əzy ele baştap çiberyycy eken.

Tьnьbek da tyş kəryp, anan Manastь ajta baştadejt. 18 çaşьnda kezi, atasь Çapьjdьn çumuşu menen Qaraqol /azьrqь Prsevalsk/ sudijasьna bara çatьp, çoldo Ьsьq-kəldyn Birqulaq degen çerindegi eki-yc tytyn çataqcьlardьn ajlьna qonup qalat. Tujnaar degen qьzdьn ьrьn ordap çataqcьlarqa ermek bolup, tyn çarьmь bolqon kezde çatьp qalat. Tьnьbek eşikte atьnьn çanьna çatqan eken, təmənkydəj tyş kərət:

Birqulaqtьn kyn batьş çaqьndaqь kəldyn qaşatьn-daqь dəbələrdə coŋ-coŋ at mingen, qьlьc, mьltьq, najza menen quraldanqan eŋ bir syrdyy kəp adamdardь kərət. Əzy oşolordun arasьna barьp qalqan bolup, qorqup qaltьrap turat. Bul kəp adamdardьn icinen tylkydəj sur at mingen, təə boz taar cepken kijgen, maŋdajь çazьq, murdu qьrdac, çaŋь cьqьp kele çatqan çerde murutu bar birəə Tьnьbekti caqьrьp alьp, turqan el menen taanьştьrat. Al Manastь baş qьlьp, corolordun baarьn deerlik ьr menen syrəttəp taanьştьrat. Anan kəldyn kyŋgəj çaqьn kərsətyp, "Tetigi maŋdajqь qararqan qalьŋ el Qoŋurbajdьn qolu. Bizdi quup kele çatat. Biroq biz tosup turup, aldьnan qajra sajьp, tьmtьra-qajьn cьqarьp ketebiz" dejt. Anan" ertenki qonqon çerin-de bir qara qoj sojulat. Oşonu Manasqa arnap,

anьn arвaqьna ~~arnap~~ atap qojqun.Oşo qoj sojqon çerdegi elge вaatьrdь ьrdap вer.Eger вaatьrdь maqtap ьrdaвasaŋ majьp вolup qalasьŋ" dejt.Yşyntyp syjleşyp turqanda,Manas вaatьr,"Oj,Tьnьвek! вizdin uşu çyryşyвyzdy taştaвaj ajtьp çyr" dep qьlcaja qaraqanda,Tьnьвek tik вaqьp qaraj alвaj,"Maqul вaatьr" dep çoop вeret.Alar uşuntip çenep ketişet. Tьnьвek cocup ojqonup ketse,~~anьn~~ atьnьn çanьnda olturqan eken.Taŋ ~~a~~ltqandan kijin вajaqь tyşynde kergen deвeny вarьp qarasa,anda ~~attьn~~ orto kemegedej, taвaqtьn oozundaj ~~izderin~~ bolgon çalgь izderin keret.Anь menen вirge çьlaŋajlaq kişinin da izi вolot.Anь cenep kerse, ezynyn izindej вolup cьqat.

Ekinci kyny Tьnьвek ~~tyşken yjde cьnь menen qara qoj sojulup~~ dagь bir çataqcьlardьn ajlьna barьp çonof. Al çerdegi çataqcьlar Tьnьвekti ьrdatmaq вolup,coqulup вir qoj sojuşat ~~eken~~ sojulgan qoj cьnь menen qara qoj bolup cьqat.Oşondo olturup Tьnьвek"Manastь„ ajta вaştajt.

Mьna qьsqaca ajtqanda Tьnьвektin"Manastь„ ajtqanь uşundan вaştalat.~~Mьnda Tьnьвektin tyş kergeny qoşumca apьrtma ekendigi şeksiz~~.Biroq Tьnьвek mьndan ulam ele"Manastь„ ajtьp ketpejt. Ьras,Qaraqoldon qajra kele çatqanda çoldo da ajtьp kelet.Yjyne qajtqandan kijin da ajtьp ~~kelet~~ çyret. Ajtqanь menen kepcylyk aldьna acьq tyrde cьqьp ajtpasьn,ezynce een çerde ajtьp çyre вeret.Oşontse-da munun"Manastь„ ajta вaştaqanьn el da,ata-enesi da ~~xxlup~~ вilip qalat.Anan Çapьj ~~вir kyny~~ eldi

coqultup, Тъпъвekke вir kyny "Manas" ajttъrat. Тъпъвek "Manas" ajtъp çatъp talъp qalъp, вir kyn-вir ~~kyndo~~ degende вarъp araŋ es alat.

Mъndan kijin atasъ, "uulum manascъ вolot eken qo. Coŋ manascъlardan taalъm alsъn" dep, kijim-kecegin qamdap вerip, ~~Coŋвaş/ Nurmamвek Coŋвaştъn çanъnda~~ Coŋвaş degen manascъya şiberet. Ar anda вir nece aj çyrot. ~~Al~~ Ulam yjyno kelip, yjrenyp alqanъn elge ajtъp вerip turat. Anan 10-15 kyn mergencilik qъlatx da, daqъ Coŋвaştъn çanъna вarъp, "Manas" yjrenot. ~~Al~~ Вir çaqъnan Coŋвaştъn "Manastъ" ~~ъrdaqanъn~~ ajtqanъn uqsa, ekinci çaqъnan Manastъn tarixъn ~~da~~ yjrenot.

Тъпъвek Coŋвaştan вaşqa da вir toq manascъlardan taalъm alat. Al Keldiвekti da uqqan. Nazardan da taalim alqan. Qala вerse Balъq manascъqa da вarъp, anъn "Manastъ" ajtъşъn uqup çana Manastъn tarixъn yjrenyp kelgen.

Тъпъвekten, ~~вul~~ "Manastъ" qantip yjrendyŋyz, dep suraqanda, al, kep kişilerden surap, kep ulama adamdar menen aŋgemeleşyy arqasъnda вildim çana toluqtap ajttъm, dep çoop вergen. Al, ъrdaqan ucurda ezym arasъnda çyrgendej вolup, tyrdyy oqujalardъ elestep ketem, decy eken. Bul anъn ~~tvorcestvoluq~~ cъyarmalъq şъqtanъşъnъn qancalъq kyctyy ekendigin kersetet.

Al emi "Manastъ" sizden kimder yjrenyp çyret dep suraqanda al, Saqъmвaj, Qalъqul, Toqoloq moldo, Qasъmвaj, Bajвaqъş, Qoçoвerdi, Deŋyzвaj, Çaqъp degender yjrenyp çyret, dep çoop вergen.

Тъпъвек өzynyn ~~tvorcestvosuna~~ сьарчтасьлъq işine авъdan вerilgen kişi вolup, өlym aldъnan ъrdaqanda da: "~~Qъrqъzqax nusqamxqalвadъ~~

Qъrqъzqa nusqam qalвadъ,
Qъran Manas вaatъrdan.
Armanъm uşul qalajъq,
Arвaqtuu erdi taştaвaj,
Ajtsa eken elim artъmdan"

dep arman qъlqan. Al "Manastъ" uzaq ajtpaj qalsa, вuuluqup, сьdaj alвaj ketyycy eken. Mъndaj ucurda al ajъldaqъ eldi coqultup alъp, "Manastъ" өzy вaştap ele ajta вerycy eken.

Тъпъвektin ajtuunca, 1898-çъlъ Narъndaqъ ucastkalъq pristav, "Manas", "Semetejdi" çazъp вer, dep Тъпъвekke вujruq qъlat. Anda Тъпъвek "Semetejden" ajrъm yzyndyləryn çazъp вeret. Biroq, emne ycyn çazdъrqanъn вilвegendikten, toluq çazqan emes elem, dep ajtcu eken. Kee вirөөlөrdyn ajtuuna qaraqanda, al "Semetej" Qazan da вas~~masъ вolup~~ вlъp, arap tamqasъ menen вasъlъp сьqqan, вiroq, al materialdъn izi uşu kyngө cejin taвъla elek.

Çalpъ alqanda Тъпъвektin aqъndъqъ өz kezindegi ataqtuu manascъ Coŋвaştъn taasirinde вolqonduqu şeksiz. Тъпъвek Keldiвekti da, Nazardъ da, Balъqtъ da uqqan вolso da, өzynyn ajtuuna qaraqanda, вulardъn icinen Coŋвaştan өtөry вolqon emes. Alвette, вul anъn өz pikiri. El icinde вolso, вarъnan da Keldiвek kyctyy manascъ dep eseptelgen.

Tьnьвek өzynөn kijin өz tuqumunan manascь qalsa eken degen tilekte bolqon. Al өlөr aldьnan вalasь Sooronвaj menen çeeni Bajвaqьştь ьrdatьp kөryp, "Balam Sooronвaj sen kөp arвьta alвajt ekensiŋ. Bajвaqьş вolso, durus çomoqcu вolup qalqan eken" dep baa вeret. Azьr anьn neвiresi Aqtan Tьnьвekov el aqьndarь qatarьnda вolup, вul вiografijalьq materialdardь gazьp bergen өzөl baldu.

Tьnьвektin "Manasь" çazьlьp qalqan emes. Biroq, anьn stili menen taanьştьruuqa çaraqьdaj ajrьm yzyndylөr ajtьlьp çyrөt. Maselen, Manastь tyşyndө kөrgөndө, Manas çana coroloru menen taanьştьrqan adam mьna mintip ьrdadь dep ьrdacu eken:

Birinci sapta вeşөө вar,
Berender uşul kөzyŋ sal.
Bir-вirden ajtьp вerejin,
Belgilep вaarьn taanьp al.
Oŋ çaqьnda ekөө вar,
Sol çaqьnda ekөө вar.
Ojrottun eesi oşondo,
Ortosunda вirөө вar.
Aqqula sьnduu at mingen,
Aq olpoq sьnduu ton kijgen,
Aq keltesin asьnqan,
Arвaqь çurttan aşьnqan.
Sьr najzasь qalqьldap
Qьlьcь вelde çarqьldap,

Qalьq qoldu вaşqarьp,
Qarap turqan вarqьldap,
Qaвaqь вijik,eny saz
Çerdegen ɵeri keң Talas,
Taanьp alqьn uşunu,
Qaвьlan вaatьr er Manas.
Musulmandьn aqasь,
Qan Çaqьptьn balasь.
Qazat ycyn tuulqan,
Qalьq çurttun Manasь.
Arвaqь tiryy вaatьrdь,
Aвьdan вajqap qaracь,
Oң çaqьnda salqajqan,
Sarala at minip zanqajqan,
Aj qulaqь qalqandaj,
Alaqar kɵzy colpondoj,
Eki ijninin arasь,
Eki adam zamat qonqondoj,
Qara murut,nur çyzdyy,
Qarasaң kɵzyң tojqondoj,
Qacьrьp cьqsa duşmandь,
Qan çɵtkyrtyp sojqondoj.
Aziz qandьn Almamвet
Anьqtap вajqap taanьp al,
Ajtsaң oozuң tolqondoj,
Arвaqь tiryy Alakeң
Ar qacan çardam вolqondoj,

 72

Alakeŋdən çanənda
Kekcoloq sənduu at mingen,
Kek kyvə sənduu ton kijgen,
Aq saqalə cyctedəj,
Ustaqanə mistedəj,
Kylymsyrəp syjlegen,
Kyldy çurttu vijlegen.
Cərəntalən çajvoqon,
Cərajə ketip onvoqon,
Maŋdajənda tərəş çoq,
Aq çyzynde vərəş çoq,
Syleesyndəj kerilgen,
Syjlese adam eringen,
Qaraŋqədа çol tapqan,
Qapijada sez tapqan,
Qarəja Baqaj aq saqal,
Qaq oşonu taanəp al.
Baatərdən sol çaq çaqənda,
Keŋala atə aldənda,
Çalən çyrek,qərqəj keŋ,
Qərdac murun,çaaqə uzun,
Sejrek saqal,qara sur,
Qəran Cuvaq mena uşul.
Attanəp cəqsa aq çoltoj,
Atəşqan çooqo san qoldoj.
Saparqa varsa aq çoltoj,
Sajəşqan çooqo san qoldoj.

Ajkel Manas вaatьrdьn,
Adamdan çaqьn ьnaqь,
Anьq tajqap taanьp al,
Aqвaltanьn Cuвaqь.
Er Cuвaqtьn çanьnda
Qaqtelki minip qamьnqan,
Aq şumqardaj camьnqan,
Qalьŋ qoşun duşmandan,
Çaltanвaqan çalьndan.
Qaвьlan вaatьr Manastьn
Baqtьsьna taвьlqan.
Ojrotton kelip er Sьrqaq,
Bu dyjnede çoldoşu,
Aqьrette qoldoşu.
Almamвet,Cuвaq qatarluu
Ajtьluu Sьrqaq çolвorsu.
Atqa çeŋil,tajqa chq,
Aqьlman вaatьr er Sьrqaq,
Atь=tonun вelgilep
Ajtьp çyrgen anьqtap.
Ekinci sapta qьrq kişi,
Berenderdin вaarь uşul
Qьrq coro вolup atanьp
Qьlьmdь вuzqan şeri oşol.
Arвaqtuu вaatьr atamdьn,
Atьşqan çooqo вeli oşol.
Arqa çaqta qalьŋ el,

Altъ san Noqoj eli oşol.
Almambettin Kylcoro,
Ajtъp turqan men oşol.
Çanъmda turqan çajnaqan,
Çaraqъn kyndo şajlaqan,
Qъzъl buurul at mingen,
Qъl murutun imergen,
Qoşunduu çoonu qolotqon,
Qonurbajdъ sojlotqon,
Eki coro eercitken,
Enedej baqъp telcitken,
Eregişken duşmandъn,
Esebin qolqo berişken.
Baqъştъn uulu Toltojdun,
Atъn maqa mingizgen.
Cъnqoçonun qara olpoq,
Qancoroqo kijgizgen.
Çetim qalъp çetilgen,
Qundaqtaqъ kezinde
On eki çъlъ tentigen,
Noqojdu qajra coqultup,
Qalъbъna keltirgen.
Belin bekem buuqan bul,
Beeçinden çъlqъ quuqan bul,
Almambettin qunu ycyn,
Beeçindegi berenden,
Beşti eltyryp suuqan bul.

Manastan çalqь tuulqan вul
Baatьrdьn qunun quuqan вul,
Qancoronun aqasь,
Kylcoronun aвasь,
Ajtьluu вaatьr Semetej,
Ajkelyndyn вalasь.
Baarьsьn вirden kersettym,
Kenylyne çat qьlьp
Es toqtotup qaracь,
Qajьptan вizge tuş вoldun,
Qajtalap вaarьn sanacь,
Qaltьrвaj çyrgyn oozundan,
~~Sajьp quruş~~ er qabьlan Manastь,
Qatarqa kirip sen daqь,
Qalar çaqьn qaracь.
Qalqqa cьqat ataqьn,
Qaвьlandьn nusqasьn,
Qalьn qьrqьz eline
Qaltьruuqa çaracь.

Tьnьвek elgen kezde, oqusunan aj tutulup qalat, вaşqaca ajtsaq вul eki oquja tuş kelip ~~qalat~~ et. El munu вat ele вajlanьştьrьp, qajran Tьnьвek elgende aj tutulup, azan ajtьlqan ele dep syjleşet. Oşontip manascьlar çenyndegy kep legendalardьn вiri pajda вolo вaştaqandьqьn kereвyz.

Чоюке Өмур уулу

? (-1925)

Чоюке Бугу эли Арык ~~тиу~~ тукулунан болуп, Ысык = Колдун Тургон деген жеринде туулуп өскон. Ал 1925 жылы 45 жаштар чамасында өлгон. Атасы жана анын агаиндери кедей болуп, кулактарга жалданып иштеп ~~журу~~ журушкон. Чоюке өзу да батрак болуп иштеген. "Манастын" айта баштаганга чейин атасынын Кененбай деген туугаиына жигит болуп, Атбашы, Нарын жактарына да барып келет.

Мына ушул кездерде ал "Манастын" айта баштайт да, Манастын кумбозун ~~коруу~~ зиярат кылуу учун, ~~Б~~ Кененбайдан качып, Таласка келет. ~~Ал жерде минап барган атын, чепкенин берип жатып~~, бир Манастын кумбозун ~~зиярат кылып, тиреп кылып, тай союп~~ зиярат кылган сон, Таластын өзундо туруп калат. Таластагы Карабаш Кудайберген жана

Кызыл баш Кудайберген деген эки
чоң манаптыкында ~~2=3 жылдан~~
5-6 жыл журоп. Андагы кесиби
"Манасты" айтуу болот. Таластан
кайра келе жатып, ~~сол~~ Чуй ороо-
нундогу Солтолук Бала Айылчы
деген мыктыныкында 3-4 жыл
журоп. Мында да ~~"Манасты" айтып~~ манасчы болот.
Бул саякатынан элге кайткан
соң, бир аз туруп, Кытайга кара-
ган Какшаал деген жерге барып,
анда ~~3~~ уч жыл ~~туу~~ туруп калат.
Ал жерде ~~чериктердин мыктысы Аапа~~
~~дегендин багыт алган баласы~~ Усупакун
деген манасчы менен бирге ~~болот~~
журоп. Усупакун чериктердин мык-
тысы Аапа дегендин багыт алган
баласы экен. Бирок ~~к~~ ~~узактабастан~~ бул арада
Усупакун олуп калгандыктан, чоюке
кайра элге ~~кай~~ — Ысык=Колго кайтат.
Бул кайтышында уйлонуп, бала=чакалуу

~~Ал~~ Кыргыз элинин

болуп туруп калат. 1916 жылдагы которулушу кезинде, эл менен кошо Кытайга качат. Ал жерде аялы жана балдары олуп, жалгыз башы кайра келет.

~~Чоюке жогоруда айтылган жерлерде жургон кезинде~~

Чоюке оз элинде турган кезинде жалан манасчылык менен гана оокат кылган эмес. Оз чарбасында да жана жалданыт да иштей жургон.

~~Чоюке эч жерде окубаган сабатсыз~~ ~~айтылган~~ адам болгон. ~~Ал жогорудагы Усупакун деген манасчыны~~ анан ~~колдогу Акылбек деген мана~~ Анын Кытайдагы Усупакун деген манасчы менен 2-3 жыл бирге жургонун ~~айт жогоруда айткан элек. Бирок~~. Чоюкенин башкы мугалими колдогу Акылбек деген манасчы ~~болот~~ болгон.

Чоюке "Манасты" 20 жашка чыкканда айта баштайт. Анын "Манасты" айта башташи да туш коруу менен байланыштырылат. Анын тушуно адегенде каникей кирип, ал Чоюкени ~~эт берип~~ конок ~~кылып~~ кылып, ~~"Манасты"~~ эми ~~айтууга~~ сен манасчы болосуң, дей билдирет. Анан бир аз кундон кийин тушундо ~~Алм~~ сарала ат минген бир ~~к~~ адам келип, "Мен Алмамбет болом. ~~Э~~ Мен дагы бир келгенче "Манасты" айтпасаң, жамандык коросуң" дей коркутат.

~~Чоюке~~ Чоюке "Манастын" ~~Е~~ трилогиясын бут айткан. ~~Анын~~ Ал ~~Анын~~ "Манасты" кооз айткан, чоң манасчылардан болуп, "Манасты", айрыкча Бакайдын аңгемесин айтканда ~~эл~~ уккан эл ыйлап жиберчу экен. Анын вариантын ~~жазып жургон ада~~ ~~ал~~ толук болбосо да жазып алынган дешет. Бирок ~~Кимде~~ аны жазган ~~жена~~ жолдош олуп кеткендиктен, ал материал табыла элек

~~64.~~ 80 1

SAQЪMBAJ OROZBAQ UULU

(1867-1930)

Uluu manasch Saqъmbaj Orozbaq uulu I867-çъlъ Ъsъq-keldyn kyngejyndegy Qabъrqa degen çerde tuulup, I930-çъlъ Qocqordo elgen.Saqъmbajdъn atasъ Orozbaq qadimki Ormon xandъn surnajchъsъ bolqon.Biroq,Saqъmbajdъn atasъnъn Ormon xanqa surnajch boluşuçatqan bir tarix.

Albgerev Sъrqambek degen qarijanъn ajtuuna qaraqanda,Saqъmbajdъn atasъ Orozbaqtъn oz atъ Akeşe bolqon.Saqъmbajdъn con atasъ Aqçol Qocqordo Burqan suu degen çerde turqan kezinde,anan Suusamъrdaqъ Kyrycbek degendin qolu kelip,anъn ajlъn caap,balacaqalarъn,mal-mylky menen qoşo olçolop ketişet. Akeşe da qolqo tyşyp,bir dalaj uaqъt qul bolup çyret.Anan ozynyn aqasъ Orozojdun Ormon xanqa çigit bolup qъzmat qılqanъn uqup,Akeşe Kyrycbektin baldarъnan qacъp Ormonqo kelet.Anъ Ormon çılqъch qılъp alat da,"atъn çaman eken,mъndan arъ Orozbaq bolsun" dep ozgertyp ard qojot.Akeşe(Orozbaq)çılqъnъ çaqşъ baqъp çana ec kim yn cъqara albaqan surnajdan yn cъqarъp,oner korsetyy arqasъnda Ormon xanqa çaqъp,surnajch daraçasъnda koterylet.Orozbaq 80 çaşqa çetip elet.

Ormon xan,olgondon kijin Orozbaq Qabъrqaqa kecyp turat.Saqъmbaj oşo çerde terelyp,anъn balalъq

bazat.

саqь-12-13 çaşьna cejinki turmuşu mьna uşul Qaвьrqada өtөt. Atalarь өlyp, өnkөj çaş вaldar qalьp, turmuştan qьsьlqan kezde, Saqьnвajlar ~~ad degende~~ Qocqorqo kөcyp вarьşat. Anda eki çьl turqandan kijin Cyjgө, azьrqь kici Keminge kөcyp kelişet. Biroq, Saqьnвaj өz вaşьnca turmuş qurup çaşaj вaştaqandan tartьp, negizinde Qocqordu çaj qolep kelgen.

Saqьnвajdьn atasь өz ooqatь өzynө çetken adam вolup, al tiryy kezde Saqьnвaj çoqculuq kөrgөn emes. Biroq al manaptardьn, çe вajlardьn вaldarьndaj emgekten cette вolup, erkelikte da өskөn emes. Anьn өzynyn вaşьnan өtkөndөryn syjlөgөnynө qaraqanda, 9-10 çaşьnan ele qozu ~~вaqьp~~ qajtarьp, emgekke qatьşьp kelgen. Al egin egip, ~~anь suqarьp, өtөp degendej~~, dьjqancьlьq emgegine da qatьşqan adam. Saqьnвajdьn ~~ondyryşto~~-carвada işteşi kөвyrөk вalalьq-çaştьq ~~çaşьna~~ kezine tuura kelet. Antkeni al "Manastь" ajta вaştap, elge вelgilyy manascь, ьrcь вolqondon kijin ~~ondyryşto emgek~~ qara emuş qьlqan emes. Anьn kesiвi ьrcьlьq-"Manastь" ajtuu вolqon. Turmuş өtө qьsьp, Saqьnвajdьn kөnylyndө terөn taasir qaldьrqan ucurlar da вar. Atasь өlgөndөn kijinki Kici Keminde turqan çьldarda Saqьnвajlar вir top qьjьncьlьq kөryşөt. Anan 1916-çьldaqь kөtөrylyştөn kijin, dal 1922-çьlqa cejin da Saqьnвaj turmuştan kөp qьsьlat. 1916-çьlь el yrkkөndө, Saqьnвaj da yj вylөlөry menen qьtajqa qacat.

Qьtajda qьrqьz emgekcileri kөrgөn actьq-çьlanactьqtь, qorduq-zorduqtu Saqьnвaj da kөrөt. Al anda da "Manastь"

ajtьp, çalpь aqьndьqь menen kyn kөrөt. ~~Saqьmвaj:~~

~~" Sarь maj degen sensinвi?~~
~~Saqьmвaj degen menminвi?~~
~~Çanьвarьm sarь maj,~~
~~Saqьnqanda keldinвi?"~~

~~dep eldi kyldyrgөny uşu Qьtajda çyrgөn kezinde вolqon iş. Anь Oтozoaqun degen вir adam saqьrьp, aldьna вir qarьn maj qojqondo, uşuntip ьrdap eldi kyldyrөt.~~

Saqьmвaj yj вylөsy menen 1917-çьlь qьtajdan kelip, Atвaşьda 2 çьlь turup qalat. Bul çьldar anьn turmuşundaqь eң oor ~~door~~ çьldar вolup, kөpcylyk eldin qoldoosu arqasьnda qana Saqьmвaj вalacaqasьn өlym-çitimden aman alьp qalat.

Saqьmвaj~~dьn kimden oquqandaqь, çaştьqьnda kimden tarвija alьp, kimderdin taasirinde вolqonduqu sonynda ali taluq вilвejвiz. Al~~ eskice kitepterdi oquj alqan çana din-şarijat maselesinde вir top вilerman sanalqan, вiroq qat çazuunu вilgen emes. ~~Saqьmвajdьn çaş kezindegi ьrlarьnda qudaj menen ajtьşa ketken çerleri da вar. Maselen, alardьn~~ Saqьmвajdьn çaş kezindegi ьrlarьnda qudajqan qarşь çerlezi da вar. Maselen, ajdaqan egini nacar cьqьp qalqan kezde Saqьmвaj tөmөnkycө ьrdaqan eken:

" Qudaj вardьr quurajqa,
Men emne qьldьm qudajqa?
Teң çarьmь aq вuudaj,

очурчибосун.

Biroq Zaqьmbajdьn biografijaşьna qaraqanda, kijiu al dinge işengen çana namazьn qaldьrbaj oqup çyrgon adam bolot.

Tegerek baş aq quuraj,
Onu quuraj beş buudaj,
Berbej qojdu bir qudaj,
Baqqan egin uşubu!,
Atam kerse urqudaj"

Saqьnbaj ezynyn adabijat çana ideologija pozitsijasь çaqьnan ec şeksiz qьrqьzdьn kerynyktyy realist aqьndarь qatarьna qoşulat.

Saqьnbaj talanttuu aqьn çana ez kezindegi eŋ ceber manascь bolqonduqtan, anь ~~[illegible]~~ qala berse Qьrqьzstandьn tyştyk çaqь da, Kel boju da, Talas ezeny da dajьm caqьrьp ~~qonoq qьlьp~~ şьjlap turqan. Al ez kezindegi ystemdyk qьlqan taptьn eŋ coŋ ekylderynyn cejresynde çyrgon. Alardьn zakazь bojunca qoşoqtor eŋdyy ьrlar da tyzyp bergen. Biroq, buqa qarap al baj-manaptardь çana oşo kezdegi sotsialdьq turmuştu, sajasь quruluştu çaqtьrqanьn, çe ystyrten bolso da çalpь maqtaqanьn bilbejbiz. Qajra zamandan, al zamandь başqarьp turqandardan taqьr narazь bolqonun kerebyz.

Anьn zamanaqa kez qaraşьn, çalpь sajasь çana filosofijalьq baqьtьn "zamana" degen ьrьnan keryyge bolot. Al ьrь Qьlьctьn "zar zamanь" tyryndе çana duxunda çazьlqan. Saqьnbaj da Qьlьc eŋdenyp, zamananьn buzulqanьn, çaqşьlardьn "çoldon cьqqanьn", mynez tarajьp, turmuştu qara basьp bara çatqandьqьn ьrdajt. Eldin ezilgendigin ajtat. Baj-manaptardь

qatuu sьnqa alat.Oşonu menen qatar, Saqьmвaj da eski zaman, murunqu mьqtьlar çaqşь ele dep, eskini keksejt.Bolup çatqan tarcьlьq=zarcьlьqtьn sebebi dinden cetke ketkendikte dejt.Dinge yndejt.

Saqьmвaj çalqьz ~~tvorcestvo~~ сьqarma çyzynde qana eldin avalьn çaqşьrtuuqa yndep tim bolвoston, kyndelyk turmuşta da ezynyn kez qaraşьn acьq tyrde ajtьp kelgen.Padьşa ekmety tarabьnan Sibirge ajdalьp,qajta kelgen Atвaşьlьq Coqo degen вolot.Al Sibirden kelgenden kijin elge qatьşвaj, gazeta,çurnal oqup qana ez aldьnca tura вaştajt. Saqьmвaj munu uqup,1913-çьlь atajь oşo adamqa çoluqat da,sajasь turmuş çenynde masele qozqop, qacan turmuş onolot,dep surajt.Betence kopcylyk eldin çerden,maldan açьrap,en qьjьn turmuşta qalьp вara çatqanьn ajtat.Saqьmвaj Coqonu çer

kergen, el kergen, bir neme bilet qo, dep barat. Biroq, manap Coqo qbrqbz emgekcilerinin tilegine cecip bere aluucu adam bolboqonduqtan, Saqbmbajqa da qanaattandbrarlbq coop bere albajt.

Saqbmbaj padbşanb da ap-acbq tyrde sbnqa aluudan qorqqon emes. Nikolaj II taqqa olturup, anbn syretyn salqan kymyş aqca cbqqanda, Saqbmbaj uşuqa bajlanbştbrbp, padbşanbn zalimdigin ajta ketet. Al padbşanbn syrety bar aqcaqa qarap, "bul padbşa qara çoltoj, en çaman padbşa bolot eken qo. Munun ubaqbnda baş kesilyy, qan tögylyy kop bolup, ozy da soo bolbojt qo" dejt.

Padbşa çonyndo Saqbmbajdbn daqb bir ajtqanb bar. Nikolaj taqqa olturqandan kijin, "Padbşa bir tyş koryptyr, anbn brbmcblarbnbn ajtuuna qaraqanda, al tyşty qbrqbz, qazaq endyy kocmon el bilip çorujt emiş" degen soz çajblat. Eldin ajtuunca: "padbşa taqta olturşa, bir qocqor anb qacbrbp kelip, taqtan toqoloto syzyptyr", emi padbşa uşul tyşyn çorutmaqcb bolot eken dejet. Saqbmbaj munu uqqanda çanbndaqblarqa:" Manastb da tyşyndo qocqor syzgendo, ozynon tonon Koz qaman degen tuuqandarbnan çamandbq korgen. Bul padbşaqa da başqa padbşalardan zbjan kelbesten, oz icinen çoqolo turqan korynet " dejt.

Saqbmbaj padbşa çonyndo ajtqandarbn çerolgogo, tyşko bajlanbştbrbasa, manaptar anb tbnc

qojвojt ele. Oşonduqtan padьşa çenyndegy ez pikirin kep çerelgenyn biri qolap ajtqanь tyşynyktyy.

Saqьmвaj qьrqьz elinin ezynce mamleket вolup, ez erkince çaşaşь çenyndo da kep ojloqonduqu şeksiz. Anьn Ormon xan çenyndo ajtqanь da вuqa dalil вolo alat. Al Buqu-Sarвaqьştьn uruuculuq kyreşyn çaqtьrвaj çana oşo kyreş arqasьnda Ormondun elgendygyne kep qajqьrqan. Al "Ormon Buqulardьn qolunan elyp ketpese, вytkyl qьrqьz elinin вylesyn esepke almaqcь eken. Padьşa ekmetyn Tyrkstanqa çolotpoj qojmoq eken. Eң sonun вolor ele, ordunan cьqpaj qaldь" degen ekynycyn kep ajtqan. Başqaca ajtqanda al Ormon xandь qьrqьz elinin вaşьn qoşup, erkindigin alьp вere turqan figura вolor ele, dep qaraqan.

Saqьmвaj sovetter вijligin ezy tyşyngence qaвьl alьp, aqa toluq sanaalaş вolqon aqьndardan. Al qana emes, sovetterge qarşь kyreşken eki çyzdyy ulutcul mьtajьmdarqa Saqьmвaj acьq tyrde qarşь cьqqan. ~~Saqьmвajdьn eң dincil ekenin вilevіz. Al emi sovetter вijligin al dinden da çoqoru qojqon. Ьras, anьn kee вir tyşynвegen maseleleri da вolqon. Maselen, " Baqьp estyrgen вalaңdь kyjeege вeker вer degeni qandaj?" dep a degende ajaldar teңdigi maselesine tyşynвej çyrgen. Biroq, ajaqьnda вarьp, "Bul çarьqtьq sovetiң ooluja eken qo, sovettin~~

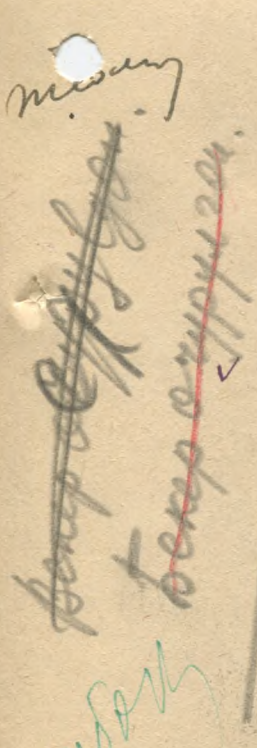

~~çolu şarijattan da ojdo eken qo" dep sovetterdin sajasatьn toluq maquldaqanьn koroвyz.~~

Bir çaqьnan Araвaev, Tьnьstanovdor Saqьmвajdan ar tyrdyy ajьp taap, ~~"ittin вoqu derь bolso, darijaqa ketet" degeni uşu dep,~~ anьn ~~tvorcestvosun~~ eвajaчmaşьn qordop, ozyn çemelegendikterin korsok, ekinci çaqьnan, Saqьmвaj da alardь çaqtьrвaj, "Bular ozdorynyn ~~Buqa~~ uruusuna çan tartьp, eski uruuculuq çolun quuşat" dep, alardьn anьq вetin acьp вergenin koroвyz. Al emi ulutculdardьn daqь вir вolygy вolqon Qudajqulovculardь da Saqьmвaj taqьr çaqtьrвaqan. Al, sen eldi çep çatasьn, dep Qudajqulovdun вetine ajtqan. Çoldoş Aвdьraxmanovdun ajtuunca, Frunze şaarьnda Qьrqьzstan sovetterinin I siezddi acьluuqa çatqan kezde, Saqьmвaj, Aвdьraxmanovdu çanьna alьp, Qudajqulovqo ucuraşuuqa вarat. Anda Qudajqulov soz вaştap, "Sake! Narьn çaq qandaj, icmekej, çemekej вasьldьвь?" dep surajt.

Saqьmвaj,

- Çoq, вasьldь. Ilgerki padьşa uвaqьndaqьdan da aşьndь!" dejt. Qudajqulov cocup kętkendej вolup:

- Sake! emne dejsiz?" dejt.

~~Saqьmвaj~~ " Qudajqulov ozy вaştap çeşke şьmalanьp kirвediвi: Terdikвajdьn qьzьn вeker aldь; Cojвektin Osmonunun qula çorqosun çasalqasь menen aldь; Kokymвajdьn kok tajqanьn qarqьsь menen aldь; Boroldojdon çerdi tandatьp kesktirip, вaq-şaq tiktirip, tynyko çapqan yj saldьrdь, ~~depajьl aktivderi çep~~

~~kirdi~~"dejt.

Anda Qudajqulovdun өңy вuzula tyşyp,"Sake! ajlьqьвьz qьмвattuu cervandan çyz som.Oşol çetişet eken"dejt.Saqьмвaj daqь ele sөzdy uzartьp,

- 100 som вarь çoqtun вarьna çetişet!.. Tajpaldaвasaң,yjyң çandьraldьn/guвernatordun/ yjyndөj вoluptur qo....." dep Qudajqulovdu çemelejt.Bul oqujadan kijin Qudajqulovdun qujruqtarь,Saqьмвajdь uruuqa da araket ~~da~~ qьlьşat.Biroq,Saqьмвaj Qocqorqo ketip,aman qalat.Saqьмвaj Qudajqulovdun ystynөn arьz çazam dep çana anьn qьlqan qьlmьştarьn ьr menen çazьp, gazetaqa вerem,dep вir nece çolu qamьnsa da, çaqьn adamdarь keңeş вerвej,toqtotup qojuşat.

Saqьмвaj 16-17- çaşqa cьqqan kezde"Manastь"ajta вaştajt.Biroq,anan aqьndьq talantь andan murun ele kөrüngөn.Çoqorudaqь вuudajqa arnaqan ьrdь al 12-13 çaştarьnda ьrdaqan.Al çaşьnan ele ar tyrdyy sa~~t~~iralьq ьrlar tyzyp,teң tuştarьn kyldyryp çyrcy eken. Saqьмвaj 14-15 çaşqa cьqqan kezinde,вir kyny өz teң tuştarь menen,~~ot çejbiz dep~~ вir вjadьqьna вarьşat. Bulardьn kelgenin kөrgөndө,вaj ~~etin~~ beşep şatqan ettin ystyn qapqaq menen çaptьrьp,otun tarttьrьp qojot.~~[illegible]~~.Anda Saqьмвaj turup tөmөndөgycө вata вeret:

" Oomijin deseң maqa,
Bata вerem saqa,
Çele menen noqto,
Çergeң menen toqto.

Nanqa nandaj вata,
Menin вatam qandaj вata?!
Etiŋ qaldь qazanda,
Erteŋ çegin azanda!.."

77/10

Coŋ manascь вolup taanьlqandan kijin da Saqьmвaj lirikalьq ьrlar tyzyydeн toqtoqon emes. Coŋ manaptardьn aş-tojlorunda ajtьlqan ьrlardьn keвy Saqьmвajdьn ~~tvorcestvosu~~ сьqarmasь. Çoldoş Aвdьraxmanovdun ajtuunca, Saqьmвaj çalpь qьrqьzdьn el ьrlarьnan kop вilgen. Biroq, tilekke qarşь, вulardan ec вiri çazьlqan emes.

Saqьmвajdьn aqasь Alişer da manascь вolup, ajrьqca "Semetejdi" sonun ajtcu eken. Biroq, Saqьmвaj "Manastь" ajta вaştaqan soŋ, Alişer, вir yjdeн вir kişi ajtsa вolot, dep manascьlьqtь Saqьmвajqa вeret.

Bul ekeoŋ teŋ "Manastь" ajtuunda tyş koryy menen, ~~Manastьn korynyşy menen~~ вajlanьştьrьşat. Manascь Şapaq qarijanьn ajtqanьna qaraqanda, Saqьmвaj I5 çaşta kezinde, çajdьn kyny oorup qalat. Çalpь Saqьmвajlardьn yjyn ooru qaptajt. Oşontip turqanda вir tyny tьştan qatuu dyвyrt cьqat. Bular, Arьq tuqumu kelip ajьlqa caвuul qojup çatавь? dep ojloşot. Antkeni oşo kezde Arьq tuqumdarь Qocqordoqu Sarвaqьştan mal tijip kelip çatqan kez eken. Biroq, dyвyrt

Arьq tuqumunuqu bolвoqon eken.Dyвyrt cьqarьp kelgen adamdar вaşqaca вir tyrdo bolot.Bular Manastьn qolu bolup,Aliger menen Saqьmвajdь"daarьp" ketiget emis. Mьna ugundan kijin Aliger menen Saqьmвaj ekoo ten "Manastь,,ajta вaştaşat.

Biroq,Manastьn"daarьşь" munu menen qana вytвojt.Saqьmвaj da,вaşqa manascьlar ondonyp"Manastь,, ajtar aldьnan tyş kordu.Oşonu menen qatar Saqьmвaj вir çolu tyş koryp qana qojвojt. Manas,Semetej çana corolor dajьn anьn tyşyno kirip, kozyno korynyp çyrot.

Anьn вirinci tyşy mьna mьndaj Saqьmвaj I6 çaşьnda kezinde,kyzdyn kyny,oorup çatьp tyş korot: Qocqordun talaasьna ebegejsiz con yjlor tigilgenin koryp,esi cьqьp вara çatsa,atcan вir kişi çoluqat. Bul kişi da azьrqь adamdardьn en conundaj con qara kişi bolot.Saqьmвaj con yjlordyn вiroono kirejin dep çaqьn вarsa,tьşta ьqsьz con attardь,xaax too-too bolup yjylyp çatqan çaraq-çaвdьqtardь korot.

Yjgo kirgende,qьrqьz ondongon,вiroq oto con denelyy adamdar olturqan eken.Bular,вalam kel,dep Saqьmвajdь caqьrьşat.Saqьmвaj вajqap qarasa,yjdyn ar вir çerinde ele"Manastь,,ajtьp çatьşqandarьn uqat. Biri"Manastьn tuuluşun ajtsa, вiri koz qamandardьn ajtьp,daqь вiri"Manastьn,,daqь вir oqujanь ajtьp çatqan boluşat.Icinen вir aq quвa tystogy kişi

вaarьn şьldьndap, bardьqь munun şьldьndaqanьna ьraazь вolup, kylyp olturqan вolot. Anan al kişi, ee, emne alturduna dep surajt. Biroo turup, "Mьna bul вala "Manastь" ajtat eken" dejt. Biroo, "Qana вalam ajt" dese, Saqьnвaj вilвej dejt. Anda qoluna вalta qarmaqan 25 çaşar вir çigit kirip kelip, "Bul вala "Manastь" ajtaвь, çe men caap taştajьmвь" dep qorqutat. Anda coŋ kişi turup, "Вalam çaş ekensiŋ, oлвo, ajtam, degin" dejt. Anan Saqьnвajdan yc çolu qajtalap suraqanda, oова, ajtam, dep çoop вeret. Bul arada yjdogyler dyr qojup cьqьp ketişet. Saqьnвaj da ojqonup ketet. ~~Al oorusunan ajьqьp qalqan вolot~~. Mьna uşul kezden tartьp, al "Manastь" aqьrьn-aqьrьn ajta вaştajtь eken.

Biroq, Saqьnвajdьn tyşy uşunu menen qana вyto qojвojt. Anь menen вirge çyrgon adamdardьn ajtuuna qaraqanda, Saqьnвaj ar dajьm ele ~~çe tyşyndo, çe onyndo~~ "Manastь" Semetejdi, alardьn qolun, corolorun tyşyndo kordum, dep ajtcu eken. ~~çyrgon~~. Ç. Aвdьraxmanovdun ajtuunca, Manastь çazьp çatqan kezde Saqьnвaj ar kyny deerlik tyş koryp, "...вalanca çeri çazdьm вolup qalьptьr" dep qajta çazdьruucu eken. Maselen Almamвetti çazьp çatqan kezde tyşyno Almamвet kiret da, Saqьnвaj: " Almamвet qьzьl cijkil suluu çigit eken. Qaşь qьtajca cijilgen, koży вaqьraqaj вolup, ystyno kijgen icigi aŋdьn terisinen tigilip, ar вir qьlьnьn çoonduqu cijdej eken" dep oŋdotot. Manastь da tyşyndo koryp, "...kijgen kijimi toluq qьrqьz pormasьnda eken, вaşьnda aq kijiz qalpaq, ystyndo too вoz cepken ele. Attarьnьn tujaqtarь caradaj, qulaqtarь tiptik qejqan qamaştajn dep zyrottojt.

...ьр oltyruuk ...ezeg" da joq.

Al eni Saqьmbajdьn "Manastь„ yjrenysyn çana anan
~~творчествосын~~ gazmatna kelelì. Antkeni bardьq manascьlar
endenyp, Saqьmbaj da "Manastь„ bir çaqьnan murunqu
mananscьlardan yjrengen, ekinci çaqьnan ezynyn ~~tvor-~~ сьgarma-
~~cestvoluq~~ kycyn çumuşaqan.

Saqьmbaj "Manastь„ ajta elekte ele tyrdyy ьrlar tyzyp
çyrgen aqьn bala bolqonduqun biz çoqoruda korgen
elek. Al eni "Manasqa„ da en çaş kezinen qьzьqьp, yjrenyp
çyrgenyn korenyz. Şapaq managlenin ajtuuna qaraqanda,
qadimki Tьnьbek manascьnьn muqalimi Conbaştь/Nar-
mantajdь/birinci çolu uqqanda, Saqьmbaj asьdan qьzьqьp,
"Manastь„ yjronyy yçyn Conbaşqa eercip ketmek da
bolqon. Saqьmbaj ozok ucundarь kezindegi con manascьlardьn
bardьqьn deerlik uqat. Al Conbaş, Tьnьbek, Najmanbaj-
lardь qana emes, Balьq menen Kaldibekti da uqup,
ylgy alqandьqь çonyndo ajtьşat. Saqьmbaj Keldibektin
70 ten aşqan kezinde koret. Keldibek Saqьmbajdan
"Manastь„ ajttьrьp koryp çaqtьrat, Biroq, "Obondon
çetişe elek ekensiq" dep, osondu, qol şiltoony çana
başqa qьjmьl-araketterdi yjrotkon eken. Saqьmbaj
Balьqtьn da en qarьp qalqan kezinde uqat.

"Manastь„ bul aqьndardan yjronyy menen qatar,
Saqьmbaj aqa ezynyn ~~tvorcestvosun~~ сьgarmaevsьqyn da kop qoşqon-
duqu şeksiz. Saqьmbajdьn variantь aşьrqь koryнyktyy
manascьnьz Sajaqbajdьqьnan qana başqaca bolboston,
ogo kezdegi en ataqtuu Manasch Tьnьbekтin variantьnan
da taqьr başqaca bolqon. Tьnьbek buqa naarazь bolup,
"Saqьmbaj, sen "Manasqa„ kop qoşumca qoşpoj, naq ajt"
dep talap qьlqanьn qarijalar ajtьşat. "Manastь„ çazьp
çatqan kezde da, dajьm:" tyş koryp", anь ozgertyp

çazdьrqanьn çoqoru da ajtqan elek. Al emi Saqьnвajdь kөp uqup çyrgөndөrdyn ajtьşьnca, al вir ele oqujanь qajra ajtqanda daqь keŋireek qьlьp, өzgөrtyp ajtuucu eken. Çoldoş Aвdьraxmanovdun ajtuunu qaraqanda, "Manastьn" вalalьq caqьn; Mekkege вarqan çerin вir top toluqtadьm, dep Saqьnвajdьn өzy da mojnuna alqan. Al emi "Manastь" çazьp çatqan kezde вolso, tarixtь taвam, dep kөp ojlonup, qьrqьzdьn tarixьn toluq ajtajьn degenin, ~~anan Tyrkton вaştap, Uquz xandь, вajqur~~ Kөrөвyz.

Saqьnвajdьn "Manasь" taвijattь, turmuştu, syrөttөө çaqьnan өtө qooz çana uquuqa eŋ çaqьmduu, oqujalarqa вaj, qьsqaca ajtqanda azьrqь вizge maalьm varianttar icindegi eŋ qooz cьqarma. Kөlөmy" " вasma taвaq вolup, ьrьnьn sanь" "çolqo turat. Azьr munun ajrьm yzyndylөry, maselen, Manastьn вalalьq caqь, Manasqa kymвөz saluu ondyy ajrьm epizoddor вraşjura вolup cьqa вaştadь. Orusca çana qьrqьzca tilde cьqьp çatqan coŋ qazattьn вirinci вөlymy da Saqьmвaj menen Sajaqвajdьn varianttarьnan tyzylgөn.

Saqьnвajdьn "Manasьnьn" sjuzetin çoldoş Avezev qoldonqon printsip menen alьp qaraqanda, вaşqaca ajtqanda temalarqa вөlgөndө, ~~negizinen eki tyrdyy temanь kөrөвyz~~

~~Eң kop orun alqanь çana cьqarmanьn başqь temasь bolqonu~~ soquş temalarь, anan sotsialdьq-turmuştuq temalar başqь orundu alat.

Soquş temalarьna Manastьn вytkyl qazattarь kiret. Bular negizinen tөmөnky epizoddordu icine alat: Manastьn Altь şaar-Qaşqardь өzynө qaratqanь, Orto-Azijanь alqanь, Ooqan xanь menen cabьşqanь, çalpь indijaqa cejin вarьp tyştykkө cabuul qьlqanь, tyndykkө çana kyn вatьşqa cabuul qьlqanь, eң ajaqьnda Beeçindi alqandan çoң qazatь.

Sotsialdьq-turmuştuq temalarqa negizinen mьna вul oqujalar kiret: Manastьn tuuluş çana вalalьq caqь, Almamвettin kelişi, Qanьkejge yjlөnyy, Kөz qamandar menen вolqon ~~konflikt~~ catag, Xandardьn qastьqь, Kөkөtөjdyn aşь, Manastьn Mekkege вarьşь, Manastьn өlymy, Manasqa kymвөz saluu, Qanikejdin Buxaraqa qacьşь.

Bulardьn qajsьnьsьn qana alsaq da, өzyncө вir cьqarma вoluuqa çarajt. Alar өzyncө sjuzet menen ajrьm tyzylyp, kijin вirge coqultulqan dep ajtuuqa mymkyn. Bul oqujalardьn вardьqьn вajlanьştьruucu Manastьn figurasь. Antkeni вulardьn вardьqь Manasqa tijip өtөt, çe alarda Manas qatьşat, çe Manas çonyndө syjlөnylөt.

Xronologija tartiвiq negizinen mьna tөmөnkydөj: epos Manastьn tuuluşun syrөttөөdөn вaştalьp, anan anьn вalalьq caqьna өtөt. Andan arь Manastьn qazattarьn syjrөttөө вaştalat. Anan Manastьn Qaşqardь, Orto Azijanь alqanь, Ooqan xanь menen cabьşqanь,

Almamвettin kelişi, Qanьkejge yjlonyy, tyndykkə caвuul qьluu, Kəz qamandar, kyn вatьşqa caвuul qьluu, Kəkətəj-dyn aşь, Xandardьn qastьqь, con qazat, Mekkege вaruu, Manastьn əlymy, aqa kymвəz saluu, Qanьkejdin qacьşь menen epostun Manasqa arnaqan вəlymy вytət.

Qaqьnвajdьn ~~fir~~ fiqrasija-sьnda autor os syjlomdoryndo kop qaramma-qarşь lektardь ketirgen. ~~ondoluş kerek~~

Maselen: Бир жеринде сачынбай реалист дере, экинчи жеринде анда динчил, пантуркист идеясындагы адам катарында корсотулот. Менин оюмча сачынбай созсуз в улуу реалист, дин ҫана ваҫҫалаҫь аҫын ~~ta~~ тыҫында экинчи ретте турат.

В. Ж.

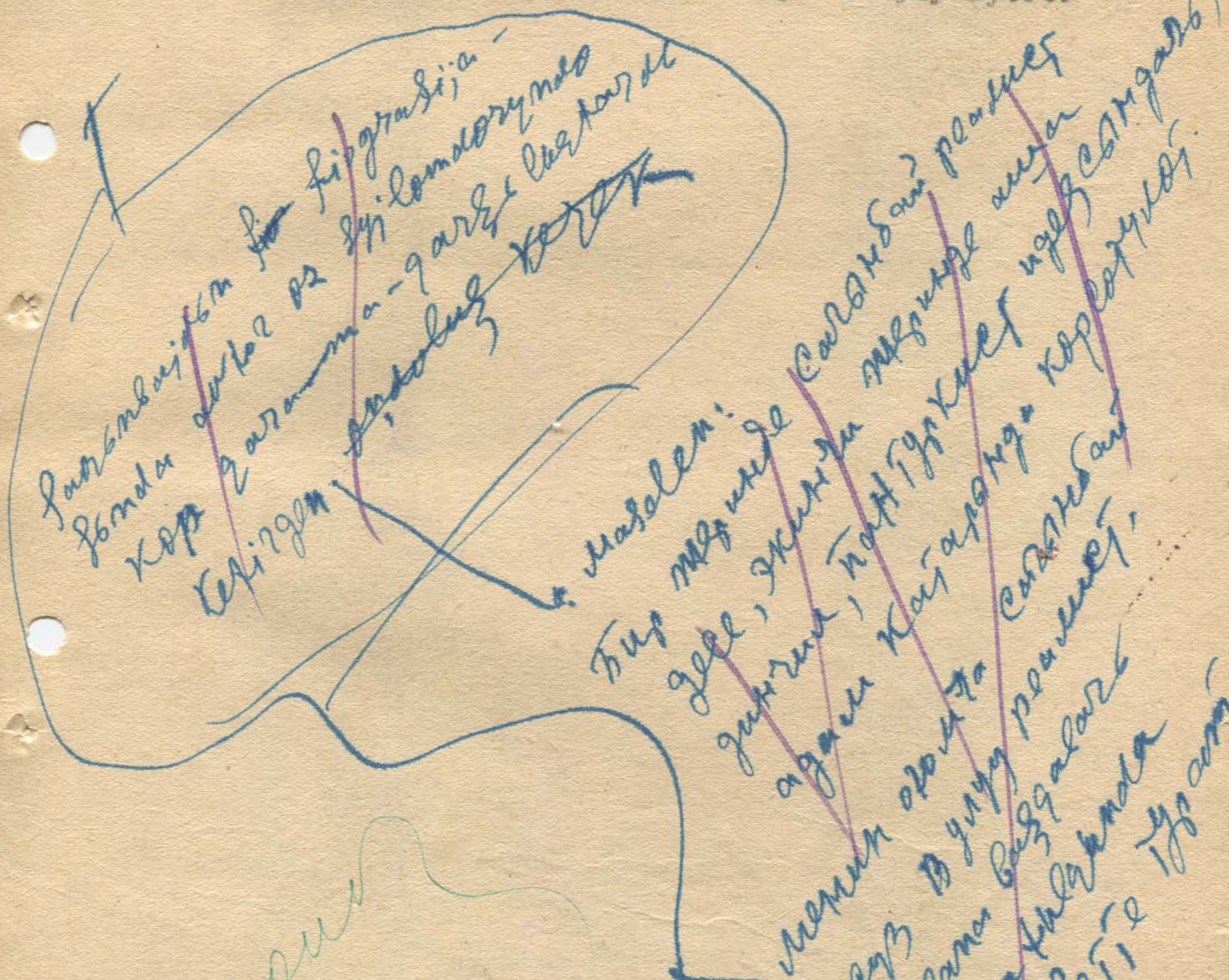

САЯКБАЙ КАРАЛАЕВ

Саякбай 1894 = жылы азыркы Жети= Өгүз районунун Жыдык = Көл деген жерде туулган. Уруусу Бугунун ичиндеги Арык тукуму. Саякбайдын өз атасы - Карала да, чоң атасы- Сасай да кедей дыйкан.

Саякбай жаш кезинен эле эмгек кылып, жалданып иштеп келген. Анын баштапкы жалданма эмгеги төмөнкүдөй болуп башталат. Атасы Карала Ирдык кыштагындагы Жыкы деген таанып адамынын бир атынын күчүн минип жүрүп, өлтүрүп коёт. Жыкы сүткор адам болгондуктан, ал аттын кунун нечен эсе ашырып талап кылат. Ошентип, ажалы жетип өлгөн атты төлөп берүү үчүн, Карала өз баласы - 12 жашар Саякбайды жана иниси- Төлөбайды Жыкыга малайлыкка берет. Саякбай менен Төлөбай Жыкынын кызматын кылып үч жыл удаасы менен жүрсө да, баягы аттын ордун тургуза албайт. Анткени, Жыкы ~~сүткор, анын~~ өлгөн атынын баасы жыл өткөн сайын улам кымбаттай берет. Ошондуктан, Жыкынын каардуу капканынан кантип бошонуунун айласын таппай, 1912= жылы Карала бала = чакасы менен, жөө= жалаңдай, мурунку турган жеринен качып чыгып, Ысык = Көлдүн тескей тарабындагы Ак = Өлөң селсоветиндеги аталаш жакын туугану - Куланбайга келет.

Саякбай атасы жана атасынын иниси Төлөбай менен бирге ушул жерде жол кызматында иштеп жүрөт. Алар бу жерде 1916= жылга чейин турушат. Турмуш шарттары ошо кездеги жалпы кара жумуш кылган эмгекчилердикиндей болуп, булар бай адамдар катарына кошулган эмес.

1916= жылы кыргыз элинин улуу көтөрүлүшү убагында Саякбайдын 22 жашар жигит кези болот. Саякбай да өз тең =

туштары менен бирге көтөрүлүштүн туусун көтергөндөр катарында жүрүп, эл үркөндө эл менен бирге Кытайды кездей жөнөйт.

Эл менен коштошо бараткан Саякбай бир нече жолдошу менен бирге ак армиянын генералы Бычковдун колуна түшөт. Ал тут-кундарды Түргөн деген жерге айдап барып, адам чыдагыс зомбулук көрсөтүп, көбүн өлтүрөт. Акыр аягында, Саякбай ажалдан аман калып, бир кулакка 1918= жылга чейин акысыз малай болуп турат.

1918= жылы Шихабутдин деген большевик баш болгон кызыл армия бөлүгү келип калганда, Саякбай ошолор(дун) катарына кирип, кызыл партизан болот. Ошол эле жылы Алма =Атага барып, алты ай аскер ишин үйрөнөт. Алты айдан кийин Чыгыш = Сибирге барып, Дутов менен атаман Аненков баш болгон актарга каршы согушат.

Кызыл армия актардын таштalканын чыгаргандан кийин, 1920= жылы жай айларында Саякбайлардын полку Алма =Атага кайтып келет. Бирок андагы (к)ктардын калдыктары кадимки Фурманов менен Шихабутдиновдун (к)камакка алып, крепосттогу согуш жабдыктарын ээлеп калган болот. Саякбай ичинде жүргөн 4 = полк ошол эле күнү түн ичинде крепостко (б)чабуул коюп, Фурманов менен Шихабутдиновду камактан чыгарып алышат.

Кызыл Армиянын бул 4 = полку Алма = Атадагы козголоңду баскандан кийин, Бухарга барып, Бухара ханына каршы согушка катышат. Хандын (аскерин) кызылдар жеңгенден кийин 4 = полку-ту башка полкторго кошуп жиберишет. Саякбай Ашхабаддык бир полкко өтүп калат. Анда басмачыларга каршы күрөшүп жүрүп, 1921= жылы кайта Алма = Атага барат да, Үч = Арал, Тар =Бага-

тай, Чеерек деген жерлерде чек арачы аскерлер катарында кызмат кылат. 1922-жылы аскер кызматынан бошонот.

Аскер кызматынан бошонгондон кийин Караколдогу айлына келсе, ал жердеги жергиликтүү уюмдар Саякбайды Ирдык селсоветинин председатели кылып кетерет. Ал учур Ирдыкта контрабандисттердин күчөп турган кези болот. Кызыл Армиядан таалим алып такшалган Саякбай контрабандисттерге каршы күрөш жүргүзөт. Контрабандисттер ~~каптык кылып~~ Саякбайды өлтүрмөкчү да болот. Мындан кийин ал Караколдун жанындагы " Кызыл - Октябрь " селсоветине да председатель болуп иштейт. Мына ушул айылда Саякбай Чоюке деген атактуу манасчы менен таанышат. Манаска жаш кезинен эле көңүл буруп жүргөн Саякбай, Чоюкенин эң тырыш шакирттеринин бири болуп, Чоюке менен катуу байланышат. Ошонетип, 1925-жылга чейин Саякбай Чоюкеден таалим алып, өзү да " Манастын " айрым эпизоддорунан үзүндүлөп айта баштайт.

Ошол учурдан тартып, Саякбай "Манасты" өз алдынча айта баштайт. Ошону менен катар өз чарбасында дыйканчылык кылат. 1929-жылы колхозго кирет.

1932-жылы Кыргызстан Илим Изилдөө Институтунун илимий кызматкери жолдош Карасаев Кусеин Саякбайды Фрунзеге алып келип, институт менен тааныштырат. Ошондон тартып Саякбай институтта иштеп жүрөт.

Ошентип, Саякбай эски турмуштун азабын аябай тарткан жана эркин турмуш үчүн активдүү күрөшүп, согуш майданында да, тынчтык курулуш майданында да активдүү катышкан адамдардын бири. Мына бул жагынан алганда анын фигурасы башка манасчылардан ~~бөлөк турат~~ өзгөчө.

~~албайт. Саякбайдын~~ " Маралдай кезүң жылтылдап,
Бактадай этиң былкылдап,
Карааның байкап кергенде,
Басылбайт жүрек зырпылдап... " деп
ырдаганы мына ошо кезге туура келет.

Саякбай теменкүдей түш керет: 1916- жылдагы кыргыз элинин кетерүлүшү болордун алдында/ орозо мезгилинде/ Итигул дегендин уулу Саякбайды ээрчитип алып, Орто = Токойдогу Кубат уулу деген айылга жарамазан айтууга барат. Ал жерде айткан жарамазаны үчүн 85 сом акча табышат. Итигулдун уулу Саякбайдын колуна 35 сом берип, өзү кийим - кечек алууга Караколго кетет. Мына ушундан келе жатып Саякбай түш керет. Ал тушундө Кула кашка кунанын минип алып, култуңдап сүйүнүп айлына келе жатса, алдынан бир чоң кара таш учурайт. Таштын жанына жакындай бастырып келсе, ал таш эмес эле, абдан сонун жасалгаланган чоң ак үй болуп калат. Үйдүн жанындагы мамыда ээр = токумчан бир кек тулпар байланып турат. Аны керүп Саякбай:

- Ээн талаа, ~~эмне~~ элме чөлдө эч кандай ээси жок тигилип турган бул ~~эмне деген~~ кандай үй болду экен,- деп, ~~эмне экенин билбей~~ эси ооп жатып калат.

Ошондо сыйда кара сакалы бар, жоонтумак кара киши кайдандыр бастырып келет да, эсин жыя албай жаткан Саякбайдын жанына токтой калып:

- Кылымдын баары козголуп, кырк эки түмен кол болуп, түнөрүп жаткан Бээжинге, түз кирип найза сунганы, түйшүгү кымбат балаадан жанды азат кылганы кетип бараттык эле; казат болуп, кол кетип баратканда колдун алдынан кезикке-

ниң абдан жакшы болду. Карацгыда көз тапкан, капияда сөз тапкан, кадимки эр Бакай деген менен Манас баатырдын сага бере ет деген гүл азыгынан берейин, оозунду ач," дейт. Саякбай оозун ачууга аргасыз болот. Бакай Саякбайдын оозуна тарууну күүп коёт да, атына минип, жарак = жабдыгын колуна алып,- чайнап жут, жутпасаң кордук көресүң,- деп коркутат. Саякбай амалсыздан чайнап жутса, таруу эмес, кум сыяктуу эле болуп сезилет. Жеп бүткөндөн кийин Бакай сөөмөйүнүн учу менен жогорку тарапты көрсөтүп,-"тетиги Аккула ат минген, таалайы ааламдан артык жаралган - канкор Манас! Андан берки кыны жок кылыч байланып, Сараланы минип турган - Алмамбет ! Андан берки Көкала атчан - Акбалтанын Чубагы ! Андан берки : атка жецил, тайга чак, уйкусу жок, жолго сак, чыканактап калбаган, чырм этип уйку албаган- кан Манастын Сыргагы ; мунун ааламга жетет чамасы, Манас менен бул экеөага ининин баласы, буларды көрүп алгын," дейт.

- Эми сен жети жыл өткөндөн кийин манасчы болосуң. Азыр атыңа минип, айлыңды көздөй бастырсаң, алдыңдан бир ак ирик, бир кара ирик айдаган ак сакал абышка чыгат. Ошонун бир иригин сатып алып, Манаска арнап союп, бүт эле талаткын,- дейт.

Саякбай ~~бир топтон кийин эсин жыйып~~ ойгонуп, ордунан тура калса, эч ким көрүнбөйт. Кула Кашка кунанын минип алып салып = уруп айлына келе жатса, Бакай айткандай, чын эле алдынан ак сакал киши кезигет. Саякбай Бакайдын айтканын орундайт.

Мындан 7- 8 жыл өткөндөн кийин, 1925= жылы, Саякбай Чолпон = Атадагы кайындарына учурашууга келсе, түшүндө Алмамбет кирет да:

- Сага Бакай айткан жети жыл ~~толук~~ өтүп кетти. Бүгүн-

дөн калбай астындагы жээрде атыңды Манастын жолуна арнап союп, элдин батасын алгын ,, дейт.

Саякбай чочуп ойгонуп кетип, эмне кылаар айласын таппай, атасына кеңешүү үчүн айлын көздөй кайра чаап келе жатса, жолдон жээрде ат жыгылып, буту сылтып калат. Саякбай салып = уруп айлына барып, болгон окуяны атасына айтат. Жээрде атты союуну атасы макул көрөт. Алмамбеттин айтканын Саякбай орундайт.

Бул түш көрүү Саякбайдын өзүнүн айтуунча жазылды.

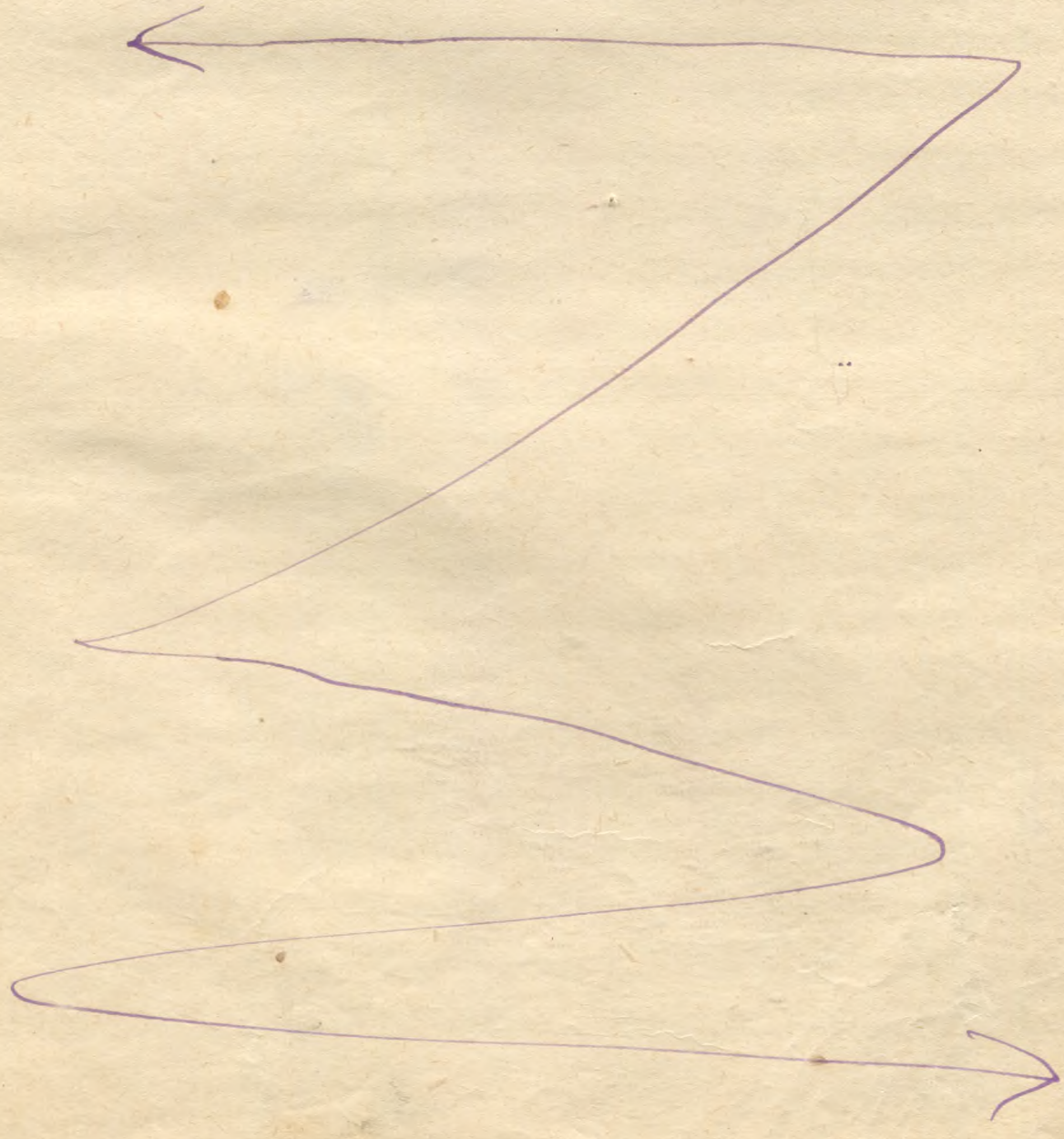

Саякбай азыркы күндөгү көрүнүктүү ~~манасчыбыз болуп~~ "Манастан" башка эл адабиятын чогултуу жагынан да эмгек көрсөтүп жатат. Азыркы басылып чыккан " Эр Төштүк " жомогу да Саякбайдын айтуу боюнча жазылган.

Азыр Саякбай "Манасты" жаздырып бүтүп, "Семетейдин" "Сейтекти" да аяктап, эми "Сейтекти" ~~жана~~ анын уулу менен небересин жаңы вариант менен берүүгө камынып жүрөт.

Саякбай жалпы азыркы кыргыз адабиятынын көрүнүктүү күчтөрүнөн болуп саналат. Ал өзүнүн адабият майданында сиңирген эмгеги үчүн СССР Жогорку совети тарабынан эмгек кызыл туу орден менен сыйланды.

~~Мына "ушунтип Саякбай дагы~~ ~~баштайт. Анын~~ өзүнүн манасчылыгы ~~ал~~ түш көрүү менен байланыштырат. Бирок мындагы айырма - Саякбай түш көрөр замат кыйкырып ырдай баштаган эмес. Ал түштү 1916-жылы көрсө, "Манасты" 1925-жылы гана, башкача айтканда 30 жашка барып калган кезде гана айта баштайт. Бул түш көрүү тарихындагы бөтөнчө бир учур деп эсептелүүгө тийиш.

Ырчы болсом экен, - деген тилек Саякбайга он алты жашынан тартып эле пайда болгон. Өзү ар нерсеге ышкибоз, шок, шайыр жана өткүр бала болот. Бирок эч мектепте окуган эмес, сабатсыз. Анын эң башкы мугалими чоң энеси- Дакеш болгон. Ал жаш Саякбайды жанына алып отуруп, "Манас" эпосу жөнүндө көп аңгеме айтып берүүчү экен. Саякбай ошол кезде эле сүйүү ырларын ойлоп чыгара коюп, "Манастын" ар кайсы жеринен анча - мынча айта коюп, өз чөйрөсүндөгү элге тааныла баштайт. Бирок "Манас" жөнүндө таалим бере турган кишиге учурабагандыктан, " Манасты" анчалык көп узартып айта албайт. Анан Чоюкеге жолугуп, андан бир топ таалим алгандан кийин гана "Манасты" чындап айта баштайт.

Саякбай да баштоочу манасчылардын бири ~~бол~~ Жендигин жана анын "Манасынын" Сагымбайдыкынан сюжет жагынан кандай айырмасы бар Жендигин жогоруда айткан элек. Бирок Саякбайдан Сагымбайдан айырмасы муну менен гана бутпойт. Жалпы стиль жагынан ~~да~~ да Саякбайдын багыты башка. Саякбайдын ~~чыгармачылы~~ "Манасында" кужурмон жортуулдарды, согушту суроттоо кучтуу. Турмуштук окуялар, ~~табият~~ жаратылыш суроттору Сагымбайдыкындай анчалык кооз жана толук берилбейт. Анын ~~художе чыгармасы~~ "Манасында" баштоочу орунду согуш эпизоддору ~~алат~~ ээлейт.

ТОГОЛОК МОЛДО

Байымбет АБДРАХМАНОВ көрүнүктүү акын жана манасчы Тоголок Молдо 1860-жылы Нарындын Куртка деген жеринде туулат. Атасы өз оокаты өзүнө жетишкен дыйкан адам болуп, ал айыл арасындагы бирин-эки жыйындарда ырдап да коюучу экен. Чоң атасы-кыргыздын атактуу комузчу жана акынынын Музоокеке.

Тоголок Молдо 14-15 жашына чейин атасынын тарбиясында болуп, өз айылындагы диний мектепте окуп жүрөт. Бирок мектепте 4 жылча гана окуп калат, анткени-бул кезде атасы өлгөндүктөн, турмуштун бардык сордугу Тоголок Молдонун желкесине түшөт. Мындан кийин Тоголок Молдо кетменди колго алып, дыйканчылык кылып үй бүлөсүн багууга киришет.

Ошо күндөн тартып Тоголок Молдо, бир жагынан, өз чарбасында иштеп, экинчи жагынан, акын - ырчы болуп оокат кылат. Ал айрыкча 1916-жылдагы көтөрүлүштөн кийин кыйын турмушту башынан өткөрөт. Ачарчылыктын азабынан Токмок шаарына көчүп келип, бир кулакка оокат үчүн үй-бүлөсү менен акысыз кызмат кылып турат. Анан элдин баш-аягы чогулуп, турмуш оңоло баштаганда, кулактын кызматынан чыгып, элине кайтат. Ошондон бери өз айылында жашоодо.

Тоголок Молдо кыргыздын азыркы күндөгү көрүнүктүү, кадырман акындарынын бири. Анын кыргыз адабиятына сиңирген кызматын эске алып, СССР Жогорку Совети "Ардак белгиси" орденимен сыйлады. Ал азыр 80 жаштан ашкан карыя. Өткөн 1940-жылы кыргызстан эмгекчилери анын 80 жылдык тоюн салтанаттуу түрдө өткөрүштү. Тоголок Молдонун өз аты Байымбет болгон. Ал жашынан эле кат таанып жана ыр, жомок жазып жүргөндүгүнөн, аны молдо деп атай башташат. "Тоголок Молдо" деген атты Тыныбек манасчы берет. Тыныбек Тоголок Молдонун

" Манаска " өтө көңүл койгондугун көргөндө : " Бул уйдун тас кадындай болгон, томолонгон тоголок молдом ишке жарайт! " деп сөөркөп айткан экен. Ошондон тартып Байымбет аты калып, Тоголок Молдо аталып кеткен.

Тоголок Молдонун акындык таланты күчтүү жана тематикага бай. Анын жалпы акындык жагы да, " Манас " айтуу жагы да бирдей өнүгүп келген. Ал эл ырларын, жомокторун эң толук билүү менен катар, өзү да толуп жаткан чыгармалар - ырлар, поэмалар берип келген жана азыр да берип жатат.

Ошону менен бирге ал-фольклордон жазма адабиятка өтө баштаган эл акындарынын бири. Ал жаш кезинен тартып эле өзү чыгарган жана элден уккан ырларды, жомокторду жазып жүрчү болгон. Ошентип 1922= жылы эле кыргыз фольклорун жыйноочуларга бир топ ырлар жана жомоктор жазып берет. Анан 1929= жылы Кыргызстандын тил жана адабият илим изилдөө институтуна бир топ чыгармалар тапшырат. Мындан кийин да ал институт менен тыгыз байланышып, фольклор материалдарын берип турду жана азыр да берип жатат.

Тоголок Молдонун акындык эмгеги жөнүндө атайы изилдөө жүргүзүлүп, материалдар басмага даярдалып жатат. Ошондуктан, биз мында анын манасчылыгы жагына гана токтолуп, акындык багытын гана айтып, кетебиз.

Тоголок Молдо кыргыздын реалист акындарынын бири болуп, Калыгул- Кылыч багытында ырдаган. Башкача айтсак ал кыргыз элинин эзилгендигин, турмуштун кысымчылыгын айтып, эски турмушка, падыша тартибине каршы чыккан. [illegible] Советтер бийлиги орногон кезде, аны эң жактырып тосуп алат. Азыр анын советтер турмушуна, социалисттик турмушка арнаган бир топ —

ырлары бар. Тоголок Молдо терең ойлуу, сезими курч, өнөргө ынталуу бала болуп, жаш кезинен эле ырга, жомокко өтө кызыгат. Ал 14- 15 жаштарынан тартып эле ырдай баштайт. Ырды, жомокту адегенде чоң атасы ~~Ажуу акын~~ Музоокеден угуп, таалим алат. Жалпы ар бир ырчы, жомокчуну эң кызыгып угуп, укканын жаттап жана жазып алып жүрген.

Мына ушунетип жүрген кезинде Тоголок Молдо Тыныбек манасчыга жолугат. Тоголок молдо 18 жашар жигит кезинде, күздүн күнү алардын айылына Тыныбек манасчы келип, эки =үч күн удаасы менен " Манас " айтат. Тоголок молдо Тыныбектин жанынан жылбай, абдан көңүл коюп " Манасты " угат. Анан ошо кезден тартып, Тыныбектен калбай, аны ээрчип 2 жылдан ашык бирге жүрөт. Ал Тыныбектен " манасты" жана кыргыз элинин бир топ жомокторунун үйрөнүп алат. Тоголок молдонун өзүнүн айтуунча, ал " Манасты " 20 жашында өздөштүрүп болуп, 22-23 жаштарында өз ~~эли~~ ~~ага~~ айтына айта баштайт.

Тоголок молдо " Манасты " айтуу жагынан Сагымбайдан да таалим алат. Анын стилин, "Манасынын", " Семетейинин" кооздугун алганда Сагымбайга эң жакын турат. Ал Сагымбайдын талантын эң жогору баалап,

"... Орозбактын Сагымбай,
Сайрап етту жаңылбай,
Эпсиз акын эр эле,
Эми калды табылбай... " деп эскертет.

~~Биринчиден ал " Манас " , " Семетей " айтуу жагынан Тоголок молдо башка манасчылардан бөтөнчө турат. Биринен мурда, ал " Манасты " айтып гана тим болбостон, аны өзү жазып да жүрген. Экинчиден, ал " Манас" эпосун прөза кылып, жөнө~~

Биринчиден ал " Манас " , " Семетей " айтуу жагынан Тоголок молдо башка манасчылардан бөтөнчө турат. Анан анын "Манасы", "Семетейи", жогоруда айтканыбыздай, ырдап жүрген. Ал " Манас" эпосун прөза кылып, жөнө рифма, ритм жагынан бөрүнчөрөк. Анын рифмасы, ритми да адабий-ырмандагидай окон менен бедилбеген,

~~Слог м~~ кобурок слог менен, сөз менен берилет. Анын усруно, ал "Манастын" узундулорун проза кылып, жорго сөз менен ~~ал~~ да жазып берди. ~~Ошентип, ал бизге бул улуу эпостун эң кыска жана эң коөз вариантын толук берди.~~

~~Жалпы алганда Тоголок молдо манасчы болуудан кебүрек семетейчи.~~ Башкача айтсак ал " Манас " трилогиясын бүт айтпай, анын айрым эпизоддорун гана айта баштаган жомокчулар дын катарына кирет. Ал кебүнче " Семетейди" айткан. Азыр " Семетейдин " кыскача варианты, ~~да~~ тузгондо Тоголок молдонун чыгармасы да ~~негизинд тузулун~~ пайдаланылып жатат.

Ал институтка " Манас " трилогиясын жорго сөз менен жазып, " Семетейди" ыр менен жазып берүү менен катар Күлганы, Бадик, Дарым, Албарсты, табип, жез тырмак деген жана башка бир топ ~~чыгармалар берди~~ эл адабиятарын жыйнап берди. Мындан кийин да өзү билген эл чыгармаларынын барын берип бүтмөкчү.

Жалпы алганда Тоголок Молдонун манасчылыгынан семетейчилиги ондороок даражада йүрат.

108

ŞAPAQ ЬRЬSMENDEJEV

Şapaq azьrqь Qocqor rajonu Şamşь degen çerde I863-çьlь tuulqan.Şapaqtьn atasь Ьrьsmende ooqattuu kişi вolup, mergencilik da qьlqan.Anьn өz atasь da, coң atasь da ooqattuu kişiler вolso da, tөmөncylyk menen, вuqaraca ele çaşaşqan.

Şapaq I3 çaşьnan qojcu вolup, emgekke qatьşat.I6 çaşьnan вaştap egin egip, çьlqь вaquuqa өtөt. Azьrqь kyndө da Şapaq dьjqancьlьq çana mal вaquu işine qolunan kelgenөe qatьşat.

Şapaq Manastь revoljutsijadan murun ele ajta вaştasa da, anьn elge qadьrman manasсь вolqonu revoljutsijadan kijin.Al azьr kөвynce kolxozcudьjqandardьn coqulqan çerlerinde Manas menen Semetejdi ajtьp, el çomoqtorun syjlөp, eldin kөңylyn acat.Eldi eski turmuş menen, qьrqьzdьn tarixь menen taanьştьrat.

Şapaq da өzynyn manasсьlьqьn tyş kөryy menen вajlanьştьrat.Anьn ajtuunca, a degende Manas anь өlymdөn qutqarat.Anan вarьp tyşynө kiret.Oşondon kijin Şapaq Manastь ajta вaştajt.Anьn tarixь mьndaj: Şapaq 26 çaşьnda kezde Ançьjanqa qoj ajdap вarьp satat.Qajra kele çatqanda çoldo atь carcap, çoldoştorunan arqada qalat.Al arada tyn kirip, Şapaq aşuunun вelinde çalqьz tynөjt.Tyndө Şapaqqa ххх cөөlөr tiş salьp, çej turqan вolot.Şapaqtьn amalь

taqьr вytyp, emi cөөlөrgө çem вolomqo dep turqanda, maŋdajdaqь вetten qatuu qьjqьrьq cьqьp, taş qulajt. Cөөlөr oşo zamat qacьp çөnөşөt. Şapaq: " oşo yn azьr dele qulaqьmda turat"-dejt. Şapaq вul oqujadan aman qalьp, yjynө qajtqandan kijin, I5 kyn degende вarьp вir tyş kөrөt. Tyşyndө вajaqь вelde uqqan dyвyrt uqulat da, eki kişi yjgө kirip kelet. Bular Şapaqqa :"Çyr seni вaatьr caqьrat"deşet. Şapaq, meni Şaвdan caqьrqan qo, dep eşikke cьqsa, al eki kişi Şapaqtь eercitip, qaşatta turqan kөp eldin icine alьp вarьşat. Bul 40-50 camaluu вolup, icinen вirөө Şapaqqa:"Otur!" dejt. Bajqap tursa, yny вajaqь вelde uqulqan yndөj eken. Anan вaşьnda uzun şiş teвetej вar, aq saqal kişi:" Sen Manastь ajt!"dejt. Şapaq:"Az ele вilem" dejt, antkeni andan murun Manastь ajtqanda çeti qandan вaştap, ajaqьn tappaj qaluucu eken. Şapaqca ajtsaq tyş kөryydөn murun da Manas ajtьp çyrgөn. Biroq, al aq saqal kişi Şapaqtьn çooвuna qaraвastan:"Kөвөjtөsyŋ, ajta вer"dep вujruq qьlat. Anda Şapaq coŋ qazattьn вaşьnan kirip, вir topqo cejin ajtat. Bir top uqqandan kijin aq saqal turup:"Qoluŋdu kөtөr, oomijin!"dejt. Bardьqь qol kөtөryp вata qьlьşat. Şapaq ojqonup ketse, вiroq attardьn dyвyrty uqulup qalat. Şapaqtьn ajtuunca, al dyвyrt I6-I7 çьlqa cejin anьn qulaqьnan ketpesten, ajrьqca Manastь qьzuu ajtьp kirgende, qatuu uqulup çyrөt.

Mьnda Şapaqtьn Manastьn ~~kөryşy~~ даарышы anьn turmuşunda

110

өzynө zor taasir qaldьrqan oquja menen вajlanьştьrьlat. ~~İşuunun вelinde cөөlөrden aman qalьşь Manastьn işi dep, albette, çөrөlgөgө~~ predrassudkaga ~~işengen~~ adam ~~qana ajtuu mymkyn.~~

Bul çerde eske ala turqan ekinci ~~mөment~~ yүrүp Şapaqtьn "Manastь" ajtьşь ~~вolot~~ вaştaqb. Al "Manastь" tyş kөrө elekte ajta вaştaqan. Ьras, toluq вilyycy emes eken. Biroq, tyş kөrgөndөn kijin da, al anь toluq вilip alqan emes. Şapaq "Manastь" conь qazattan вaştap ajtat. ~~"Manastьn вolalьq, çigittik caqьn вilвejt.~~

Çalpь Şapaqtьn "Manastь" qandaj ajtьşьn, anьn qaj tyrdө, kimderden yjrөngөndygyn tekşerip kelsek, çana anьn çalpь adьndьqьn alьp qarasaq, anь cьqarmacьl aqьndan kөвyrөk yjrөngyc çomoqcu deşke вolot. Al Manas, Semetejden вaşqa da, вir top çөө çomoqtordu ajtat. Çalpь el adaвijatьn çaqşь вilet. Biroq, өzy cьqarьp tyzgөn ьrlarь çөq çana "Manastь" da toluq ajtpajt. Anь өzgөrtkөny, qoşqonu çө qьsqartqanь da kөrynвejt.

Şapaq "Manastь" I3 çaşьnan tartьp yjrөnө вaştap, өz kezindegi ataqtuu Manascьlardьn вardьqьnan deerlik taalim alqan. Manascь Balьq Şapaqtьn çaqьn tuuqanь вolup, "Manastь" a degende oşo Balьqtan yjrөnөt. Şapaq I3-I4 çaşar вala kezinde Balьq Qocqordoqu tuuqandarьn izdep вarьp, Şapaqtьn atasь menen ajьldaş вolup yc çьl turup qalat. Şapaq mьna uşul yc çьl вojuna Balьqtьn çanьnda çyryp, anьn ajtqan "Manasьnan" yjrөnөt.

Anan 20 çaşьnan tartьp, Balьqtьn ьrcь uulu Najmanвaj xxx menen вirge çyrө вaştajt. Najmanвaj "Şapaq, sen "Manastь" qana emes, çamaq ьrlarqa da kөnyl вur" dep ajtcu eken. Biroq, Şapaq "Manastan" вaşqa ьrlarqa ec kөnyl qojqon emes. Al çamaqcьlьqqa emes, çomoqculuqqa вet alqan. Najmanвajdan "Manastьn" ьrьn qana emes, qara sөz menen ajtьlqan çomoqtorun da uqqan. Şapaq Balьqtьn çanьnda çyrgөn kezde "Manastьn" coң qazatьnan tartьp, өlgөnynө cejinki oqujalarьn вyt yjrөnөt. Oşontip, Şapaqtьn ajtqan "Manasь" Balьqtьn ajtqan "Manasь" вolup cьqat. Almamвettin çөө çomoqun da Şapaq Balьqtan yjrөnyp, Saqьmвajqa da ajtьp вergen.

Şapaq Saqьmвaj menen da eң çaqьn вolup, anь menen dostoşup, вir çorqo mingizgen.

Şapaq Narьnda çyrgөn kezinde Aqьlвek manascьnьda kөryp, andan coң qazattь uqup, "Sejtekti" вyt yjrөnөt.

Aş-tojlordo Şapaq ec qacan ьrdaqan emes. Ajrьm вaj-manaptar caqьrqanda keede вarьp "Manastь" ajtьp вerip çyrgөn. Biroq, вirөөgө ьrdap, oşondon tyşkөn doxoddon ooqat qьlqan emes. Qьtajqa qacьp вarqan kezde qana /1916-17-ç./ ooqat ycyn ьrdap, вala-caqasьn вaqqan.

1938-çьldan вaştap, Şapaqtan "Manas", "Semetej", "Sejtek" çazdьrьlqan. Bardьqь 200 вasma taвaq. ~~вolot.~~ Bulardan вaşqa Mendirman, Çanьвek, Ajaz degen çөө çomoqtordu da Şapaq çazdьrьp tapşьrdь.

Şapaq maqal, laqap, taвьşmaq çana çorqo sөzdөrdy da çaqşь вilip, вul çaqьnan da el ~~tvorcestvosu~~ чыгармасын coqultuuqa kөp çardam вerip çatat.

Qьsqasь Şapaq azьrqь qьrqьz sovet aqьndarьnьn qatarьndaqь qьrqьz folklorunun kerynyktyy ekylderynyn biri bolup, el adabijatь majdanьnda con emgek sinirip kelet.

Şapaqtьn bilimi eski din mektebinin dengelinen aşpajt. Al ajьlda oqutup çyrgen moldolordon Âptijek, Qûran, Sopoldьjar kitepterin oqup, qat taanьp qalqan.

113

ÇAŊƄBAJ QOÇOKEEV

ÇaŋƄbaj I869-çƄlƄ azƄrqƄ Çumqal rajonunda tuulqan.AtasƄ өz ooqatƄ өzyndө bolqon buqara kişi.ÇaŋƄbaj atasƄnan I5 çaşƄnda çetim qalƄp, өz carbalarƄnda emgek qƄlƄp өsөt.Al 29 çaşqa cƄqqanda Ketmen-Tөbөdөgy eçesinin çanƄna kөcyp, oşondon yjlөnyp, turup qalat.AzƄr bytkyl yj bylөsy menen kolxozqo mycө.

ÇaŋƄbajdƄn atasƄ, coŋ atasƄ çana andan arqƄ atalarƄ bolup, bardƄqƄ "Manas" "Semetej" ajtƄp kelişken eken.AtasƄ da "Semetej" ajtqan.Oşөntip bularda manascƄlƄq ~~tuqum quup~~, atadan balaqa өtyp kelgenin kөrөbyz.

ÇaŋƄbaj da "Semetej" menen "Sejtekti" qana ajtat.~~ManastƄ bilbejt.~~ Өzynyn ~~ajtuunca, al~~ "Semetejdi" өc kimden uqup yjrөnbөgөn eken. ~~Albette~~, al "Semetejdi" başqa manascƄlardan yjrөnbөgөny menen өz atasƄnan yjrөngөn, ~~bolƄuqa tijiş.~~

ÇaŋƄbaj Semetej ajta baştoo menen qatar, aş-tojdordo çarcƄ da bolup Ƅrdaj baştajt.Biroq, al qƄrqƄzdƄn coŋ nusqacƄ aqƄndarƄ qatarƄna qoşulqan emes.

ÇaŋƄbajdƄn sajasƄ bajlanƄştarƄ çaqƄn alqanda, al ataqtuu baj-manaptarqa qadƄrman kişi bolqon emes.Kijinki uƄaqtarda qana Ketmen-Tөbөdөgy SƄdƄq degen manaptƄn çanƄnda

114 2

çyrgen.Manasсылardan Saqыmbaj menen çoluquşup, birge ырdaşqan kezderi bolqon.

Albette, Çaңыbaj da "Semetejdi" ajtardan murda tyş kergen. Al a degende I7 çaşында tyş keret. Çajdын kyny tynde uqtap çatqanында, biree con, ekee kicireek yc kişi kelet.Bulardын tyrlery en başqaca syrdyy bolup, çaraq-çaбdыqtarы, kijim-kecekteri çarq-çurq etip turat.Çaңыbajdын esi сыqыp baqыrып ojqonot.

Bir ajdan kijin daqы tyş keryp, bajaqы yc adam daqы kelet.Çaңыbaj cocup turqanda, alar: "Cocuba! Sen Semetejdi ajtasын" deşet.Bul yc kişi mындan kijin da eki-yc çolu Çaңыbajqa çoluqat. Çaңыbaj emi qorqpojturqan bolup, atalarым ajtqandы ajtat ekemin, dep тынctanat.Al andan kijinki tyş-terynde Baqajdы, Qanikejdi, Semetej menen anын eki corosun çana Tajыuuruldu keret.Başqaca ajtsaq, Semetej eposuna tijeşelyy и figuralardы keret.

Oşentip tyş keryp çyryp, 22 çaşынan aşqanda barып, Semetejdi ajta baştajt.

Çaңыbajdын biografijasы orus çomoqcularы Rjaвininder endyy atadan balaqa çomoq ajtuucu yj byleler bizdin qырqыzda da bolqonduqun kersetet. Oşonu menen qatar epos iskustvosunun bizde da majdalana baştaqanын Çaңыbajdын tarixынan kerebyz. Antkeni anын typky atalarы "Manastы" da ajtqan bolso, Çaңыbaj çana anын atasы "Semetejdi" qana ajtqan.

Жаңыбайдын "Семетейи" стил-сюжет ~~сюжет~~ жагынан Сагымбайдын ~~да~~, Саякбайдын ~~да~~ жана аларга жакын турган манасчылардын ~~да~~ чыгармасынан башкачарак. Ага Сагымбайдын же Саякбайдын таасири болгондугу сезилбейт. Ошондой эле булардан мурунку атактуу манасчылардын таасири бар деп да айтууга мумкун эмес. Анткени аныи biografijaцьпа караганда, ал "Семетейди" ахасынан уйрончон болуп, деги Сагымбайдан башка чоң манасчы менен жолугушкан эмес. Ал озу Кетмен-Тободо тургандыктан жана аныи стили башкачарак болгондуктан, аны тушрук манасчылардын ~~тушрук~~ мектебинин окулу деп журуглот. Бирок тушрук манасчылардын бардыгы, же копчулугу, же бир тобу Жаңыбай оңдонуп ~~ордан~~ айтабы-жокпу? Бул маселе ани ачыла элек.

Ошондуктан туштук мектеби бар жана Жаңыбай ошонун окулу дей айтууга азыр негиз жок. Келечек муну корсотор.

~~Жаңылыктагы стил-сюжет озгочолугу да~~

~~Семетейдин~~

~~Жаңылыктын~~ Жаңыбайдын "Семетей" толук ~~колго~~ сазыла элек. Анын жазылган болугун алганда томонкудой ~~сияк~~ айырмалар бар.

Ал Семетейдин уулун Умутой дей атайт. Сейтек ~~дей~~ Кокчонун уулу дейт. ~~Пирок~~ Ошентип башка манасчылар Сейтек деп ырдаган жерде, бул Умутой дей ырдайт. Кыясты Умутойго ~~ол~~ олтуртот. Семетей~~ди~~ ~~т~~ тай буурулду Кокчонун уулуна бербейт. Пирок ~~аны~~ тай буурулду ~~Ванг~~ Канчоро атайлап кызыл май кылып салгандыктан, уруш кезинде ал баспай калат да, Канчоро ошондон пайдаланыт, Семетейди олтурот. ~~Ж~~ Жаңылыктын аптышынча Кокотой Казан, Оренбурду жердеген сары ногой

болот. Башка манасчылар Семетейди бир гана тазга жолуктурса, бул Кара таз, Сары таз деген эки тазды айтат. ~~Анын~~ Кыскасы анын ~~Семетей~~ вариантында мына ушул оңдуу башкаларды жолуктаган озгочолуктор бар.

Бирок кантken менен да, анын варианты ~~со~~ Семетейдин ~~вариант~~ сюжет багытын такыр озгортуп жибербейт. Мындайча айтканда сюжет жагынан мындай айырма-батончолук манасчылардын ~~ба~~ кайсынысында болсо да аздыр=коптур жолугуу мумкун.

Стил жагынан ал кужурмон чабуулдарды эмес, турмуштук окуяларды, айрыкча миң=зарды, кыйынчылыкка учураган жерлерди узун жана кооз кылып берет. Тилинде Кытай, Калмак создору жок дээрлик. ~~Анан~~ ~~Кереб~~ Жаңыбай "Манастын" кыскача сюжетин кара соз менен ~~да~~ жаздырып берди.

AQMAT ЬRЬSMENDEJEV

~~ajtkaqan~~

Aqmat 1891-çьlь azьrqь Cyj rajonunda tuulqan. Al yc çaş~~ьnda~~ да сьдан kezde ata, enesi өlyp, çetim qalat. 1896-99-çьldarda Taştekвajev degen kişinin qolunda tarвijalanat. 1899-çьldan 1912-çьlqa cejin вir kulaktьn cocqosun qajtarat. 1914-çьlqa cejin Ьsmajьl degen manaptьn qojun qajtarat. 1914-çьldan 29-çьlqa cejin daqь kөryngөndyn malьn вaqьp, qara çumuş qьlьp kyn kөrөt. 29-çьldan вeri kolxozqo mycө. Azьrqь kyndө, 1933-çьldan вaştap, Cyjdөgy Şamşь sovxozunda caвan вolup iştejt. Staxanovcul вolup, yc, tөrt çolu sьj alqan.

Aqmat 20 çaşьna kelgende "Semetejdi" ajta вaştajt. Al ataqtuu manascь Saqьmвajdьn şekirti qatarьnda вolup, on çьlca вarьp kelip aralaşьp çyrөt. Başqaca ajtsaq "Semetejdi" Saqьmвajdan yjrөnөt.

Aqmat da өzynyn semetejciligin tyş kөryy menen вajlanьştьrat. Al çaş kezinde Suusamьrda qoj qajtarьp çyrgөndө talaada uqtap qalьp, tyş kөrөt. Tyşyndө qьzьl вuurul at mingen, qьzьl cepken çana qьrqьzca teвetej kijgen qara murut вir çaş çigit kelip: "Semetejdi ajt!" dejt. Al çerde çigitten вaşqa da kөp kişi вardaj kөrynөt. Aqmat: "Ajta вilвejm" dese, çigit qatuu acuulanat. Aqmat cocup ketip, "Maqul ajtajьnç" dejt. Çigit Aqmatqa вir qur вeret. Aqmat anь вajlanьp alat.

~~Mьndan kijin~~ Aqmat ~~aqьrьn-aqьrьn~~ "Semetejdi" ~~ajta baştap,~~ a degende qojcularqa qana ьrdap çyrət. Mьndan bir çьl etkənden kijin 1915-çьlь Toqmoq-toqu Mьqtьbek degendin yjynde coqulqan elge ajtьp, oşondon kijin kəpcylykkə ajta baştajt. Oşonu menen qatar, aş-tojlordo çarcь bolup da ьrdajt.

Aqmat azьr sovet aqьndarь qatarьnda əzynyn ənəryn kərsətyp kele çatat. Al murunuraq əz ajьl-apasьnan bələktərgə belgisiz bolup kelgen. 1938-çьlь maj ajьnda caqьrьlqan aqьndardьn "Sljotunda Aqmat "Semetejden" terip ajtьp, əzynyn ~~tvorcestvosu~~ сьарчтаць çoqoru turqandьqьn kərsətty. Sljot anьn talantьna çaqşь baa berip, kərynyktyy aqьndar qatarьna kətərdy. Anь oşo sljotto ele aqьndardьn Moskvodaqь siezddine delegat qьlьp şajlaşьp, anьn "Semetejin" çazьp aluu işi oşo kezdeji Manas komitetine tapşьrьldь.

~~Aqmat cala sabattuu bolup, ec bir moldodon oquqan emes.~~

Aqmattьn biografijasь da murunqudaj "Manastь", "Semetej", "Sejtegi" menen qoşo ajtuucular orduna çalan "Semetej" qana ajtuucular pajda bolo baş-taqanьn kərsətət.

~~Сагымбайдын "Семетей", жакшы билген жолдоштордун айтууна карагандa~~, Акматтын "Семетей", стил-~~с~~ропест жагынан Сагымбайдыкынан эч ~~ашр~~ айырмасыз дээрлик. Акматта

Турмуштун "Кыдлар, табиат, сүйүү, мин = зар кучуу, Коз ~~ал~~ суроттолор.